

RÓNA-TAS A. — FODOR S.

EPIGRAPHICA BULGARICA

A VOLGAI BOLGÁR—TÖRÖK FELIRATOK

SZEGED

1973

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000337628

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Altajisztikai Tanszéki Csoport
KÖNYVTÁRA

Leltári szám: 729

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
A VOLGAI BOLGÁR FELIRATOK KUTATÁSÁNAK KRÓNIKÁJA	10
NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A VOLGAI BOLGÁR FELIRATOKRÓL	38
XIII. SZÁZADI FELIRATOK	41
XIV. SZÁZADI FELIRATOK	55
SZÓJEGYZÉK	149
PROTO-BULGÁR INDEX	157
FRAZEOLÓGIAI MUTATÓK	158
NÉVMUTATÓ	161
APPENDIX	
A NEM HITELESEN KIADOTT FELIRATOK	165
IDŐRENDI MUTATÓ	174
FÖLDRAJZI MUTATÓ	175
BIBLIOGRÁFIA	177

ELŐSZÓ

A volgai bolgár-török feliratok felfedezésének 1972-ben volt pontosan 250 esztendeje. E hosszú idő alatt a tudományos világ meg-megújuló figyelme kísértette a volgai bolgárság nyelvének és történelmének e felbecsülhetetlen értékű emlékeit. A törökség onogur-bolgár nyelvet beszélő ágának egy csoportja a VII. és VIII. század fordulója körül alapít birodalmat a Volga középső folyásánál. Ez a birodalom a mongol invázió csapásai alatt 1236-ban széthullt, de lakói egészen a XIV. század második feléig megtartották nyelvi-etnikai önállóságukat a lassan fölénybe kerülő kipcsak-tatár etnikummal szemben. A volgai bolgárság mintegy hat évszázados története szoros kapcsolatban volt a magyar etnogenezis honfoglaláskor előtti szakaszával, az orosz fejedelemségek kialakulásával, a volgavidéki finnugor népek történetével, a kazár birodalommal és a steppe más török, majd mongol törzseivel. Kiemelkedő szerepét magasfoku gazdasági és kulturális szintje biztosította. Az ezt tükröző nyelvi kapcsolatokat Kelet-Európa egész területén, sőt azon túl is követhetjük.

Érthető ezért, hogy a volgai bolgárok nyelvének rekonstrukciója nemcsak a kései rokon csuvas, vagy a távolabbi rokonság, a török nyelvek vagy az altajisztika, hanem a volgai finnugorok, és az orosz nyelvtörténet számára is jelentős, a magyar nyelv és nép története szempontjából pedig kulcsfontosságú. A volgai bolgárok nyelvének forrásai három csoportra oszthatók. Az elsőbe a volgai bolgársággal érintkezett szomszédos népek nyelvébe került jövevényszavak tartoznak. A második csoportba a volgai bolgárokról említést tevő történeti források szórványos adatai sorolhatók. A legfontosabb csoportot a volgai bolgár nyelv saját írásos emlékei alkotják, a volgai bolgár sírfeliratok. E feliratok bolgár-török nyelvvel kevert arab nyelven íródtak, és az 1281/82 - 1357 közötti időből származnak. Így a volgai bolgár nyelv egy viszonylag kései fázisát tükrözik.

A feliratok tanúságait régóta hasznosították a kutatók. Ez azonban igen korlátozott eredményt nyújtott, ugyanis a feliratoknak a mai napig nincs paleográfiai hitelességű kiadása. Mint azt a kérdés kutatásának krónikájában látni

fogjuk, a feliratok igen rossz kézi másolatokban váltak ismertté, s így számos téves, rossz olvasat nehezítette a kutatást. A helyzet csak a negyvenes években kezdett javulni, s a döntő fordulat csak 1960-ban állt be, amikor Juszipov hetvenhét felirat fényképét közölte, amelyekből mintegy negyven bolgár-török, a többi a kor török irodalmi nyelvének emléke. Néhány más publikációval együtt ma már 52 fénykép áll rendelkezésünkre. Ezek többsége jól vagy legalábbis részben olvasható, bár néhány oly mértékben retusált, hogy kétséget ébreszt hitelessége felől. A fényképek mindenesetre lehetővé tették, hogy hozzáfogjunk a feliratok tudományos korpusza elkészítéséhez. A fényképek tanulmányozása megerősítette azt a benyomást, hogy mindazok a feliratok, amelyeket eddig fénykép nélkül publikáltak, a tudományos kutatás számára alig használhatóak. A fényképek között több olyan van, amely eddig kézi másolatból ismert volt, s megállapítható, hogy ezek igen nagymértékben önkényesek, pontatlanok és sok esetben tévesek voltak.

A feliratok többsége igen rossz állapotban maradt ránk. Nehezíti a kutatást az is, hogy a feliratok nagy része olyan helybeli bolgár-török papok műve, akik nem voltak elsőrendű mesterei az írásművészetnek. A feliratok helyesírása, pontozása és vokalizálása sok esetben hiányos vagy pontatlan, másfelől azonban a bolgár-török szavak helyesírása bizonyos vonatkozásokban igen következetes, ami egy arabírásos bolgár-török írásbeliségre enged következtetni. Ez lehetővé teszi, hogy az összes párhuzamos helyek egybevetése, analógiák mérlegelése révén ott is biztosítsuk a helyes olvasatokat, ahol azt maga a felirat többértelműsége igen megnehezíti. Természetesen így is számos probléma maradt megoldatlanul. Ezek egy részét az eredeti feliratok vizsgálata el fogja dönteni, más részük talán örökre megfejtetlen marad.

Az arabbetűs átírásban igyekeztünk az eredeti helyesírás sajátosságait hiven visszaadni. Ott ahol ez nem volt lehetséges erre jegyzetben utaltunk. Ugyancsak megadtuk a jegyzetben azt az olvasatot, amelyet a fénykép kiadója - aki egyes esetekben az eredetit látta - tőlünk eltérően adott meg. Sajnos, a feliratok kiadói nagymértékben "normalizáltak", és ezért igen sok esetben kellett, az eredeti alapján, tőlük eltérő olvasatokat megadnunk. Ott, ahol bizonytalanok voltunk, többnyire jeleztük a jegyzetekben. Mindez természetesen

nem helyettesítheti az eredeti feliratok tanulmányozását, azért, minden feliratról megadtuk azokat a helyeket, ahol a fényképek megtalálhatók.

A latinbetűs átírásban az arab szöveget a szokásos nemzetközi átírásban adtuk meg, anélkül, hogy külön jelöltük volna az eredeti paleográfiai sajátosságait, mivel ez az arabbetűs átírásból látható. Ez alól csak ott tettünk kivételt, ahol alapos gyanu volt arra, hogy az arab szót mint bolgár-törökbe átkerült jövevényt használták. A bolgár-török szavaknál igyekeztünk az eredeti írásképet a legpontosabban követni. Mivel a feliratokat nyelvi emlékként fogtuk fel, elsősorban azokra a sajátosságokra voltunk tekintettel, amelyeknek nyelvi jelentőségük van. A bolgár-török szavakban felemelt betűvel jelöltük azokat a magánhangzókat, amelyek nem szerepelnek a feliratban. A diakritikus jelekkel jelölt magánhangzókat a sorba helyezett rendes betűvel adtuk vissza, míg a plene kiírt, tehát alif-fal, waw-val és yā-val írt magánhangzókat hosszúsági jellel láttuk el. Az arab átírásban kerek zárójellel jelöltük a mi kiegészítésünket és ferde zárójellel a kiadók kiegészítéseit. A latinbetűs átírásban csak egy zárójelet használtunk annak jelölésére, ami nem volt a feliraton, vagy ott nem olvasható.

A fordítás értelemszerű és nem kíván filológiai igényrel fellépni.

E helyütt is szeretnénk hangsúlyozni, hogy kiadásunk ideiglenes jellegű, egy végleges kiadás első munkafázisa. Tekintettel arra, hogy a végleges kiadás feltétele a feliratok helyszíni ellenőrzése, s ennek elvégzésére ki tudja mikor kerülhet sor, úgy gondoltuk, hogy addig is a kutatást szolgáljuk, ha vállalva az ideiglenes jelleget, feldolgozásunkat már ebben a fázisban is közzrebocsátjuk.

A VOLGAI BOLGÁR FELIRATOK KUTATÁSÁNAK KRÓNIKÁJA

Az alábbiakban a volgai bolgár feliratok kutatásának krónikaszerű áttekintését adjuk. Nem foglalkozunk itt a volgai bolgárok és nyelvük teljes irodalmával, nem idézzük olyan kutatók műveit, akik csak alkalomszerűen idézik a feliratok egy-egy adatát, és nem említjük a volgavidék nem bolgár felirataival kapcsolatos irodalmat. A volgai bolgár feliratok irodalmának tulnyomó többsége nehezen vagy egyáltalában nem hozzáférhető kiadványokban jelent meg. Azokat a műveket, amelyeket csak másodkézből tudtunk idézni, a könyv végén található bibliográfiában külön megjelöltük.

x x x

1722 A volgai bolgár feliratok kutatása 1722-ben kezdődött meg -- 250 évvel ezelőtt. Az egykori bolgár birodalmat, annak tárgyi maradványait természetesen nem ekkor említik meg először. Spilevskij (1877) alapos és a mai napig használható munkájában összegyűjtötte a volga-kámai Bolgária tárgyi emlékeire vonatkozó egykorú és korai feljegyzéseket. Így a XVIII. századból származó jelentés, melyet Nikon Savenkov ezredes és geodétája Isaj Krapivin tett (vö. Spilevskij i. m., 571-580) többek között megemlíti, hogy a bolgari örmény templom falán örményírásos felirat volt. Az ez és az ehhez hasonló feljegyzések azonban szórványosak és jelentéktelenek. 1722-ben Nagy Péter cár perzsiai hadjáratára utaztában meglátogatta Bolgari romjait. Péter cár utasítást adott Kadir-Muhamed Sunčeleev ahunnak és Jusuf Izbulat tolmácsnak, hogy írják le és fordítsák le azt a mintegy 50 feliratot, amelyet a látogatáskor találtak. Ugyanakkor a cár 1722 június másodikán parancsot adott Saltikovnak, a kazáni kormányzónak, hogy a bolgari műemlékeket konzerválja és tegye rendbe, ugyanis a köveket a környék lakossága házépítéshez lassan széthordta. (Az ukáz szövegét ld. Jusupov 1960, 8). A feliratokról ekkor egy piszkozat és ennek egy letisztázott változata ké-

szült el. E másolatok sorsa igen fontos, ugyanis egyrészt megőriztek néhány azóta elveszett feliratot, másrészt hosszú ideig a tudományos világ e másolatokat, illetve e másolatok másolatait ismerte és idézte. A Kazánban készült és később 1815-ben elégett változatot lemásolták Klaproth számára, aki ezeket kiadta (l. alább), majd Klaproth munkáját visszafordították oroszra (Érdman 1832), és ezzel megindult a feliratok kiadásról-kiadásra való vándorlása. A másik, a Moszkvába került változatról állítólag S. M. Spilevskij kapott két fényképet Bühler-től. A kézirattal 1922-ben röviden foglalkozott S. Porfir'ev, aki megállapította a kézirat alapján, hogy az nem teljesen azonos a Klaproth számára készített másolattal, bizonyos esetekben "jobb" olvasatok ad. 1922-ben a kéziratot a Külügyminisztérium Archivumában őrizték, Bolgari erőd-város emlékeinek feltárására indított expedíció iratai között. Itt található volt egy térkép, ennek leírása (szövegét ld. Spilevskij i. m., 571-578) és a helyi abizok és ahunok elbeszéléseinek feljegyzése (u. o., 578-80). 1929-ben Malov már nem találta meg a kéziratot, mely azóta sem bukkant elő.

1771 Izbulat fordítása elkerült I. Lepehinhez, aki 1771-ben kiadott munkájában orosz nyelven ezeket közzéteszi. A feliratok közül 46 azonos a Klaproth által kiadottakkal, kettő eltér, és egy Klaproth-féle nincs meg Lepehinnél. Ugyanebben az évben jelenik meg Pallas utleírása is, aki Bolgari romjairól és feliratairól is megemlékezik (I, 121-128).

1805 A nagy francia orientalista és utazó J. Klaproth Kazánban járva érdeklődött a feliratok után. Itt elmondják neki, hogy a bolgari feliratok már nem találhatók a helyükön. Erről már korábban Fraehn is tudósított, aki elmondta, hogy a köveket beépítették egy görögkeleti templom padozatába. Klaproth ekkor J. Potocki révén megszerzi a Nagy Péter által lemásoltatott szövegek egy másolatát.

1816 Fraehn Kazánban kiadja a volgai bolgárok pénzeiről írott művét. Ez a

munka az első kísérlet arra, hogy a volgai bolgár történet forrásait számba vegyék. Fraehn foglalkozik többek között a volgai bolgárokkal vonatkozó arab és perzsa forrásokkal, s kivonatokban ismerteti Šaraf-ed-Din ben Hasan-ad-Din XVI. századi történetíró Bolgarit is tárgyaló munkáját. E mű modern kiadása a mai napig várat magára, pedig a feliratok története szempontjából is lényeges lenne. Fraehn kétkötetes latin nyelvű munkája a volgai bolgárokkal foglalkozó irodalom kezdete.

- 1831 Klaproth a francia orientalisztika nagyhirű folyóiratában a Journal Asiatiqueban 47 volgai feliratot publikál. Arabírást nyomtatott szöveg mellett e szövegek francia fordítását és rövid kommentárát is adja. A feliratok nyelvét "keleti töröknek" (turc orientale) tartja, s datálásukat a szövegben szereplő, nála rosszul olvasott tarix yivēti lūr (nála Tarikh Djiat Djewr ou l' époque de l' ARRIVÉE DE L' OPPRESSION) kifejezést a mongol invázióra való utalásnak tartja, ugyanakkor a szavak betű-számértékének összeadásából 623-at kap, ami hidzsra szerint számolva szerinte 1226-ot ad, s így a sírkövek egy része szerinte a mongolok elleni harcban elpusztultak sirja felett állna. (A mongolok valójában 1236 telén foglalták el Bolgariát.) Klaproth nem veszi észre, hogy a török szövegek két csoportra oszthatók, annyiban azonban a kérdés lényegére tapintott, hogy a nem bolgár-török szövegek az u.n. keleti irodalmi török nyelvhez tartoznak. Klaproth maga is panaszkodik a másolatok és az Izbulat-féle fordítások gyenge minőségére. A Journal Asiatique ugyanazon számában Saint-Martin a bolgári örmény feliratokat publikálja. A feliratok szövegét Klaprothtól kapta, ezek azonban szinte a felismerhetetlenségig torzultak voltak. Ehhez járult egy örmény orosz, Ivan Vasilevnek (Jean fils de Basile) orosz fordítása. Ezenkívül Saint-Martinnek volt még egy felirata, amelyet - emlékezete szerint - Fraehntól kapott. Ezek alapján kísérl meg az örmény szöveg helyreállítását.

- 1832 Egy évvel Klaproth munkájának megjelenése után Érdman ismerteti a feliratokat Klaproth nyomán, csak orosz nyelven. Ugyanebben az évben jelenik meg Fraehn újabb cikke a volgai bolgár pénzekről három újabb lelet kapcsán. Fraehn számos egyéb cikket is irt a volgai bolgárokról, ezek azonban a feliratokat közvetlenül nem érintik (ld. bibliográfiát).
- 1838 Közben az örmény feliratok kérdése sem kerül le a napirendről. Brosset a pétervári Akadémia tudományos bulletinjében publikálja az egyik örmény feliratot, amely hiányzik Saint-Martin-nél, s amelyről három másolatot is kapott Fraehntól, ebből az egyiket Kaftanikov adta Fuksnak, az pedig Fraehnnek, a másik kettőt Pott ezredes készítette 1817-ben.
- 1851 A Volga-vidék feliratairól szóló ismeretek lassan gyarapodnak. Ebben az évben Il' minskij a kazáni kánság idejéből való feliratok szövegeit publikálja.
- 1852 Lényeges lépést jelentett előre a kutatásban Berezin 1852-ben megjelent munkája. Berezin publikálja a Klaproth-féle 47 feliratot, arabbetűs átírásban, s hozzájuk fordítást és magyarázatokat is fűz. Majd 36 meglevő felirattal foglalkozik. Ezek közül 10 a Nagy Péter- illetve a Klaproth-féle gyűjteményben is megvan, s így az eredetiek alapján számos olvasati hibát is javítani tud. A 26 új feliratot az eredetiek alapján készült átírásban teszi közzé. Ezek az arabbetűs átírások sem hibátlanok, nagymértékben "normalizáltak", paleográfiaiilag nem megbízhatóak. Mégis haladást jelentenek a Nagy Péter-féle másolatok torzulásaival szemben, s először vetik fel azt az igényt, hogy a feliratokat az eredeti alapján kell kiadni. Berezin foglalkozik az örmény feliratokkal is és kivonatosan ismerteti Šarāf-ed-Din ben Hasan-ad-Din iszlámtörténeti művének a bolgárokról szóló fejezeteit orosz fordításban. Ő figyel fel először arra, hogy a Bolgari régészeti feltárásakor

előkerült tárgyakon néhol arabírásos feliratok vannak. Ugyanebben az évben teszi közzé Savel'ev két, Bolgari közelében talált fémtükör arab nyelvű feliratait.

- 1856 Az Orosz Archeológiai Társaság Protokoljában jelenik meg Navrockij előadása. Ebben két kazánkönyeki feliratot és fényképeket ismertet. Erről később Vel'jaminov-Zernov (1859), Špilevskij (1877), majd Ašmarin (1905) is megemlékezik, az egyiket Ašmarin itt ki is adja.
- 1859 1846-ban G. Yumatov cirill betűkkel (!) leírt Vel'jaminov-Zernov számára egy Ufa mellett talált feliratot. Vel'jaminov-Zernov ezt a feliratot cirill "átírásban", a visszaállított arab szöveggel és fordítással, publikálja (JT 8). Ujra közli Šaraf-ed-Din (nálá Hisam-ud-Din ben Šeref-ud-Din) szövegét, első ízben arab átírásban, majd új orosz fordítással. Ez a fordítás több helyütt eltér Berezinétől.
- 1862 1862-ben fordulat következik be a feliratok török nyelvének meghatározásában. Husejn Fejzhanov mulla három feliratot publikál. Ezek közül az első irodalmi török (JT 12), a másik kettő bolgár. Ezek egyikét Jusupov (1960, JT 16, No 12) fényképpel együtt újra kiadta, a másik hiányzik (No 8). Ezenkívül újra fordítja az egyik Berezin-féle feliratot (JT 17, No 13). Fejzhanov az első, aki gondot fordít a feliratok nyelvére, s elsőnek olvassa helyesen a bolgár szavak nagy részét. Ugyancsak ő az első, aki rámutat a feliratok bolgár szavainak és a csuvas nyelvnek párhuzamaira. Ezzel a datálás kérdését is előre viszi. Ugyanis a Ĵiyēti Ĵūr "700" eddigi hibás olvasatát és magyarázatát elvetve, felfedezi benne az évszámot. Ugyanebben az évben Brosset újabb cikket ír az örmény feliratokról, s itt két újabb feliratot ismertet.
- 1865 Fejzhanov cikkére nemsokára Il'minskij reagál. A Fejzhanov által futólagosan megemlített csuvas sajátosságokat Il'minskij részletes

vizsgálat alá veszi, s rövid cikkében tárgyalja a csuvas hangtörténet legfőbb sajátosságait, ezzel első ízben helyezve el a feliratokat a csuvas nyelvtörténet nagyobb összefüggéseibe. Megállapításai néhány tévedéstől eltekintve (pl. $\text{Yā} < \text{Yil}$ "év") a mai napig helytállóak. Il' - minkij még ennél is tovább lép. Felveti ugyanis, hogy a feliratok az egész csuvas nyelvközösségé-é voltak-e, vagy pedig azok a csuvasnak egy olyan nyelvjárását képviselik, amely később a tatárban feloldódott? Egyben szembeszáll azokkal a nézetekkel, amely szerint a csuvas egy eltörökösödött finnugor nyelv volna. Il' minkij tehát felveti azt a mai napig el nem döntött kérdést, hogy a feliratok nyelve a mai csuvas nyelv közvetlen előzménye-e? Ez a probléma még a legújabb kutatásokban is teljesen elsikkadt.

- 1875 1875-ben jelenik meg Zolotnickij csuvas-orosz szótára, mely gazdag összehasonlító, etimológiai és etnológiai anyagot is tartalmaz. Zolotnickij könyvében a feliratokról közvetlenül ugyan nem esik szó, de pl. a 248. oldalon megemlíti egy arabírástos feliratot Vasjukovo-ból, mely a Bulgar nemzetségből való ember sírja felett állt, aki a Buva melletti csatában esett el. Rossz etimológiával, de szerepel nála a csuvas pallá szó (helyesen pallā), mely a feliratok belūw-i szavával azonos.
- 1877 Radlov Feizhanov és Il' minkij érvei alapján kijelenti, hogy a csuvasok a régi bolgárok leszármazottai. Ez azért érdemel különös figyelmet, mert Radlov még 1882-ben megjelent összehasonlító hangtanában is a csuvasok fokozatos eltörökösödésének elméletét kísérli meg igazolni. Ugyanebben az évben jelenik meg Špilevskij alapvető műve a Drevnie goroda i drugie bulgarsko-tatarskie pamjatniki v Kazanskoj gubernij. Špilevskij rendszeresen tárgyalja a volgai bulgárookra vonatkozó forrásokat, így az arab, perzsa, a tatár kufóket, a numizmatikai anyagot, a kései kéziratokat. Ő az első, aki a kutatásba rendszeresen bevonja az orosz krónikák tanuságát, részletesen idézve belőlük. Ösz-

szefoglalja a műemlékekkel és régészeti emlékekkel kapcsolatos addigi kutatásokat azok részletes leírásával, végül különféle, Kazán történetével foglalkozó munkákat ismertet. Špilevskij részletesen foglalkozik a feliratokkal is (241-253), összefoglalja kutatásuk addigi eredményeit, majd a feliratoknak új, Fejzhanov által javasolt olvasaton alapuló datálását adja (1272 és 1344 között). Igen fontos, hogy leírja a feliratok földrajzi helyét is. Külön ír az örmény feliratokról. Špilevskij a feliratokat elsősorban mint történeti forrásokat értékeli. Az általa ismert 86 feliratból 18 fordítását is közli. A Bolgariból származó tárgyak ismertetésénél külön szól azokról, amelyeken arab felirat van. Numizmatikai kérdéseket is részletesen tárgyal. Špilevskij az érdem, hogy elsőnek veti fel azt, hogy az orosz krónikákban az 1230-as év kapcsán előforduló trunove adat nem bolgár szó-e? (156).

- 1878 Kunik az orosz Al-Bakri-kiadáshoz írott jegyzeteiben külön fejezetben foglalkozik a csuvasok eredetével. A bevezetőben megemlíti, hogy Witsen, Strahlenberg és később Schlözer is helyesen ismerték fel a csuvas nyelv török eredetét, de a korai Schlözer finnugornak tartotta őket, s ez a vélemény a tudományban tovább élt. Így még Fraehn (1832) is a csuvaszt keverék nyelvnek nevezte. Schott 1842-ben végleg bebizonyította latin nyelvű munkájában a csuvas nyelv török eredetét. Kunik egyébként nagy reményeket fűzött Reguly csuvas gyűjtésének publikációjához (120), de miután az betegsége miatt nem tudta anyagát publikálni (tudjuk, hogy ezt később Budenz végezte el), megbizta V.I. Lebedevet, hogy készítsen elő egy csuvas nyelvészeti anyagot. Ennek kis visszhangja volt (bibliográfiáját ld. Kunik i.m. I, 120 jegyzet). Kunik azonban továbbra is meg volt győződve arról, hogy az élő csuvas nyelv, a csuvas név- és helynévanyag döntő felvilágosítást nyújthat a volgai, dunai és kaukázusi bolgárság nyelvének mibenlétéről. Ez a meggyőződése csak megerősödött a dunai bolgár fejedelmi lista felfedezése (1857) után. A dunai bulgárok nyelvéről írottak nem tartoznak ide, csak megjegyezném, hogy Kunik munkája tartalmazza Radlov

egy érdekes, 1867-ben írt levelét a bolgár-török számnevekről (138-143). A feliratok és a volgai bolgárok nyelvével kapcsolatban azonban döntő fontossága az a fejezet, amelyben Kunik a volgai bolgárok-nak a középső Volga-vidéken való megjelenéséről szól. Kunik kifejti, hogy miután Jordanesnél (i. sz. 550 k) az Ermanrik által a III. században leigázott népek felsorolásában a bolgárok nem szerepelnek, csak a mordvinok, merják és cseremiszek, a VI. században a bolgárok még nem élhettek ezen a vidéken. Szerinte a bolgárok bevonulása vagy az avar uralom vagy a kazár nyomás eredménye volt és a VII. század végére tehető. Ez a nézet, olyan szerzők mint például Paasonen óvása ellenére, a mai napig általánosan elfogadott. Kunik tekintélye révén a volgai (kámái) bolgárok csuvas eredetét történeti tényként fogadta el a kutatás, s ez nem kis hatással volt Ašmarinra, a volgai bolgárok nyelvéről szóló munkájának megírásában (1902).

1879 Ld. 1884

1882- Ebben az évben jelenik meg Radlov könyve az északi török nyelvek
83 összehasonlító hangtanáról. Ebben a munkában még mindig a csuvasok fokozott eltörökösödésének elmélete szerepel, s nem követi Il'minskij-t a csuvas nyelvtörténet számára hasznosítható volgai bolgár feliratok felhasználásában sem. Ez a nemcsak az orosz, hanem az egész turkológia történetére olyan nagy hatást tett munka éppen történeti-telen szemléletével hosszú ideig negatív irányba befolyásolta a csuvas és a volgai bolgár nyelv kutatását.

1884 A kazáni egyetem mellett alakult Tudós Társaság 1878. évi ülésén Zolotnickij tart előadást a Bulgari, Biler és Morkvasi helynevekről. Ezt az előadást 1884-ben tették közzé. Szerinte a bolgárok csuvas neve morgar, Tárgyalja a feliratokban előforduló Bulgari személyneveket és megkísérli a bulgar, bülär, bivger és murgar alakokat egymásból magyarázni. A szó -ar/er eleme szerinte a yer "föld" szó. A

Morkvaši helynevet egy korábbi bulgauči "lázadó" alakból vezeti le és ezzel csirájában megjelenik a bulgar név későbbi, Németh-től származó etimológiája, bár Zolotnickij a morkvaši és a bulgár alakok összefüggését elutasítja. Nyelvészeti fejtegetései egyébként már a kor színvonalát sem ütötték meg, és egészében elfogadhatatlanok. Jelentősége abban van, hogy megkísérelte a feliratok névanyagát és a csuvas személy- és helynévanyagot összevetni. Ugyanebben az évben Solov'ev tiz új feliratról ad hírt Kirmeniből (Nos 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31). A kazáni Tudós Társaság 1879. évi nyilvános ülésén Špilevskij tartott előadást, amely ugyancsak ebben az évben jelent meg. Špilevskij programot kívánt adni a társaságnak, s a fő célkitűzések között említi meg "a régi Bulgár-Kazár és a Kazán-Asztraháni birodalmak és a hozzátartozó területek orosz és nem orosz történelmének vizsgálatát". Többek között megemlékezik a feliratokról is, szerinte ezek a csuvas nyelv régi emlékei, s a volgai bolgár birodalom lakosságának nyelvére vetnek fényt. Ugyanakkor beszámol a feliratok pusztulásáról - a köveket még mindig beépítik a környék házaiba. Több felirat szállítás közben ment tönkre. Felhívja a figyelmet az egyéb emlékek gyűjtésének fontosságára (numizmatika, antropológia, néprajz). Többek között említést tesz egy XI. századi kínai pénzről, amelyet Bolgar ásatásakor találtak.

1886 Ld. 1897

1890 Közben tovább folyik a tárgyi anyag feltárása. N. P. Lihačev számol be többek között olyan Bolgariból előkerült új tárgyakról, amelyeken arab felirat van (Ermitázs KI 1246, 1247).

1893 I. A. Iznoskov terepbejárásai során újabb feliratokat fedez fel és megadja ezek földrajzi helyét (a), majd egy feliratot publikál Gotwald fordításával (No 4) (b).

1894 G. Ahmarov újabb 16 sírfeliratot talál, amelyeket csatol a kazáni Tu-

dós Társaság megbízásából írott jelentéséhez. Ezekről később Ašmarin (1902) számol be.

- 1895 Az időközben gyűjtött régészeti anyag nagy része az A. F. Lihačev-ről elnevezett kazáni muzeumba kerül, amely a nagy műgyűjtő hagyatékából keletkezett. Ennek rövid katalógusa (Kratkij ukazatel') több feliratos tárgyról emlékezik meg.
- 1896 A fenti gyűjtemény 1895-ös gyarapodásáról Katanov számol be. Megemlíti többek között egy sírfelirat fényképét is H 710-ből (1319-20), amelyet később Malov ad ki (No 42). A feliratról megemlékezik Ašmarin is (1902, 92-93). Nagy jelentőségű az az 1895 október 23-án talált 325 darabból álló pénzlelet, mely ugyancsak ebben az időben került a muzeumba. Datálásuk 1420-1479 közötti. A muzeumba került számos fontos történeti kézirat is.
- 1897 Šinab-ud-Din Mar'jani tatár nyelvű műve, a Kitáb mustafad al-ahbar fi ahwal Kazan wa Bulgar arab címmel jelenik meg. Két kötete (a második 1900-ban jelent meg) többek között tartalmazza Kazán és Bolgari történetének forrásait, s ezek között több addig kiadatlan feliratot is, amelyeket később Ašmarin (1905, 94-96) dolgoz fel. Malov szerint (1947, 41) az első kötet (egy korábbi kiadása?) 1886-ban jelent meg.
- 1898 Marquart az ótörök feliratokról írott könyvében több lényeges megjegyzést tesz a volgai bolgárok történetéről is, és ezzel a kérdés a nyugati kutatások állandó témájává is válik. Ugyanebben az évben a kazáni Tudós Társaság vétel útján egy fémtűkörhöz jutott, melynek arab feliratát Katanov publikálta. Ugyanebben az évben jelenik meg Ašmarin műve a Materialy dlja izsledovanija čuvašskogo jazyka. Ašmarin vitába száll Radlov "fokozatos turkizálási" elméletével, s gazdag anyagközlésének egyik kimondott célja, hogy kimutassa, hogy a csuvasok a Volga-vidék legősibb lakócai közé tartoznak (XXX). Aš-

marin munkájának megírásában egyébként jelentős szerepet játszott Hunfalvy *Die Ungern oder Magyaren* c. munkája. Ugyanakkor Ašmarin ebben a munkájában még nem foglalkozik a feliratok nyelvével. Gazdagon dokumentált könyve mégis a kutatás rendelkezésére bocsátotta azt a csuvas nyelvi anyagot, amelynek alapján a feliratok problémái is részben megoldhatókká váltak, s egyben előkészítette 1902-ben kiadott művét, mely már a feliratok nyelvéről szól. Ugyancsak ebben az évben jelenik meg K. F. Fuks Kazán város történetéről szóló műve, amelyben egy Kaban melletti mecsetnél lévő arab feliratot is közöl.

1902 1902-ben jelenik meg Ašmarin alapvető munkája a Bolgary i Čuvaši. Ebben áttekinti a bolgárokkal kapcsolatos forrásokat, az addigi véleményeket a bolgárok eredetéről. Foglalkozik (Munkácsi 1894-es cikke alapján) a magyar nyelv csuvasos típusú jövevényszavaival, a cseremiszi nyelv csuvas elemeivel és egyéb olyan szavakkal (pl. hun), amelyek bolgár eredetűek lehetnek. Összegezi a feliratok eddigi kutatását, szerinte 1902-ig 93 felirat vált ismeretessé, ezek közül 47 Nagy Péter, 26 Berezin, 3 Fejzhanov, 16 Ahmarov és egy maga Ašmarin gyűjtéséből származik. Hirt ad néhány még publikálatlan feliratról. Majd megjegyzéseket fűz Berezin és Fejzhanov felirataihoz, azok fordításához. Ezután ismerteti az Ahmarov-féle emlékeket (1894). Ezek közül azonban csak egynek a fényképével rendelkezik, a többit Ahmarov átírása alapján teszi közzé. Összefoglalja véleményét a feliratok helyesírásáról, s mindezek alapján kétségtelenül bebizonyítotttnak tartja, hogy a volgai bolgárok a csuvasok elődei voltak.

1903 Már a következő évben Munkácsi ismerteti részletesen Ašmarin művét. Értékeli a nyelvi anyagot és megállapítja, hogy a csuvasok bolgárosodott finnek, illetve a csuvas bolgárféle nyelven beszélő török és az ebbe beolvadt finn fajú népelemek keveréke, a töröktől eltérő vonásai ennek a benne feloldódott finn népességnek tulajdoníthatók. Munkácsi elsőnek magyarázza helyesen a trunove alakot és szolgáltat ezzel

kronológiai támpontot a d > r fejlődés történetéhez, ami a feliratok nyelve szempontjából is jelentős, hiszen a feliratok nyelvében ez a fejlődés már lezajlott. Munkácsi ismertetésének egyik következménye, hogy a magyar őstörténet kutatásának központjába az addigi "ócsuvas" helyett a "bolgár-török" került és ezzel a volgai bolgárság kérdése különös figyelmet kap (ld. Gombocz 1912). Ugyanebben az évben jelenik meg Wichmann monográfiája a permi nyelvek csuvas jövevényszavairól, amely egy új kutatási irányt jelöl meg, a volgai bolgárok nyelvének kutatását a vele érintkezett nyelvek segítségével. Wichmann megkísérli az átadó nyelv számos sajátosságát rekonstruálni, bár nem választja el a különböző kronológiai rétegeket. Kunik alapján a volgai bolgárok bevándorlását a VII. század utánra teszi, és ezzel a nyugati irodalomban is polgárjogot nyer ez a nézet. A feliratokkal foglalkozva megállapítja, hogy azok a legfontosabb vonatkozásokban a csuvas nyelv sajátosságait mutatják (143). Fejzhanov, Il'minskij és Ašmarin kutatásai alapján kijelenti, hogy a csuvas nyelv minden valószínűség szerint a volgai bolgárok egyenes leszármazottja (144), s ezzel elhárítja Il'minskij kérdésfeltevését arról, hogy a csuvasok egy másik nyelvjárást képviselnek. Ugyanakkor utal a volgai bolgároknak a permi, cseremis, mordvin és a magyar nyelvre tett hatására, s ezzel megerősíti azt a Munkácsi által felvetett nézetet, hogy a magyar nyelv csuvasos típusu jövevényszavai a volgai bolgároktól erednek.

- 1905 A feliratok között találunk nem bolgár jellegű török nyelvűeket is. Egy ilyet közölt K.F. Fuks 1529-ből. Ugyanebben az évben Ašmarin egy újabb feliratot tárgyal. Ezt a feliratot 1904-ben P.N. Komarov a kazáni érsek kazánkörnyéki villájánál fényképezte le. A feliratot Spilevskij (1877), Navrockij és Mar'ani is ismertette, az utóbbi a felirat elolvasását is megkísérelte. Megemlíti a tatár nyelv csuvas jövevényszavait, tatár-csuvas közmondás-egyeztetéseket tárgyal, ezek között vannak ugyanis túlkörfordítások is, s ezek tanúi a korai csuvas-tatár érintkezéseknek. Ašmarin foglalkozik egy másik felirattal is (JT 2). Még

ebben az évben Katanov is közöl egy feliratot, amelyet Iznoskov már 1893-ban publikált. A feliratot H.G. Paškovskij 1892-ben pergamenre másolta le, majd J.F. Gotwald a fényképet és a fordítást is közzétette, de a szöveg másolata nem volt teljes, és így a fordítás is helytelen volt. Katanov egy új fénykép alapján új olvasatot ad (No 4).

- 1908 Volgai bolgár tárgyakról írott cikkében Vysockij többek között egy feliratos tükörről is beszámol. Egy P.A. jelű szerző egy tatár feliratot közöl ugyanebben az évben. Ugyancsak ekkor jelenik meg Ahmarov Bulgar tarihi c. műve, mely 12 feliratot tárgyal. Ezek közül az egyik 642/1244-ből való. Ennek töredékes szövegét később Jusupov (1956, 45) publikálta. Ha a szöveg hiteles - ami igen kétes -, akkor ez a legkorábbi nem bolgár nyelvű felirat. Ennél korábbi csak az az irodalomban idézett és 1173-ra datált felirat, amelyet P. Ryčkov említ Bilerből, s amely elpusztult (ld. Jusupov, 1956, 45).
- 1911 1906-ban és 1911-ben két újabb feliratot találtak Bolgariban. Ezek arabírásos másolatát és fordítását a kazáni Tudós Társaság ülésének jegyzőkönyve közli. E két felirat elkerülte a későbbi kutatók figyelmét. A feliratok 708/1307, illetve 720/1325-ből valók.
- 1912 A magyar nyelvű előzmények után ebben az évben jelenik meg Gombocz Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache c. munkája. Gombocz, miután a kazárokat mint -z és s- nyelvet (kaz-, Sarıy) kizárja a magyar nyelv török jövevényszavait átadó lehetséges nyelvek közül, a volgai bolgárok nyelve felé fordul. Ezt a nézetet már Budenz (NyK X, 132) és Munkácsi (l. fent) is felvetette. Gombocz a feliratok értékeléséhez Fejzhanov (1862), Il'minskij (1865) és Ašmarin (1902) munkái alapján szól hozzá. Megállapítja, hogy a (volgai) bolgárok egy olyan nyelvet beszéltek, amely a legfontosabb vonásaiban azonos hangtani sajátosságokat mutatott, mint az az ócsuvas nyelvforma, amelyet a magyar nyelv legrégibb török jövevényszavaiként fel

kell tenni (202), ezek OT $\underline{z} \sim \text{VB } \underline{r}$, OT $\underline{\text{š}} \sim \text{VB } \underline{l}$, OT $\underline{b} \sim \text{VB } \underline{b}$ (csuv. $\underline{p}$ -), OT $\underline{y} \sim \text{VB } \underline{\text{ŷ}}$ (csuv. $\underline{\text{é}}$ -) OT $\underline{a} \sim \text{VB } \underline{a}$ (csuv. $\underline{u}$). Az érintkezés Gombocz szerint csak a volgai bolgár birodalom megalapítása utáni időre tehető. Kunik (1878) és Wichmann (1903) érvelését elfogadva ezt 600 utánra teszi, s mivel a VIII. század végén a magyarokat már a Fekete-tenger északi partvidékén találjuk, ez az érintkezés 800 körül lezáródott. Gombocz az érintkezés tartamát összesen legalább 100 évre teszi (206). Gombocz felfigyelt ugyanakkor arra, hogy a mordvin, votják és cseremiszi nyelvek volgai bolgár jövevényei egy, a feliratokétól eltérő nyelvjárást mutatnak (VB $\underline{\text{ŷ}} \sim \text{mord, votj. cser. } \underline{\text{š}}$ -), amelynek szintén nyoma van a magyar nyelvben (szél, szőlő, szücs stb.). Ennek alapján kimondja, hogy minden valószínűség szerint két bolgár nyelvjárást kell feltételeznünk, melyek közül az $\underline{\text{é}}$ -nyelvjárás a mai csuvas elődje, míg a $\underline{\text{ŷ}}$ -nyelvjárás a magyar nyelv bolgár jövevénytáráiban és a feliratokban maradt fent. Mint látni fogjuk, Gombocz később eltávolodott honfoglaláskor előtti jövevénytáráink volgai bolgár eredetének elméletétől.

1913 Gombocz nagy jelentőségű művének visszhangjai közül a legfontosabb Paasonen bírálata volt. Paasonen a PT $\underline{y}$ -kettős magyar megfelelésénél ($\underline{\text{ŷ}} \sim \underline{\text{é}}$) felveti, hogy az nem szükségszerűen két nyelvjárást tükröz, ez lehet kronológiai különbség eredménye is (62). Gombocz a két nyelvjárás elméletére azért kényszerült, mert az érintkezést viszonylag rövid időre teszi. Gombocz érvelésének alapja azonban Paasonen szerint bizonytalan, Kunik-nak a Jordanes-helyre alapított véleménye nem meggyőző, s ezért "a magyar-bolgár érintkezés tartama esetleg jóval hosszabb is lehetett, mint ahogy a szerző megállapítja" - írja (67).

1918 Šahmatov és Samojlovič egymástól függetlenül, egyidőben írt, és Radlov születésének 80. évfordulójára kiadott emlékkönyvében közölt cikkükben foglalkoznak a volgai bolgár ^xturun szónak az orosz krónikákban való előfordulásával. Ez a szó trunove alakban az 1230-as évre vo-

natkozó feljegyzésekben fordul elő, és a volgai bolgár előkelőket jelöli. A szó azonosítása a tudun méltóságnévvel ugyan már Munkácsi-nál megtalálható (1903), a d > r fejlődés helyes magyarázatával (Šahmatov és Samojlovič Munkácsi cikkét láthatóan nem ismerték - egyébként a témát később mások is újra felfedezték), mégis Šahmatov és Samojlovič cikkei szélesebb perspektívába helyezték a kérdést, s többek között párhuzamként hivatkoznak a feliratok hasonló jelenségére, s arra, hogy ez a csuvasban is megtalálható.

- 1920 A kazáni egyetem nagyhirű professzora N. F. Katanov egy 13 oldalas brosurában foglalkozott a volgai bolgár feliratok csuvas szavaival. Az addigi kutatás rövid áttekintése után utal arra, hogy S. E. Malov-nak számos kiadatlan felirat van birtokában (ezeket Malov később ki is adta). Katanov szerint a volgai bolgár feliratokban az o hangot "perzsa hatásra" alifflal írják, s ezért az olyan szavakat, mint jal helyesen jol-nak kell olvasni (7). Katanov itt - tévesen - Ašmarin-ra hivatkozik, aki a feliratok bolgár-török szavainak sokszor a csuvas megfelelőit adja, de nem mint olvasatot. Ašmarin, helyesen, a-nak olvasta az alifot. Ez a Katanov-féle olvasás azután később téves következtetéshez vezetett néhány csuvas kutatónál, melyhez Katanov maga szolgáltatott további alapot azzal, hogy kimondta, hogy a feliratok nyelve o-zó (sol, kon, von stb.) és nem u-zó, tehát a virjalhoz áll közelebb. Kevésbé világosan, de állást foglalt a š olvasata mellett is. A volgai bolgár feliratok "csuvasos" olvasata visszafelé tett lépés volt a kutatásban.

- 1921 Malov rövid recenzióban foglalkozott Katanov munkájával és többek között felhívja a figyelmet Marjani munkásságára. Vysockij a volgai bolgárok műveltségéről, saját, részben elpusztult. tárggyűjteménye alapján ír cikket. 1920-ban Z. Z. Vinogradov vezetésével egyetemi hallgatók Bolgariban egy újabb feliratot találtak, s ezt Kata-

nov 1921-ben közölte /a/. A felirat H 711-ből való, és irodalmi török nyelven van, a halott nő nevében szerepel az al-B^ulyari névrész (6. sor). Érdekes, hogy a feliraton egy 23-as szám van európai számokkal, valószínűleg a Nagy Péter-féle számbavétel idejéből. A felirat valóban megtalálható Klaprothnál XLVI-os szám alatt. A felirat fényképét később Jusupov adta ki (JT 10). Katanov ugyanebben az évben közölt tárgyainak arab és perzsa feliratai között nincs volgai bolgár szót tartalmazó /b/.

- 1922 S. I. Porfir'evnek 1922-ben sikerül megvizsgálnia a moszkvai külügyi archivumban őrzött, s a Nagy Péter-féle bolgár expedíció anyagát tartalmazó iratokat. Itt a következőket találta: Egy térképet, melynek betűjelei egy Bolgarit leíró szövegre vonatkoztak (a szöveget Špilevskij közölte 1877-ben), maga a leírás, a Nagy Péter kíséretében lévő személyek elbeszélései és magukat a feliratokat tartalmazó három füzet, melyek valószínűleg a korábbi kazáni másolatokról készültek. Rövid ismertetése eddig az utolsó híradás a Nagy Péter-féle anyagról.
- 1923 Ali Rahim tatár irodalomtörténész egy munkájában a feliratokat két csoportra osztja, az egyiket csagatájnak, a másikat muzulmán-csuvasnak tartja. Ezzel a figyelem ismét a nem-bolgár feliratok felé fordul.
- 1925 B. V. Miller az örmény feliratokról közöl cikket.
- 1926 V. K. Smolin /a/ recenziót ír Miller (1925) cikkéről. Ugyanebben az évben K. Nasyri 15 kiadatlan tatár feliratot publikál a XVI. és egyet a XV. századból. Ugyancsak Smolin /b/ ír néhány feliratról N. F. Katanov gyűjtése alapján. S. E. Malov egy Biljarskból származó záron található arab feliratot tesz közzé. Ez csak arab feliratot tartalmaz, de dátuma H 541/1146-47 és ezzel a volgai bolgár pénzek után a legrégebb volgai bolgár írásos emlék. (A felirat jobb fényképét ld. még *Istorija Tatarskoj* 1955 Tabl. XIV.)

- 1927 V. A. Pravtolupav csuvas nyelven írt írástörténeti munkájában többek között a feliratokról is ír és két, már publikált felirat fényképét közli (79-81). Ugyanebben az évben jelenik meg N. N. Poppe brosurája, amelyben többek között a permi nyelvek csuvas jövevényszavaival is foglalkozik. Ezek átvételét a feliratok ideje utánra teszi, mert a permi jövevényszavak már h-t mutatnak, míg a feliratok még ŷ-t. Poppe figyelmen kívül hagyta azt a már Gombocz által felvetett lehetőséget, hogy itt két nyelvjárásról kell beszélnünk. Ašmarin 1910-ben Tukmakli (Tukmaklā) falu környékén a čistopoli kerületben talált feliratokat. Az első felirat kufi írásos és 1317-18-ból való (H 717). Erről egy kézzel írott másolatot közöl. A második erősen töredékes felirat, amelyben a 700 és a 6. év olvasható, de a tízes szám nem, pontosan nem datálható. A harmadik felirat H 748 (1347-48)-ból való, a negyedik dátuma H 758 (1357). Ašmarin elmondja, hogy a falu Čeboksary vidékéről áttelepült csuvasai a feliratot palkā (másutt čul-palāk, čul-balāk) néven nevezik, és egy évben egyszer egy libát áldoznak a halottaknak. Ugyanebben az évben Tambovcev egy örmény feliratot tesz közzé.
- 1928 F. V. Tarzimanov Baran és Tašbilge környéki feliratokat ismertet.
- 1929 N. I. Vorobjev a Mamadyš kerület bolgár-tatár feliratairól ír újra tárgyalva a Solov'ev (1884) által említett feliratokat (ld. ott). P. E. Kornilov a bolgár-tatár feliratokról közöl cikket /a/. Rahim Ali két XVII. századi feliratot tesz közzé. P. Dul'skij a XVI-XVII. századi feliratok ornamentikájáról értekezik. A. I. Sobolevskij Ibn Fadlān által említett bolgár neveket és a temetkezési szokásokról írottakat összeveti a volgai bolgárok kurgános temetkezésénél tapasztaltakkal.
- 1930 V. G. Jegorov ebben az évben adja ki Bevezetését a csuvas kutatásba. Ez a munka igen alapos, a kor színvonalán álló mű. Egy külön fejezet is tartalmaz, amely a csuvas nyelvvel "mint a régi volga-kámai

bolgárok utódával" foglalkozik (22-29). Itt egy listát közöl a feliratok bolgár szavairól arab átírásban, mellette a szó mai csuvas kiejtése, a szó kazáni tatár formája és az orosz fordítás. Ugyanakkor nem adja meg a volgai bolgár szavak korabeli olvasatát, s magukat a szavakat.(a lista nem teljes) erősen normalizált formában közli. Idézi - s láthatólag elfogadja - Katanov (1920) véleményét az alif o olvasatáról, és elemzésének végén megállapítja, hogy a volgai bolgár és a csuvas között azonosság (тождество) áll fenn. Jegorov ezzel tulajdonképpen azokkal a nézetekkel kíván szembeszállni, amelyek a kazáni tatárokat tartják a volgai bolgárok utódainak. De egyben elejti annak lehetőségét, hogy több volgai bolgár nyelvjárás lehetett. Sőt a "csuvasos olvasatok" propagálásával közvetve rossz irányba befolyásolta a későbbi kutatásokat. Ugyanebben az évben jelenik meg Rahim Ali két cikke is, az egyik a vjatkai terület bolgár-tatár feliratairól szól /a/, a második a XVI. századi tatár feliratos anyagról közöl újabb adatokat. /b/ I. N. Borodin az Iski Kazan mellett talált tatár feliratokat tesz közzé. Ebben az évben jelenik meg könyvmatos sokszorosításban Gombocz egyetemi előadása honfoglaláskor előtti bolgár-török jövevényszavainkról. Ez az előadás Ligeti Lajos gondozásában 1960-ban nyomtatásban is napvilágot látott. Gombocz, aki a BTLw óta is többször visszatért a volgai bolgárok nyelvéhez és a feliratokhoz, ebben az előadásában összegezi kutatásainak, mérlegeléseinek végső eredményeit. Ujra foglalkozik a feliratok nyelvvel, amelyeken - szerintem - csak számnevek szerepelnek bolgár-törökök. Míg azonban 1912-ben még úgy látta, hogy a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait a volgai bolgároktól vette át, Gombocz 1930-ban azt a nézetet fejti ki, hogy a magyarság és a bolgárság érintkezése a Kaukázus előterében és a VII. század előtt történt. Számos e mellett felhozott érve közül itt minket az érdekel, hogy a volgai bolgárságnak a cseremis és a mordvin nyelvbe átkerült szavai egy jóval későbbi "legtöbb hang sajátosságában már a mai csuvas nyelvre emlékeztető bolgár nyelvjárást tükröztetnek vissza". Mivel ennek az érintkezésnek a IX-X. század-

ban meg kellett kezdődnie, az ennél sokkal régiesebb, lényegében "östörök" jellegű bolgár-török jövevényszavaink ennél jóval régebbiek kell hogy legyenek. Ezért a bolgár-török hatás kezdetét az V. század közepe tájára, végét a VII. század elejére tehetnők, - vagyis a volgai bolgár-török birodalom kialakulása előtti időre. Gombocz nem tárgyalja a volgai bolgár-török feliratok nyelvének a cseremiszbén és mordvinban található csuvas jövevényszavakhoz való viszonyát, nem elemzi a permi nyelvek csuvasos jövevényszavainak tanúságát, és lemond arról a lehetőségről, hogy magában a volgai bolgár birodalomban több bolgár-török nyelvjárás lehetett. 1930-ban jelenik meg a magyar őstörténetkutatás egyik alapvető műve, Németh Gyula A honfoglaló magyarság kialakulása című munkája. Németh a magyarság bolgár-török kapcsolatait tárgyalva röviden foglalkozik a feliratok nyelvével is Ašmarin (1902) és Munkácsi (1903) nyomán. Összefoglalja a feliratok nyelvének "csuvassal közös" hangtani és alaktani sajátosságait és tárgyalja azokat a török törzsneveket, amelyek hasonló hangtani sajátosságokat mutatnak.

- 1936 Ebben az évben P.M. Dul'skij a tatár ornamentikáról írott cikkében a sirok diszitó elemeivel is foglalkozik. Ez az ornamentika később Jusupovnál a feliratok csoportosításának egyik tényezőjévé válik.
- 1937 Az Istorija Tatarii v dokumentah i materialah c. műben újabb feliratokat publikálnak.
- 1946 A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi és Társadalomtudományi Osztálya tudományos ülést rendez a volgai bolgárokról. Az itt hozott határozatok lényegesen befolyásolják az elkövetkező időszak kutatási irányát. Itt kerül először hivatalos megfogalmazásra az a tétel, hogy a kazáni tatárok a volgai bolgárok közvetlen utódai (ld. 1948).
- 1947 S.E. Malov megkezdi az általa 1907, vagyis egyetemi hallgató kora

óta gyűjtött volgai feliratok publikálását. A cikkben kiadott feliratok közül az egyik csak arab nyelvű (1337-ből), benne szerepel az al-B^ul- $\dot{\text{r}}$ ari név (vö. Ašmarin 1902, 93-94) és egy 1550-ből való tatár felirat. A többi négy bolgár-török. Az első dátum nélküli, töredékes és Malov egy igen kétes, arabbetűs átírást tud csak adni. A következő kettő Marġanitól való. Itt is csak átírást közöl, valószínűleg hibásan (pl. vafat b^elgūy helyesen vafat b^altuwi), amit Malov javít. A felirat dátuma 727/1326-27. A harmadik is Marġani után kerül közlésre. Az itt adott arabírásos rekonstrukció is valószínűleg téves, (alti tuš olv. Yüz?, Yür?). A negyedik feliratot (719/1319-20) már többször is kiadták, (Ašmarin 1902 91-95, Katanov 1896), de fénykép nélkül. A cikkhez egy válogatott (és igen hiányos) bibliográfiát csatolt.

1948 Malov újabb feliratokat ad ki. Ezek között van egy tatár felirat 1452-ből, majd egy felirat-másolat fényképe 700/1300-1301 (?) évből. A második igen nehezen olvasható. Ezt Abramov-Irevli rajzolta le 1918-ban. A következő 710/1318-ből való feliratot ugyancsak Abramov-Irevli rajzolta le 1920-ban és 700/1300-1301-ből való. A következő öt felirat Bolgari-ból származik. A 696/1300-as csak arab szövegű, de rajta ismét az al-Bul- $\dot{\text{r}}$ ari névrész (vö. Berezin 1852, 56). A 730/1329-ből való feliraton (vö. Berezin 1852, 57, Ašmarin 1902, 86) szerepel először a vōt^ur "30" szó. A 727/1326-27-ből való feliratról Katanov küldött egy fényképet. Egy dátum nélküli feliratot Malov szintén fénykép alapján tesz közzé. (No 33). Végül egy 728/1327-28-as töredék fényképét közli. Malov cikkeivel új korszak nyílik meg a feliratok kiadásával, melyet már nagyobb filológiai igény és turkológiai felkészültség jellemez.

1948 Ebben az évben teszik közzé a kazáni tatárok eredetéről folytatott vita anyagát (ismertetését ld. Serebrennikov 1956). Ehhez kapcsolódik a Materialy po istorii Tatarii és a Proisхождение kazanskikh tatar

című kiadványok, melyek lényegében az 1946-os akadémia ülés téziseit és előadásait, illetve előkészítő anyagát teszik közzé. Ezek között van Kalinin cikke, a feliratok osztályozásáról, melyet később Jusupov (1956, 1960) fejleszt tovább. Kalinin két csoportot és egy átmeneti típust különböztet meg. Az elsőbe a nagyméretű, relief-technikájú, sula-típusú, irodalmi török nyelven írott feliratok tartoznak. Ez lett volna a volgai bolgár uralkodó-réteg sírfelirat-anyaga. A második csoportba a kisebb méretű, nem diszes, kufi írásos feliratokat sorolja, melyek sok csuvasizmust mutatnak. Ebben kevesebb a diszitő jelző és a nemzetségsorolás. E második csoport a kereskedők, iparosok, kisebb feudális urak sírfeliratait tartalmazná.

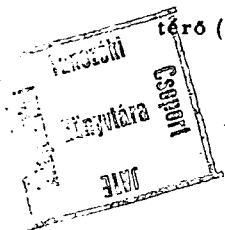
1950 A volgai bolgárok utódainak kérdésében a csuvas kutatók közül Jegorov szólal meg. Ebben a cikkében megkísérli egyeztetni az uralkodó nézetet a korábbi, ettől eltérő eredményekkel. A csuvasok a helyi őslakosság leszármazottai, de jelentős szuvar-bolgár réteg települt rájuk. Ez utóbbi tény alátámasztására hivatkozik a feliratok rotacizmussal és lambdacizmussal fennmaradt szavaira, idézi az orosz források trunove adatát és Kásgari értesítését a bolgárokról, a csuvas nyelv "őrmény, ógruz és osszét" párhuzamait, a bolgár-magyar egyezéseket, a szláv nyelvek bolgár-török szavait.

1951 Ezzel egyidőben a Tatár Autonóm Köztársaság kutatói folytatják a feliratok gyűjtését és feldolgozását. G.J. Jusupov és G. Hisamutdinov publikálják az 1947-ben talált feliratokat. Az első azonos a később (JT 31, No 26) kiadott Staroe Ašit-i felirattal, a második dátuma 758/1357 (JT 30, No 25). A harmadik igen töredékes és csak a tarih yivētⁱ yū rész olvasható el rajta a bolgár szavakból. Ugyanebben az évben jelenik meg Jusupov cikke, melynek már címe is rávilágít céljára "A XV. századi tatár feliratok. A kazáni tatárság eredetének kérdéséhez". Jusupov itt a feliratokat annak bizonyítására igyekszik felhasználni, hogy a kazáni tatárok a volgai bolgárok utódai. Jusupov cikkének ugyan-

akkor érdeme, hogy megkísérli a feliratok kronológiai rendszerezését, és egy térképen ábrázolja a különböző korszakok feliratainak lelőhelyeit (79). E térkép egy javított változata jelenik meg 1960-ban. A Jusupov által közölt irodalmi török feliratok közül a legrégibb 1311-ből való. Közül egy bolgár feliratot is (Berezin 1852, 118-119), melyet később újra kiad (1960, JT 17, No 13). Ebben az évben jelenik meg Smirnov nagyhatású munkája a volgai bolgárokról. A. P. Smirnov a Volga-vidék régészeti kutatásának új iskoláját alapította meg, s könyvében összefoglalja a volgai bolgárokra vonatkozó különböző forrásokból származó ismereteket, különös tekintettel a régészeti anyagra. Több helyütt is foglalkozik a feliratokkal, melyeket elsősorban történeti forrásként használ fel, részben a volgai bolgár birodalom elterjedésének megállapításához, részben annak bizonyítására, hogy a mongol invázió nem szüntette meg a volgai bolgárságot, amelynek kontinuitása a mongol korban, majd az Arany Horda idején is kimutatható. A volgai bolgárok vallásának tárgyalásakor is több ízben hivatkozik a feliratokra, mint a helyi mohamedán vallás emlékeire. Smirnov szerint mind a tatárok, mind a csuvasok folytatói a volgai bolgár kulturának. Abból a tényből, hogy a feliratok a csuvas nyelv segítségével fejthetők meg, arra következtet, hogy a csuvasok a volgai bolgár birodalom egyik alapvető népcsoportját alkották, méghozzá igen népes csoportját. Ugyanakkor a régészeti és tárgyi kultúra összevetése arra utal, hogy a csuvasok a helyi bennszülöttek utódai, ugyanazon régi törzseké, amelyek jelentős szerepet játszottak a mordvinok és cseremiszek kialakulásában. A tatárok és a csuvasok egyaránt a Volga-vidék letelepedett népességének utódai, de a tatárok ugyanakkor a tatárok, a nomád bolgárok és a későbbi kipcsakok utódai. A nomád életforma a tatároknál a legutóbbi időkig maradványokban megtalálható volt (86-87). Mint látható, Smirnov álláspontjának megfogalmazásában eléggé homályos. Ugyanakkor a régészeti és néprajzi anyag kitűnő ismeretében a volgai bolgárság történetének kutatásához nagymértékben járult hozzá. A nyelvi és etnogenetikai kérdések eldöntésében azonban erősen kötötte őt a szovjet tudományban akkor még ural-

kodó marrizmus és a tatárok eredetéről való hivatalos nézet.

- 1952 Ebben az évben készül el Jusupov kandidátusi disszertációja a volgai bolgár és tatár feliratokról. Ennek javított változata jelenik meg 1960-ban, s hoz döntő változást a feliratok kutatásában.
- 1953 Jusupov újabb cikkében egy 1316-os feliratot közöl fénykép nélkül (fényképét ld. Jusupov 1960 JT 13). Fényképpel közöl két másik feliratot (Nos 24, 41). Ez utóbbi kapcsán foglalkozik a nehéz tn̄tm szóval, melyet atntm-nak olvas és a tatár atsn szóval egyeztet az Allah rahmat itsen kifejezésben.
- 1954 Ibn Fadlan orosz kiadója A. P. Kovalevskij külön cikkben foglalkozik Ibn Fadlan nyelvi adataival, és ezek kapcsán a feliratok nyelvéről is szól. A cikk a sztálini nyelvtudományi cikkek megjelenése után Čeboksa-ryban kerül kiadásra, s a kötet szerkesztői a bevezetésben újra a feliratok csuvas olvasatait adják. Kovalevskij szerint az Ibn Fadlannál és másutt található Suvar népnévnek van Suvaz alakja is, és a csuvas név ennek mai megfelelője. Ugyanebben az évben jelenik meg Jegorov doktori disszertációjának első része, amely 1930-ban írt Bevezetésének bővített, javított változata. Ebben már Kovalevskij szuvaz=csuvas azonosítására építve elválasztja a bolgárokat és csuvasokat mint etnikumot, az utóbbiakat a bolgárok társnépeként jelentkező szuvazok utódainak tartva, de nyelvi elválasztásukra nem tesz kísérletet. A csuvas nyelvtörténet forrásainak ismertetésénél külön foglalkozik a feliratok nyelvével is. Ismét közöl arabírásos átirásban volgai bolgár szavakat, de ezek olvasatai helyett a modern csuvas kiejtést adja meg. Idézi Katanov nézetét a feliratok o-zó nyelvjárásáról, de a kérdést a feliratok alapján nem tartja eldönthetőnek. Ugyanakkor Katanov nyomán nem választja szét a yal és a kūwen szavak típusát, Katanov mindkettőt o-val olvasta (šol, kon). A két típus elozményei - és olvasatuk is eltérő (yāš, kūn, Yāl, kūwen).

- 1955 Az ebben az évben megjelenő Istorija Tatarskoj ASSR című mű első kötetében közlik egy bolgár pecsétgyűrű feliratát és rajzát. A közreadók szerint a pecsét 760-ból való, és ily am-kán pecsétje volt. E pecsét történeti értéke igen nagy, ugyanis ha a felirat olvasata helyes, úgy bizonyossá teszi, hogy 1358-ban a volgai bolgár fejedelem még bolgár-török nyelvű volt. Egyben bizonyíték arra is, hogy a volgai bolgár-törököknek saját, arabírásos irodalmi nyelvük volt, melyet nemcsak a sírfeliratok tükröznek.
- 1956 B. A. Serebrennikov részletesen ismerteti az 1946-ban tartott és 1948-ban nyilvánosságra hozott vita anyagát. Rámutat, hogy az etnikum kialakulását nem szabad összetéveszteni a nyelvével. A volgai bolgár feliratok egyik csoportjának nyelve szoros kapcsolatot mutat a csuvas nyelvvel, amely a legközelebb állt (byl najbolee blizok) a kámai bolgárokéhoz. Serebrennikov bírálja a vita egyoldalú állásfoglalását, majd a dunai bolgárok hatását vizsgálja a balkáni bolgár-szláv nyelv igeidő rendszerére. N. A. Andreev cikkében összehasonlítja a mai csuvas sorszámneveket a feliratok sorszámneveivel. Szerinte a csuvas -mǎš képző egy korábbi -ǎm és egy -ǎš képző összetétele. Mindkettőt megtaláljuk a feliratokban, sőt a -mǎš elődjét is -nǎ formában. Ennek alapján bizonyítottnak veszi a csuvas nyelv volgai bolgár eredetét. G. V. Jusupov cikkében azt állítja, hogy a bolgároknak volt írásuk a feliratok kora előtt is. A volgai bolgár feliratok kronológiája szempontjából fontos, hogy az első volgai bolgár pénz 918-ból való. Két arabírásos tükör a X-XI. századra datálható. A Malov által közölt arab nyelvű zárfelirat dátuma 1146. A legrégebbi - elveszett - felirat 1173-ból származik. Ahmarov (1908) egyik szövegének évszáma 642/1244. Ez - Jusupov átírásában - nem bolgár: alti yüz qırq iki-de. A jelenleg ismert legrégebbi emlék 680/1281 (No 1). Jusupov rámutat a volgai bolgárok kapcsolatára Hwarezmmel és a közép-ázsiai iszlámmal, majd Kalinin osztályozásával foglalkozik, amelynek tipológiai elve helyébe a kronológiai csoportosítást javasolja. Szerinte a XIII-XIV. században két felirattípus és

két nyelv van, a XV. században a feliratoknak még két stílusát ismerjük, de már csak egy nyelvet, és ez a tatár. A XVI-XVII. században már csak egy stílus és egy nyelv van. Az első korszak második, vagyis bolgár-török, nyelvének legutolsó datált emléke 1357-ből való. N. F. Kalinin egy előadása valószínűleg ugyanevvel a kérdéssel foglalkozik.

- 1957 Megjelenik az O proishozhdenii čuvašskogo naroda c. gyűjteményes kötet, melyben számos cikk foglalkozik a feliratokkal is, így Serebrennikové és Dmitrievé.
- 1959 Jusupov két baskiriai feliratot publikál. Megjelenik a Philologiae Turcicae Fundamenta c. kötet, amelyben Benzing ír a volgai bolgár feliratok nyelvéről (691-695, illetve 751). Ebben összegezi a feliratok nyelvi sajátosságait, újra kifejti korábbi nézetét a $\underline{z} > \underline{r}$ és $\underline{\text{š/ž}} > \underline{l}$ fejlődésről és ennek kései kronológiájáról, a $\underline{d} > \underline{r}$ fejlődésről és a feliratok vokalizmusáról. Ugyanebben az évben jelenik meg O. Pritsak Bolgaro-Tschuwaschica (!) c. tanulmánya. Pritsak Farkas Gyula ösztönzésére kezdett foglalkozni a volgai bolgárok nyelvével. Pritsak egy háromkötetes művet tervezett, melynek első kötete a dunai bolgár fejedelmi listáról megjelent, a második a volgai bolgár feliratokat tartalmazta volna, a harmadikat Farkassal együtt a magyar nyelv protobolgár jövevényszavainak kívánták szentelni. A második kötet állítólag már nyomdában volt, amikor Pritsak N. F. Kalinintól levelet kapott, amelyből megtudta, hogy készülöben van egy mintegy 100 feliratot tartalmazó kiadás. Ezért Pritsak elállt könyvének kiadásától, és főbb megjegyzéseit ebben a cikkben foglalta össze. Pritsak joggal hangsúlyozza, hogy a kutatásban fordulatot csak a használható fényképek közzététele hozhat. Ugyanakkor arra is utal, hogy az arab szöveg és a török rész arab előzményének ismerete nélkül a feliratokat nem lehet helyesen interpretálni. Pritsak foglalkozik a feliratok számos nehéz és vitatott problémájával, majd egy rövid bevezetést ad a feliratok ismeretébe. Pritsak újra publikál néhány addig már közzétett fényképet,

ezek között nyolc bolgár-török van, kettő tatár (JT 10, 12).

1960 Ez az év fordulatot jelentett a feliratok kutatásának történetében. Megjelenik Jusupov könyve a Vvedenie v bulgaro-tatarskiju épigrafiu. A szerző azzal a szándékkal teszi közzé munkáját, hogy végleg "bebizonyítsa" a kazáni tatárok volgai bolgár eredetét. A könyv értékét nem ez irányú, bő fejtegetései jelentik, hanem az anyag, amelyet közzétett. A kutatás addigi történetét összefoglaló fejezet (7-18) igen hiányos, azonban tartalmaz néhány utalást kéziratosságra, nem publikált vagy nem hozzáférhető anyagra is, s külön figyelmet érdemel a Kazánban őrzött felirat-albumra való hivatkozása. Különösen értékes a második fejezete, amely a feliratok kronológiáját és földrajzi elterjedését tárgyalja. Ezt egy kitűnő térkép is kiegészíti, amely azonban sajnos csak a Tatár ASSR-ben talált feliratok lelőhelyeit tünteti fel. A térképről így is jól leolvasható a bolgár lakosság elterjedése a XIII-XIV. században. A térkép ugyanakkor nem választja el a XIII-XIV. századi bolgár és a török irodalmi nyelven íródott feliratokat, s ezzel összemossa a különbséget a két etnikum, - vagy legalábbis a két felirat-típus között. Használhatók Jusupov-nak a feliratok diszítő elemeiről írott megjegyzései is. Az u.n. II. stílus (a bolgár nyelvű) feliratokról írott fejezet (66-99) annyiban érdemel figyelmet, hogy igen gazdag adatokban, ezek olvasatai azonban nem egy esetben "javítottak". A könyv legfontosabb része az a 77 fénykép, amelyet a feliratokról közöl. A feliratok fényképeit arabbetűs átírás és orosz fordítás kíséri. Az arabbetűs átírás azért értékes, mert Jusupov számos esetben személyesen látta az eredetit, vagy a közölt fényképnél jobb fényképről dolgozott. Jusupov arabbetűs átírása az esetek nagy részében megbízható, kisebb pontatlanságok azonban szinte minden felirat átírásában előfordulnak. A fényképekhez 11, csak átírásban közölt felirat is járul, köztük néhány olyan is, amelynek eredetije elveszett. A csak átírásban közölt feliratok közül kettő bolgár-török, ezek fényképét később Dulatov kiadta. A fényképpel közölt feliratok közül

38 a bolgár török, ezek közül 37-ben van bolgár-török szó, egyet a benne előforduló nevek és dátuma alapján kell bolgár-töröknek minősítenünk. (Nos 1, 3-7, 9-40).

1962 K. Thomsen Pritsak (1959) egy olvasatát javítja ki (belüwi-ku).

1963 V. A. Kračkovskaja a szovjetunióbeli arab felirattan negyven évét áttekintve a volgai bolgár feliratok kutatását szélesebb összefüggésben tárgyalja. Jusupov a kazáni tatár kánság idejéből való feliratot tesz közzé. A. B. Bulatov a Volga jobb-partján talált 16 feliratot publikál. Ezek közül több Jusupov (1960) könyvében is megtalálható (JT 18 = B 7, JT 19 = B 2, JT 20 = B 4, JT 23 = B 3, JT 41 = B 11, Nos 14, 15, 16, 18, 36). Három (B 8, 12, 15) igen töredékes, illetve tatárnyelvű. Nyolc felirat tartalmaz bolgár szavakat (B1, B5, B6, B9, B10, B13?, B14, B16). Ezek közül hat fényképét közli (Nos 45, 46, 47, 48, 49, 50). Bulatov sajnos fényképeit erősen retusálta. Egyes esetekben világosan kivehető, hogy a szó csak kézzel van beírva a fényképre, sőt Bulatov a szögletes zárójelben adott kiegészítéseit is rárajzolta a fényképre, s egy esetben a szögletes zárójelet is felrajzolta az emlékre (1).

1967 Ebben az évben jelenik meg a csuvas kutató V. F. Kahovskij tartalmass könyve a csuvasok eredetéről. Kahovskij szerint a virjal nyelvjárás a bolgárok és a helyi lakosság, az anatri a szuvasok és a helyi lakosság keveredéséből alakult ki. Ezt a feliratok "virjal-csuvas" típusu nyelvi "jelenségeire" alapítja, s ez az elmélet a Kovalskij-Jegorov-féle elmélet továbbfejlesztése. Ugyanebben az évben jelenik meg Bulatov újabb cikke, melyben 15 feliratot tesz közzé a Káma vidékéről a XIV. századból. Sajnos csak a 3. és 5. számú feliratról közöl fényképet is (Nos 51, 52), a többit csak kézzel írt másolatban publikálja. Viszont első ízben adja a feliratok olvasatait cirillbetűs átírásban. Ezek az olvasatok az esetek többségében rosszak vagy vitathatók, mégis az első kísérlet arra, hogy a feliratok korabeli kiejtését rekonstru-

álják.

- 1971 A tatár kutatók egy külön gyűjteményes kötetet szentelnek a középső volgavidék török népei etnogenezisének (Voprosy étnogeneza tjurkoja-zyčnyh narodov srednego Povolž'ja). A kötetben A.H. Halikov azt fejtegeti, hogy a középső volgavidékre több hullámban érkeztek török nyelvű népek, s a VII-VIII. századi bolgárok nem az elsők voltak. Érvelését néhány korai (II-III. századi) leletegyüttes és a "hun" régészeti anyag egyezéseire alapítja. A sok igen értékes, tartalmas cikk közül meg kell még külön is említeni Jusupov posthumus cikkét, mely a feliratok személy és főleg lelőhelyeik földrajzi névanyagának párhuzamával foglalkozik, a feliratokat, mint a kazáni tatár etnogenezis egyik forráscsoportját vizsgálva.
- 1972 T.M. Garipov a feliratok és a baskir nyelv és etnogenezis problémáit érinti cikkében. Összefoglalva a Baskiria területén talált vagy arra vonatkozó török nyelvemlékeket foglalkozik a két Baskiriában talált felirattal is. Az egyik nem maradt fenn hitelesen, 1909-ben közölte az ufaí mufti az orenburgi ujságban igen hibásan. A másik *sincs* hitelesen kiadva (No XXXIV). Megállapítja, hogy a feliratok nyelve közelebb áll a csuvashoz, mint a baskirhoz vagy a tatárhoz, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a bolgárok nyelve semmilyen lényeges hatással nem volt Baskiria (és Tatária) helyi török lakosságára a XIII-XIV. században. Ezért semmi szükség nincs "bulgáro-tatár" nyelvről beszélni. Arra is utal, hogy a bolgár és a csuvas csak közeli rokon nyelvek voltak. Mint látható Halikov is, Garipov is igyekeznek megszabadulni a volgai kipszak nyelvek "bolgár eredetének" tarthatatlan tételétől, s ezzel viszszerítérnek ahhoz az elméleti kiindulóponthoz, amely a következő kutatók egyedüli helyes kezdete lehet.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A VOLGAI BOLGÁR FELIRATOKRÓL

A volgai bolgár feliratok sírköveken fordulnak elő. A volgai bolgárok írásos emlékei közül a legrégibb egy volgai bolgár pénz 918-ból. Csak arab nyelvű feliratokat tartalmazó tárgyak a X. századtól kezdve találhatók a régészeti leletek között. A legrégibb datálható arab nyelvű szöveg a Malov (1926) által közölt zárfelirat 1146-ból. A legrégibb felirat Jusupov szerint (1956) 1173-ból való, de ez elveszett. Egy Ahmarov által átírásban kiadott felirat dátuma 1244, olvasata azonban nem hiteles. A jelenleg ismert és hitelesen kiadott legrégibb volgai bolgár felirat 1281/82-ből származik (No 1). Az első fényképpel közölt felirat dátuma 1288 (No 6). A legutolsó évszámmal ellátott feliratokon 1357 olvasható (Nos 24, 25, 52).

Ez annyit jelent, hogy a volgai bolgár nyelv és etnikum még a mongol invázió (1236/37) után is több mint száz évig fennmaradt, s beolvadása a kipcsak-tatár népeiségbe csak fokozatosan, a XIV. század második felében zajlott le. A legrégibb, hitelesen közölt felirat, amelyben irodalmi török szavak vannak 1311/12-ből való (JT 10).

A hitelesen közölt feliratok többsége a mai Tatár ASZSZK területéről került elő. A legdélibb lelőhelyek közé tartozik Bol'sie Tarhany (Oly Tarhan, No 12), ahol egyébként a legutóbbi ásatások egy régi bolgár-török temetőt tártak fel a VIII-IX. századból (vö. Genning-Halikov, 1964). A helység neve is bolgár-török. Két másik lelőhely, amely az egykori volgai bolgár birodalom déli részéről került elő a Pravaja Volga nevű falu, a Batraki patak mentén, a kujbisevi területen (No 41), és Arhangelskoe falu, a Čerdakli rajonból, az uljanovi területen (No 9). A legészakibb ismert emlék az Udmurt ASZSZK déli részéről, Gordinoból való (No 17). Nyugatra a mai Csuvass ASZSZK, keletre a mai Baskir ASZSZK területén találtak feliratokat, de ezeknek még nincsen hiteles közlésük.

A feliratok 70-160 cm magasak, szélességük 50-70 cm, vastagságuk 15-25 cm. Felső részüket gyakran díszíti rozetta. A szöveget néha keret övezi.

Az írástípus igen kevés kivétellel (vö. pl. Nos 2, 4) kufi, ennek egy nem-disszes, egyszerű változata.

A feliratok meglepően egységes helyesírást mutatnak. Ennek főbb sajátosságai a következők:

1. A volgai bolgár hosszú magánhangzók pléne írással vannak jelölve: Yūr, Yāl, hīri, vān stb. Ez alól igen ritkán van kivétel, egyedül a 39-es felirat tér el következetesen.

2. A volgai bolgár diftongusokat mindig -w-, illetve -y- betűvel írják át: kūwen, belūwi, kūwelī-, tūwetim, -duwi (-rūwi), illetve Yiyeti, bivelem (de: beliŷ), Yivermiŷi (de Yirem, Yirem) stb.

3. A rövid magánhangzók diakritikus jelekkel való visszaadása következetlen, igen sok esetben elmarad. Ebben szerepet játszhatott a felirat írója, de az idő vasfoga is. Néha a hosszú magánhangzók magánhangzó olvasatát külön kitett diakritikus jelek is biztosítják.

4. Az emfatikus t csak mélyhangu szavakban fordul elő: tuhur, wutur, baṭuwi-, baṭuwi stb. A magashangu szavakban t van: tūwetim, āti, Yiyeti.

5. A h felett a pont sok esetben hiányzik, mindig x-t jelöl: hīrh, hīrh, tuhur, tuhur, ayhi, ayhi stb. Egy szóban következetesen h- van: hīr, de hīrhūm.

6. A qāf és ḡayn mélyhangu szavakban fordul elő. Mivel ezek olyan zárhangokat jelölnek, amelyek a bolgár-török nyelvben a feliratok idején nem voltak meg, e betűkkel csak a nevekben találkozunk: Alqis, Aqaŷ, Bulgari, Galay stb. A magashangu szavakban kāf-ot találunk: -kū, eki, kūwelī-, kūwen, sākir.

7. A ŷ pontja, akár a többi betűé gyakran hiányzik. Ugyanakkor néha a betűk alatt megjelennek "felesleges" pontok, így az g-alatt. E pontok egy része biztosan nem tartozik az eredeti felirathoz, van azonban olyan eset, ahol ezeket a pontokat minden valószínűség szerint a felirat szerzője helyezte el.

A feliratok szerkezete többnyire a következő:

1. Idézet a Koránból
2. Az elhunyt neve, rendszerint apja, néha nagyapja nevével
3. Az emlékkő megjelölés (belū, ziyarat)
4. Áldásformula

5. A halál beálltának megjelölése.

6. Dátum

(7. Befejező formula)

A volgai bolgár szavak a 2., 3., 5., és 6. részben fordulnak elő. A fia, lánya és az emlékkő szavak mindig birtokos személyraggal vannak ellátva. A halál beálltának elmondása rendszerint egy arab-bolgár-török vegyes nyelven van írva, amelyben a ragok, az igék és a szórend bolgár-török, a névszók és jelzők arabok (ld. frazeológiai mutató). A dátum az arab tārīh szóval kezdődik, amely rendszerint bolgár-török dativus-locativus esetben van. A dátum minden esetben bolgár-török számnevekkel van megadva. Ezek vagy sorszám vagy tőszám alakban állnak. A dátum után általában az āti "volt" szó áll.

A feliratok részletes paleográfiai, helyesírási és nyelvi értékelését egy másik munkában fogjuk közzétenni.

XIII. SZÁZADI FELIRATOK

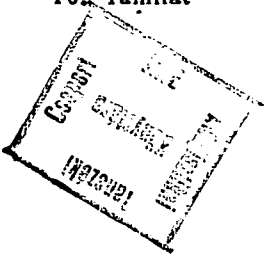
1^{1/}

1281/82

/Russkij Urmat, Vysokogorskij rajon/

- ١ / بسم الله الرحمن الرحيم /
- ٢ (كل نفس ذائقة الموت) سم
- ٣ الينا ترحمون
- ٤ حا (جى) ..... /
- ٥ اغور ..... بلوى
- ٦ كك
- ٧ تاريخ الط / ج / و
- ٨ سكروان جال
- ٩ ان رحمه الله / عليه /
- ١٠ رحمه واس / مة /

1. /blsmi-l-lāhi-l-rahmāni-l-rahīmi/
2. /kullu nafsⁱⁿ dāyiqatu^{2/}-l-mawti^{3/}/tumma^{4/}/
3. ilaynā turja^cūna
4. hā/ʃi^{5/} 6/
5. Agwr^{7/} ..... b^el^uwī-
6. -k^uk/?^{8/} ..... /
7. tāriḥ-^a^{9/} altⁱ^{10/} /ʃ/ūr^{11/}/
8. s^āi^rwān jāl
9. ātⁱ^{12/} rahmatu^{13/} -l-lāhi^c alayhi^{14/}/
10. rahmat^{an}^{15/} wāsi^c at^{an}^{16/}/

FORDÍTÁS

1. (Az irgalmas, a könyörűletes istennek nevében)
2. (Minden lélek megizleli a halált), azután
3. hozzánk vissza fogtok téríttetni.
4. Hā(ĩi) .....
5. ....sirköve
6. ez. ....
7. Dátumban hatszáz-
8. nyolcvan év
9. volt. Az isten irgalma legyen (rajta)
10. szé(les) irgalommal.

Jegyzetek

- 1/ =JT.1. Fénykép egy rajzmásolatról. 2/ Helyesen: dā'iqatu. Más példák alapján rekonstruáltunk y-t a laringális exploziwa helyett. (Pl.: JT.24.)
- 3/ Csak nagyon töredékesen olvasható. J: deest. 4/ J az egész szót zárójelbe teszi, pedig csak a t három pontja hiányzik. 5/ J-nél a (ĩi) hiányzik.
- 6/ J itt aw^a1-t olvas és syn-t fordít. Az első betű biztosan nem alif, az utolsó betű biztosan nem 1. 7/ J: deest, itt névnek kell állnia. 8/ Még egy k?
- 9/ Helyesen: ta'rih^a. Az a dativust a többi felirat alapján rekonstruáltuk.
- 10/ Az alif nem szabályos. Egy y látszik a t után? 11/ A ĩ egyáltalán nem látszik. 12/ J jelzi a t pontjait. 13/ A tā marbūtā-n nincs két pont, J-nél van. 14/ Töredékesen látszik. 15/ A tā marbūtā-n nincs két pont, J-nél van. 16/ J-nél az első zárójel hiányzik, valószínűleg sajtóhibából.

2¹/

1297. szept. 16.

/Kazánkönyéki főpapi nyaraló a Kaban-tó mellett/

- ١ ..... بلداس (٢) (اول ؟ سا)
- ٢ ..... رالطن رب
- ٣ / رحمة الله / عليها
- ٤ رحمة واسمه ساي دسارا (ن)
- ٥ ساي اجرت طوى تاريخ الط / جور /
- ٦ طوخر وان الطس جال ات ذا (٢) ال (حجة)
- ٧ ايح سكر كوان ايرى كوان ات
- ٨ الصوت باب وكل الماس داخله
- ٩ وسا لب سمرى
- ١٠ بعد الصوت بالدار

1. .... B^aldās/?²/ /awlⁱ? bā?-/³/
2. .... r^aAltⁱn⁴/ B^ert^es⁵/
3. /rahmatu-l-lāhi/⁶/ c^alayhā/?/
4. rahmat^{an}7/ wāsi^cat^{an}8/ fānī d^unyā-rāⁿ/9/
5. bāqī¹⁰/ ahīrat-^aī¹¹/ b^at^uwī¹²/ tāriḥ-^aī¹³/ alⁱ/jūr/
6. tūh^ur^uwān¹⁴/ alⁱsⁱ15/ jāl ātⁱ dā/?/-l-/hⁱaⁱtⁱ/16/
7. ayhⁱ17/ s^ak^rk^uwēn¹⁸/ īrni¹⁹/ k^uwēn ātⁱ
8. al-mawtu bāb^{un}20/ wa kullu-l-nāsi²¹/ dāhiluhu²²/
9. wa yā²³/ layta²⁴/ ḡi^crī²⁵/
10. ba^cda²⁶/ -l-mawti²⁷/ bi-l-dāri²⁸/

FORDÍTÁS

1. ....Baldās(?) (fia Bā ?-)
2. ....ra Altin Berte.
3. (Az isten irgalma) legyen rajta
4. széles irgalommal. A mulandó világ**bó**(l)
5. a maradandó másikba távozott. Dátumban hat(száz-)
6. kilencvenhatodik év volt, **dū**-1-(híjja)
7. hava hat(odik) nap, péntek nap volt.
8. A halál kapu és minden ember belép rajta.
9. És bárcsak ismerném
10. a halál utáni házat.

Jegyzetek

1/ = Ašmarin 1905, 107, fénykép. Vö. még Pritsak 1959, XVII/1, fénykép. A felirat felső része hiányzik. 2/ A-nál g helyett ğ van. Bizonytalan olvasat. 3/ A-nál nincs zárójelben, de szerinte is bizonytalan az olvasat. 4/ A átirásában ll-tin, de a feliraton az alif alatt nem látszik kesra. 5/ A-nál a b és a t hiányzó pontjai ki vannak téve. 6/ A-nál az al-lāhi szó nincs zárójelben. 7/ A tā marbūta két pontja nincs kitéve. 8/ A tā marbūta két pontja nincs kitéve. 9/ A az (n)-t nem olvassa. 10/ A-nál a q két pontja ki van téve. 11/ Az r olvasata bizonytalan. A t két pontja csak halványan látszik. A kesra és a fatha bizonytalan. A szót Marʿānī (1900) āhirāt-nak olvassa egy felesleges alif-fal. Ezzel szemben A szerint a kezdő alif a bāqī szóhoz tartozna, majd ezután lān-t olvas, a következő szóban pedig b t wī helyett csak t wī-t, és az egészet együttesen egy igei kifejezésnek tartja. (Vö. török yān, 'visszafordulni') Az āhirat valóban nem tā marbūta-val van írva, hanem t-vel, de a Marʿānī által olvasott második alif-nak nyoma sincs. 12/ A-nál csak t wī. 13/ Helyesen: ta'riḥ-a. A-nál ki van téve a y és a h valamennyi hiányzó pontja. 14/ A-nál az n pontja nincs kitéve. 15/ A a t és az g között egy pontot is olvas, mely szerinte a hiányzó n pontja. Az n olvasásáról itt szó sem lehet. A látható pont lehet a fénykép vagy az eredeti felirat hibája. 16/ A-nál nincs zárójelben, és a tā marbūta két pontja nincs kitéve. 17/ Helyesen: ayh. A-nál a h pontja ki van téve. 18/ Az n pontja A-nál ki van téve. 19/ A-nál az n pontja ki van téve, és utána a y-t nem olvassa. 20/ A-nál a b-k pontjai ki vannak téve. 21/ A-nál az n pontja ki van téve. 22/ A-nál a h pontja ki van téve. 23/ A-nál a y pontjai ki vannak téve. 24. A-nál a y és a t pontjai ki vannak téve. 25/ A-nál az ğ pontjai ki vannak téve. 26/ A-nál a b pontja ki van téve. 27/ A-nál a t pontjai ki vannak téve. 28/ A-nál a b pontja ki van téve.

3^{1/}

1291. aug. 4. 2/

/Bolgary, Kujbišev rajon/

..... ١

أَخِيَّةٌ بِطَوَى مَجْرَةٍ ٢

رَأَى الطَّيْشُورَ طُخُورَ ٣

وَأَيْمَ جَالٍ فَمَعْبَانِ أَيْمَ بَلِجٍ ٤

كُوْنِ أَيْمَ اللّهِ رَحْمَةً ٥

طَنْطَرَمَ حَوْلِجٍ ٦

1. .... 3/

2. āḥirat-a^{4/} baṭuwi^{5/} hⁱjrat-^{6/}

3. -rān alṭi^{7/} jūr^{8/} tuḥūr^{9/}

4. wānim^{10/} fāl^a bān ayhi^{11/} b^elji^{12/}

5. kūwēn^{13/} āti^{14/} al-lāh^{15/} raḥm/at-^{16/}

6. tanṭir^{17/} ma ḥwylj /ʔ/^{18/}

FORDÍTÁS

1. ....
2. másikba távozott, a hidzsrá-
3. nak hatszázkilenc-
4. venedik éve, ša^c bān hava az ötödik
5. nap volt. Az isten irgalma
6. nyugodjék(?)

Jegyzetek

1/ = JT.3, vö. még Pritsak, 1959, XIV:2. 2/ Pritsak szerint 1290. 3/ A második sor kiegészítéseként értelemszerűen következne: fānī dunyā-rān bāqī (A mulandó világból a maradandó...), de az első sor betűtöredékei ezt nem támasztják alá. 4/ J-nél: h helyett ḥ. r alatt pont látható. 5/ A ṭ alatt az arab szövegben pont látszik. 6/ A pontozatlan tā marbūta felett J-nél a pontok is ki vannak téve. 7/ A ṭ alatt az eredetiben pont látszik. 8/ r felett pontnak is olvasható kopás. J: Yūz. 9/ Az eredetiben a ṭ alatt és az r mellett pont látható. J: tuhūr. 10/ J-nél a fatha hiányzik a w-ról. 11/ ḥ felett pont? J nem jelöli. Vö. még Pritsak 302. 12/ J: b^e linī, a kesra az l alatt. 13/ J-nél a sukūn hiányzik az n-ről. 14/ J szókezdő ṭ-t ír, a feliratban szóvégi szerepel. 15/ A h-n sukūn van, J-nél hiányzik. 16/ J nem teszi zárójelbe a szóvégi h-t, tā-marbūta-nak tekinti (olvasata rahmat, de Bog da pomiluet-et fordít. r alatt pont. 17/ Az első és második ṭ-n egy-egy pont? Kesra nem világos, J-nél hiányzik. 18/ A y alatt nincs diakritikus jel (ḥ? ṇ? ṭ?) a j̣ bizonytalan.

1291. jun. 5.

/Bolgary (Kujbišev rajon) Nikolski templom ásatásaiból. Jelenleg a kazáni egyetem könyvtárában./

- ١ هو الحى الذى لا يموت وكل حى سيموت
- ٢ هذه روضة الميدة المستيرة الصالحة
- ٣ المائنة المائنة الكريمة المستورة
- ٤ المحذرة المطهرة الراكمة المساجدة
- ٥ فائحة الخيرات نتيجة السمادات
- ٦ منبج الكرامات تلج النما في
- ٧ العالمين صبر المجى بنت يوراش بك
- ٨ قدس الله روحها ونور ضريحها
- ٩ اللهم ارحمها رحمة واسعة توفيت
- ١٠ الى رحمة الله تعالى في الرابع
- ١١ من شهر جمادى الاخرى سنة
- ١٢ تميمين و
- ١٣ ستمائة

1. huwa-l-ḥayyu-l-ladī lā yamūtu wa kullu ḥayyⁱⁿ sayamūtu
2. ḥādīhi rawḍatu^{2/}-l-sayyidati-l-satīrati-l-ṣāliḥati-
3. -l-ṣā'imati-l-ṣā'inati-l-karīmati-l-mastūrati-
4. -l-muḥaddirati^{3/}-l-muṭahhirati-l-rākī^cati-l-sāfīdati
5. fātīḥati-l-ḥayrātī^{4/} natījati-l-ṣa^cādātī
6. manba^ci^{5/}-l-karāmātī tājī-l-nisā^{6/}fī-
7. -l-ālamīna^{7/} ṣ^a b^a r īlī^{8/} bint Būrāš beg
8. qaddasa-l-lāhu rūḥahā wa nawwara dariḥahā-
9. -l-lāhumma-rḥamhā raḥmat^{an} wāṣi^cat^{an} tuwuffiyat^{9/}
10. ilā raḥmati-l-lāhi ta^cālā fī-l-rābi^ci
11. min šahri jumādā-l- uhrā^{10/} sanata
12. tis^cīn wa^{11/}
13. sittimiyatⁱⁿ

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg, és minden élő meg fog halni.
2. Ez a sirhelye a szemérmes, a jámbor,
3. a bűjtőlő, a gondos, a kegyes, az erényes,
4. az óvó, a megtisztított, a meghajló, a leboruló urnőnek,
5. a jó dolgok kezdetének, a boldogságok eredményének,
6. a kegyességek forrásának, a nők koronájának
7. az emberek között, S^a b^a r İlji-nek Būrāš beg lányának.
8. Szentelje meg isten a lelkét és fényesítse meg sirját.
9. Ő isten irgalmaz nekik széles irgalommal. Megtért
10. isten (magasztaltassék!) kegyelmébe negyedikén
11. Ĵumādā al-uhṛā havában
- 12-13. a hatszázkilencvenedik évben.

Jegyzetek

1/ = JT.4. Cf. Pritsak 1959, 292. J fényképe alig olvasható. J átírása alapján. 2/ A tā marbūta két pontja hiányzik. 3/ J-nél: a d pontja hiányzik. 4/ J-nél: a h pontja hiányzik. 5/ J-nél a p helyett y van. 6/ A hamza a szó végéről hiányzik. 7/ J -l-^c ālamayni-nak olvassa és oboih mirah-nak fordítja. 8/ J olvasata: Sabar-īlci. 9/ J-nél a szó után: (takl). 10/ J-nél a h pontja hiányzik. 11/ Helyesen: sittimi'atⁱⁿ. A tā marbūta két pontja hiányzik.

/Bolgary, Kujbišev rajon/

- ١ كل نفس ذائقة الموت ثم
 ٢ اليٰنا ترجعون علىٰ يّٰارى هير
 ٣ حوم ..... / يلى / ك / رحمة / الله
 ٤ عليها / رحمة / وا / سمة /
 ٥ دنيا / ران / باقى / اخره /
 ٦ بطوى
 ٧ هجرة ران الط جور طهوروان
 ٨ / توا / تم جال جىادى الاخر (ى)
 ٩ .....

1. kullu^{2/} nafsⁱⁿ dāyiqatu^{3/} -l-mawti tumma
 2. ilaynā^{4/} turjā^c una^c Ālī^c Y^u wārī hir-
 3. hūm ..... / b^e l wī / -k^u / raḥmatu / -l-lāhi
 4. ^c alayhā / raḥmat^{an} / wā / si^c at^{an} /
 5. dunyā- / rān / ^{5/} bāqī / a^h r^a t-^a / ^{6/}
 6. baṭ wī
 7. hⁱ r^a t-rān alī^{7/} jūr t^u hūr wān
 8. / t^u wā / tⁱ m jāl- a^{8/} j^u mādā-l- uhr / ā / ^{9/}
 9. ....

FORDÍTÁS

1. Minden lélek megízleli a halált, azután
2. hozzánk vissza fogtok térítettetni. ^c AĦ Yuwārī szol-
3. gálója... (emlékköve) ez. Az isten (irgalma) legyen
4. rajta szé(les) (irgalommal).
5. E világ(ból) a maradandó (másikba)
6. távozott.
7. A hidzsrának hatszázkilencven-
8. negyedik évében Ÿumādā-al-uhṛā
9. ....

Jegyzetek

1/ = JT. 5. Az eredeti nagyrészt ellenőrizhető a fényképen. 2/ Az eredeti-
ben a k és az l fölött kinn van az u mgh? J-nél csak a k fölött. 3/ Helye-
sen: dā'iqatu. 4/ J-nél a kesra hiányzik. 5/ A d fölött damma. J-nél hi-
ányzik. 6/ J-nél a h pontja hiányzik. 7/ Az eredetiben a t alatt kesra, ez
J-nél hiányzik. 8/ J-nél a fatha nincs kitéve. 9/ J-nél h helyett h van és a
y-t nem jelöli. Tévesen Ÿumādā l. -et fordít.

6¹/

1288

/Bolgary, Kujbišev rajon, jelenleg a kazáni Állami Muzeumban/

١ ..... هجرة ران الط

٢ /جو/ر سكر وآن جياتى

٣ جال (جو) ان / ات

1. ....h¹jr t-rān alt¹

2. ŋd/r sākir²/ wān j¹yāt¹š

3. jāl-a³/ kūw/ēn?⁴/ ā ti⁵/

FORDÍTÁS

1. ....a hidzsrának hat-
2. (szá)znolcvanhetedik
3. évében ez (?) volt.

Jegyzetek

1/ = JT.6. 2/ J-nél a k fölött is fatha. 3/ J a fathá-t nem jelzi.
4/ J-nél a z hiányzik és dnja-t fordít. 5/ t alatt kesra. J-nél az egész
zárójelben, a kesrá-t nem teszi ki.

XIV. SZÁZADI FELIRATOK

- ١ هُوَ الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوت
 ٢ وَكُلُّ حَيٍّ سَيَمُوت
 ٣ تَرْكُمَانْ مُحَمَّدٍ اَوَّلِ يَوْمٍ / مقوب /
 ٤ هِيرْ حُومِ جَاحِ .....
 ٥ زيارَة رحمة الله / عليها /
 ٦ رحمة واسمة .....
 ٧ ..... / ترور تاريخ /
 ٨ .....
 ٩ (سَمَارِ اجِ نَوَامِ كَوَا / ن ا ت /)
 ١٠ الموت باب و / كل الناس /
 ١١ داخله و ياليت
 ١٢ .....
 ١٣ .....

1. huwa^{2/} -l-hayyu-i-ladī lā yamūtu
 2. wa^{3/} kullu hayy in sayamūtu^{4/}
 3. Tūrūkmān^{5/} M^u h^a m^a d^{6/} awlⁱ Ya /^c qūb^{7/} /
 4. hīr hūm Jāh^h / ..... /
 5. z yārⁱ a¹ k^u8 / rāḥmatu-l-lāhi /^c alayhā /
 6. rāḥmat^{an} wāsi^c at^{an} .....
 7. .... /^u rūr tāriḥ-^a /^{9/} /
 8. ....
 9. ā^{ac} bān^{10/} ayḥ^{ill} / t wāt m k^u wāⁿ ātⁱ /^{12/13/} /
 10. al-mawtu bāb^{un} wa /kullu-l-nāsi /
 11. dāḥiluhu^{14/} wa yā layta^{15/} /
 12. ....
 13. ....

FORDÍTÁS

1. Ő az élő aki nem hal meg.
2. és minden élő meg fog halni.
3. Törökmén Muhammad fia Ya^c qūb)
4. szolgálólánya ʾāh h (.....)
5. siremléke ez. Az isten irgalma legyen (rajta)
6. széles irgalommal.
7. ....dātumban
8. ....
9. (ša^c bān hónapja negyedik napja volt).
10. A halál kapu és (minden ember)
11. belép oda, és bárcsak
12. ....
13. ....

Jegyzetek

- 1/ = JT.7. 2/J nem jelzi a ḍammā-t és a fathā-t. 3/ J-nél a w fölött fatha.
 4/ J-nél a fatha hiányzik. 5/ J-nél a t ḍammā-ja hiányzik. Olvasata: Törökmén.
 6/ J fordításában: Muhammed. 7/ A szókezdő y és a fatha látszik. J-nél az
 egész név kiegészítésként szerepel. 8/ J-nél k helyett y. 9/ Csak J átírá-
 sában. Helyesen: ta' rih^a. 10/ J valószínűleg tévesen olvas g-et n helyett.
 11/ Helyesen avhⁱ. 12/ J-nél is kiegészítés. 13/ Az egész sor csak J-nél
 olvasható. 14/ Helyesen: dāhiluhu. 15/ J-nél a y, l, t fölött fatha (= layta?
 = 'bárcsak' arabul).

1325.jan. 13.

/Urjum, Koluneckij volost' /

- ١ الحكم لله العلى الكبير
 ٢ أَحَدُ أَفْئَانِ الْفَجِيئِ
 ٣ أَتَى زِيَارَةَ بُو رَحْمَةً
 ٤ اللَّهُ بِكُلِّهِ رَحْمَةً وَ
 ٥ سَعَةً وَفَات بَلَطِي
 ٦ تَارِيخُ حَيَاتِ جُم
 ٧ جِيرَمُ بِسَالِمِ جَالِ مُخَرَّمِ
 ٨ جِيرَمُ مَكْرُ كَسْوَانِ أَتِ

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri
 2. Ahm^ad^{2/} Agān Ilgihisi^{3/}
 3. Utey^{4/} ziyārat-i-bū^{5/} rahmatu-^{6/}
 4. -l-lāhi^c alayhi^{7/} rahmat^{an}^{8/} wā-^{9/}
 5. si^c at^{an}^{10/} wafāt-ⁱ^{11/} balṭ^u wī^{12/}
 6. tāriḥ-a^{13/} Jiyēti jūr^{14/}
 7. Jīrem^{15/} bⁱ yēl^e m Jāl muḥar^a m^{16/}
 8. Jīrem^{17/} sākⁱ r^{18/} kūwēn āti

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Ahmad Aḡān Ilḡihisi
3. Útey emlékköve ez. Az isten
4. irgalma legyen rajta széles irgalommal.
5. Halála beállta
6. dátumban hétezáz-
7. huszonötödik év muḡarram
8. huszonhat(odik) nap volt.

Jegyzetek

- 1/ = Fejzhanov 1863, 402-404, No. 3, fénykép, vö. még Pritsak 1959, XVI/1.
- 2/ Az alif feletti fathá-t F nem jelöli. 3/ Az g alatti három pontot F nem jelöli. 4/ A y két pontja a betűbe van írva. F ezt nem jelzi. 5/ A b és alatta a pont világosan olvasható, nem téveszthető össze k-val. 6/ Az r alatti pontot F nem jelöli. 7/ Az ^cayn alatt pont, melyet F nem jelöl. 8/ Az r alatti pontot és az m fathá-ját F nem jelöli. 9/ F nem jelöli a fathá-t. 10/ F jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 11/ A tā marbūta helyett t van. 12/ F olvasata: yātwyy. A t alatti pontot nem jelöli. 13/ Helyesen: ta' rīh-a. F a h fathá-ját nem jelöli. 14/ F az r alatti pontot nem jelöli. 15/ F az r alatti pontot nem jelöli. 16/ F az r alatti pontot nem jelöli. 17/ F a kesrá-t nem jelöli. 18/ F az r alatti pontot nem jelöli.

9¹/

1316. márc. - ápr.

/Arhangel'skoe, Čerdakli rajon, Ul'janov oblast' /

- ١ هُوَ الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوتُ
- ٢ وَكُلُّ حَيٍّ يَمُوتُ
- ٣ مَمَاتْ أَوْلَى / هِير / ؟ حَم
- ٤ ... دَلْوِيْهِ نَكْرِيْ د
- ٥ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَحْمَةٌ
- ٦ وَآجِبْهُ رَمَاتْ بَلَطَوِيْ
- ٧ / تَا / رِيْجْ حَيَاتْ حَم
- ٨ / وَ / اِنْ الطَّيْرِ جَالِ
- ٩ مَحْرَمِ اِيْمَحْ اِصْنِ
- ١٠

1. huwa² / -l-ḥayyu-l-ladī lā³ / yamūtu⁴ /
2. wa kullu⁵ / ḥayyⁱⁿ sayamūtu
3. Mamāt⁶ / awli / hīr⁷ / hūm
4. ..dalwih⁸ / bel^u wī-k^u
5. rahmatu⁹ / -l-lāhi^c alayhi^c rahmat^{an}
6. wāsi^c at^{an} / wafātⁱ /
7. /tā/rīh-^a / jīyētⁱ jūr
8. /wā/nⁱ / alḥāi jāl
9. m^u ḥ^a r^a m^a ayhⁱ / iṣⁱ nⁱ /
10. ....

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg.
2. és minden élő meg fog halni.
3. Mamāt fia (szolgá?)lője
4. .... emlékköve ez.
5. Az isten irgalma legyen rajta széles irgalommal.
6. Halálának beállta
7. (dá)tumban hétszáz-
8. tizenhatodik év
9. muharram hava volt.
10. ....

Jegyzetek

- 1/ = JT.13. 2/ J nem jelöli a dammá-t és a fathá-t. 3/ J nem jelöli a fathá-t. 4/ J nem jelöli a fathá-t és a dammá-t. 5/ J nem jelöli a két dammá-t. 6/ J nem jelöli a két fathá-t. 7/ A szó a sor fölé van írva. 8/ J a d fathá-ját nem jelzi. 9/ J nem jelzi a dammá-t, de jelöli a tā marbūta két hiányzó pontját. 10/ J nem jelzi a fathá-t és a kesrá-t, valamint az c ayn alatti pontot, de jelöli a tā marbūta két hiányzó pontját. 11/ Helyesen a t helyett tā marbūta-nak kellene állnia. A w felett fatha? J nem jelöli. 12/ Helyesen: ta' rih^a. J-nél az r is zárójelben van. 13/ J-nél az n zárójelben van. 14/ J-nél h helyett h van. 15/ J-nél zárójelben van és a kesrá-t nem jelzi. Olvasd: ehⁱn(?)

10¹/

1932, márc. -ápr.

/Izmja, Saba rajon/

- ١ هو الحي الذي
- ٢ لا يموت وكل حي
- ٣ سيموت ر... لا تدري (؟)
- ٤ ..... اويل
- ٥ ..... يوسف (؟) حاجي اويل
- ٦ حسين زيارتك رحمة الله
- ٧ عليها رحمة واسعة دنياران
- ٨ كوجروي تاريخ جيات جور (؟) و
- ٩ طر اكش جال رجب .....

1. huwa-l-ḥayyu-l-ladī
2. lā yamūtu wa kullu ḥayyⁱⁿ
3. sayamūtu r... lā tadri² /?/
4. ....awlⁱ2/ .....
5. ....Yūsuf /?/³ hājⁱ4/ awlⁱ
6. Ḥ^ua yn ziyārat-ⁱ-k^u5/ raḥmatu-l-lāhi
7. ^calayhā /t/⁶ raḥmat^{an} wāsi^cat^{an} dinyā-rān⁷/
8. kŋ^ur wī⁸/ tāriḥ^a9/ jⁱyētⁱ jūr¹⁰/ w^u-
9. t^ur ekⁱ sⁱ jāl r^a j^b 11/ .....

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki
2. nem hal meg, és minden élő
3. meg fog halni ..... nem tudod (?)
4. .... fia .....
5. .... Yūsuf ḥājjī fia
6. Ḥusaynnak sirhelye ez. Az isten irgalma legyen
7. rajta széles irgalommal. A világból
8. elköltözött. Dátumban hétszázhar-
9. minckettedik év rajab (havában).

Jegyzetek

1/ = JT.11. 2/ J nem közli. 3/ J-nél a y-n is damma van. 4/ J-nél a h fölött fatha, a j alatt kesra van. 5/ J-nél y van k helyett, a kesrá-t és a fathá-kat nem jelzi. 6/ Helyesen: calayhi, mert férfiről van szó. 7/ J-nél: dinyā-zān, Az r fölött a pont homályos, sérülés is lehet. 8/ A j alatt nem látszik a pont. 9/ Helyesen: ta' rīh^a. J-nél a h pontja nincs kitéve. 10/ J-nél: ywz. A z-n egy pont jól látható, de nem dönthető el, hogy az íráshoz tartozik-e. 11/ J a j pontját nem jelöli.

1316. ápr. 17.

/Lelőhely ismeretlen, jelenleg: Moszkva, Történelmi Muzeum/

١ الحكم لله العلى الكبير
 ٢ اتراج هيمر القيس
 ٣ بلوى رحمة
 ٤ اللهم عليهم رحمة و
 ٥ جمعة وفات بلطوى
 ٦ تاريخ جيات جود
 ٧ وان الطير جال محرم
 ٨ اينج جياريش ارنى
 ٩ كوان ات

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri^{2/}
2. Ātrāy hīr-i Alqīs^{3/}/?/
3. belūwī-kū rahmatu-
4. -l-lāhi^{4/} ^calayhi^{5/} rahmat^{an6/} wā-
5. si^cat^{an7/} wafāt-^{i8/} b^altuwī
6. tāriḥ-^{a9/} yⁱyēti^{10/} yūr
7. wān altisi^{11/} jā^{12/} m^uharam
8. ayhi^{13/} yⁱyērmišī arnī
9. k^uwān^{14/} āti^{15/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. 'Atrāy, leánya Alqīs(nak)
3. emlékköve ez. Az isten irgalma
4. legyen rajta széles irgalommal.
5. Halála beállta
6. dátumban a hétszáz-
7. tizenhatodik év muḥarram
8. havának huszadikán, péntek
9. napján volt.

Jegyzetek

1/ = JT.14. 2/ Eredetiben a y hiányzik? 3/ A q és a y nem világos. J a kesrá-t nem jelöli. 4/ J nem jelöli a fathá-t és a kesrá-t. 5/ Helyesen: Calayhā, mert nőről van szó. J a kesrá-t nem jelöli. 6/ J a nunáció accusativust nem jelöli. 7/ Az s alatti kesrá-t J nem jelöli. 8/ A szó végén tā marbūta helyett t van. Alatta kesra, de ez lehet a következő sor alif-ján fatha is. J nem jelöli. 9/ Helyesen: ta'riḥ^a. J-nél ḥ helyett h áll. 10/ J-nél: y-n fatha, az eredetiben a fatha az alif-on. 11/ A t alatt pont. J csak a t kesrá-ját jelzi. Az š pontjai nem látszanak? 12/ J nem jelöli a fathá-t. 13/ J-nél a h-n nincs pont. 14/ J-nél k-n damma, Ez nem látszik. A fathá-t nem jelöli. 15/ J jelöl egy kesrá-t az alif alatt is.

1320. febr. 17.

/Bol'šie Tarhany, Bol'šie Tarhany rajon/

- ١ الحُكْمُ لِلّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ
 ٢ / مَسْرُ / اِبْرَاهِيْمَ اَنَالَ اَبْلَ شَهِيدَ (؟)
 ٣ حَاجَ بَلُوْى / كُ / رَحْمَةً
 ٤ (اللّٰه) عَلِيْمُو رَحْمَةً وَابِيْعَةً
 ٥ وَفَاتَ بَلُوْى تَارِيْحَ
 ٦ جِيَاَتِ جُوْرَ جِيَاَرِيْحَ
 ٧ جَالِ مُحَرَّمِ اَيْحَ
 ٨ بَلَجَ كُوَانِ
 ٩ اَتِ

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi^{2/} -l-kabīri
2. /Mayra 7/^{3/} Ibrāhīm-Anāl^{4/} awli^{5/} Šahīd /7/^{6/}
3. hāji^{7/} belūwī-/kū/ raḥmatu-
4. /-l-lāhi/^{8/c} alayhi^{9/} raḥmat^{an} wāsi^c at^{an}^{10/}
5. wafāt-ⁱ^{11/} baltuwi^{12/} tāriḥ-a^{13/}
6. jiyēti^{14/} jūr jⁱyērminšⁱ^{15/}
7. jāl muḥaram ayhi^{16/}
8. belⁱji kūwēn^{17/}
9. āti

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Mayra (?) Ibrāhīm-Anāl fia Šahīd (?)
3. hājjī-nak emlékköve ez. (Az isten) irgalma
4. legyen rajta széles irgalommal.
5. Halála beállta dátumban
6. a hétszázhuszadik
7. év muharram havának
8. ötödik napján
9. volt.

Jegyzetek

1/ = JT. 16. 2/ J-nél a kesra van a y alatt, mely azonban inkább az awli fathā-jának tekinthető. 3/ Az m kivételével a betűk világosan látszanak. 4/ J olvasata: ināl. 5/ J-nél a fatha és a kesra hiányzik. 6/ J-nél a szó zárójelben. A y hiányzik, csak a két pont látható. 7/ J-nél a h-n fatha. A kesra bizonytalan, J nem jelzi. 8/ J-nél nincs zárójelben. 9/ J-nél a kesra hiányzik. 10/ J-nél a kesra hiányzik. Az s alatt három pont. 11/ A szó végén a tā marbūta helyett t van. 12/ A b alatt esetleg két pont. Bizonytalan. A b alatt másutt is hasonló pontok. 13/ Helyesen ja'rih-a. J a kesrā-t és a pontot nem jelzi. 14/ A ī alatt három pont? J a kesrā-t a ī alatt nem jelzi. 15/ Az n nincs kiírva, de egy pont jól látható az m és ā között. 16/ J-nél: avhi. 17/ J-nél a fatha hiányzik.

- ١ الْحَكْمُ لِلَّهِ
 ٢ هُوَ الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوتُ
 ٣ وَكُلُّ حَيٍّ يَمُوتُ
 ٤ يَوْمَئِذٍ أَجْتَنِبُ أَطْلُ
 ٥ صِطْلَمَشْ زَيْنَارُ
 ٦ تَذَكَّرْ رَحْمَةَ اللَّهِ
 ٧ عَلَيَّهِ رَحْمَهُ وَآ
 ٨ يَبْعُهُ وَفَكَاتْ لَطُطُو / ي
 ٩ مَارِجْ جِمَاتْ حَوْرْ جِيمِ
 ١٠ أَكْشْ جَالْ رَيْسِجْ أ
 ١١ لَاطْ اِجْ وَ (ن)
 ١٢ كْ (وَأَنْ) أ (ت)

1. al-ḥakmu^{2/} li-l-lāhi
 2. huwa^{3/} -l-hayyu^{4/} -l-ladī^{5/} lā yamūtu^{6/}
 3. wa^{7/} kullu^{8/} hayy in^{9/} sayamūtu^{10/}
 4. Sūyārli^{11/} Aṣnaba^{12/} awlⁱ
 5. Ṣ^aṭilmuṣ^{13/} z yār^a -^{14/}
 6. tⁱ-ku^{15/} raḥmatu^{16/} -l-lāhi
 7. c^aalayhi^{17/} raḥmat^{an} wā-
 8. sⁱc^at^{an}^{18/} wafātⁱ^{19/} balṭ^u w^{20/}
 9. tāriḥ^{-a}^{21/} jⁱyēti^{22/} jūr^{23/} jⁱr^em^{24/}
 10. ekiš^{25/} jāl^r a^{bī}-cū-
 11. -l-aw^al^{ayh}ⁱ^{26/} wāⁿ/
 12. k^u/wēn^{27/} ā^tⁱ^{28/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet az istené.
2. Ő az élő, aki nem hal meg,
3. és minden élő meg fog halni.
4. Süyārli Aşnaba fia
5. Şatilmuşnak sirhe-
6. lye ez. Az isten irgalma legyen
7. rajta széles irgalommal.
8. Halála beállta
9. dátumban hétszázhuszon-
10. kettedik év rabī^{cu}-al-
11. -awwal havának tiz(edik)
12. napján volt.

Jegyzetek

1/ = JT. 17. 2/ J-nél a h-ről a fatha (damma?) hiányzik. 3/ J-nél a damma és a fatha hiányzik. 4/ J-nél a fatha és a damma hiányzik. 5/ Helyesen d helyett ḏ. J-nél a diakritikus pont a ḏ-n ki van téve. 6/ J-nél a damma hiányzik. 7/ J-nél a fatha hiányzik. 8/ J-nél a damma hiányzik. 9/ J-nél a fatha hiányzik, szerinte a y alatt kesra. 10/ Az s alatt három pont van. J jelzi a hiányzó diakritikus pontokat. 11/ J három pontot jelöl az s alatt. Szerinte az l-en fatha is van. 12/ J-nél csak az n-en van fatha kitéve. Az s alatt pont. 13/ A t alatt pont van. J-nél az š alatt kesra. 14/ J-nél a fatha hiányzik. 15/ J-nél k helyett y van. 16/ J-nél az r fathā-ja hiányzik. 17/ Az cayn alatt pont, melyet J nem jelöl. 18/ J-nél az s alatt három pont van, az cayn alatti pontot nem jelöli. 19/ A tā marbūta helyett t van. J a w fathā-ját nem jelöli. 20/ Az l nincs kötve a t-hez, a y számára nincs hely. J olvasata: blw(y). A fathā-t nem jelzi, de kiteszi a b pontját. 21/ Helyesen: ta'riḥ^a. 22/ J-nél a t-n két pont van. 23/ Az r alatt pont van. 24/ Az r alatt pont van. 25/ J-nél a fatha az alif-ről hiányzik. 26/ Helyesen h helyett ḥ. 27/ J-nél az egész zárójelben, pedig a k, a fatha és a w egy része látszik. 28/ J-nél zárójelben. Az alif látszik.

14^{1/}

XIV. szd.

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ الحكم لله العلى الكبير
٢ مكان هجر غرمایی
٣ بلوی رحمة الله
٤ علیها رحمة واجبة
٥ وفات بلطوی
٦ تاریخ جیات جور
..... ٧

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri^{2/}
2. ^{cu}tmān^{3/} hīr-i^{4/} Harmās^{5/}
3. belūwi-ku^{6/} rahmatu^{7/} -l-lāhi^{8/}
4. ^calayhā^{9/}rahmat^{an10/} wāsi^cat^{an11/}
5. wafāt-ⁱ^{12/} baltuwi^{13/}
6. tāriḥ-^a^{14/} j'yēti jūr^{15/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. ^cUtmān leánya Ḥarmās
3. emlékköve ez. Az isten irgalma legyen
4. rajta széles irgalommal.
5. Halála beállta
6. dátumban hétézáz-
7. ....

Jegyzetek

- 1/ = JT.18. 2/ J-nél az al- névelő alif-ja hiányzik. 3/ J-nél zárójelben.
- 4/ Az r alatt pont van. 5/ Az r alatt pont, az s alatt három pont. J a h pontját és az r alatti pontot nem jelzi. 6/ J a kesrā-t és a k-n lévő ḍammā-t nem jelöli. 7/ Az r alatt pont van. J-nél ez és a tā marbūṭā-n lévő két pont hiányzik. 8/ Az i-en lévő fathā-t J nem jelöli. 9/ Az ^cayn alatti pontot J nem jelöli. 10/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 11/ Az s alatt három pont, az ^cayn alatt egy pont. Utóbbit és a kesrā-t J nem jelöli. 12/ A tā marbūṭa helyett t áll. 13/ A t alatt pont? J nem jelöli. 14/ Helyesen: tarīḡ^a. 15/ Az r feljebb van írva, mert nem fért ki. Alatta pont, melyet J nem jelöl.

15^{1/}

Dátum nincs

/Bol'šie Atrjasi, Apas rajon/

۱ ارکائی هیر

۲ یکتوت

۳ یلویک

۴ رحمة الله

۵ علیها

۶ رحمة واسعة

1. Armā^y hīr-i

2. Ya^c qūt^{2/}

3. b^e l wī-k^{u3/}

4. rahmatu-l-lāhi

5. ^c alayhā^{4/}

6. rahmat^{an} wāsi^c at^{an}

FORDÍTÁS

1. Armāš leánya
2. Ya^cqūt
3. emlékköve ez.
4. Az isten irgalma legyen
5. rajta
6. széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ = JT.19. 2/ J a fathā-t és az cayn alatti pontot nem teszi ki. A t után még egy betű? 3/ J kiteszi a b alá a pontot. 4/ J-nél a y alatti két pont ki van téve.

16^{1/}

Dátum nincs

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ (هو الحي الذي)

٢ لا يموت عسان

٣ اهل اترج اهل

٤ يودس بلوى

٥ رحمة الله

٦ .....

1. /huwa-1-hayyu-1-ladī^{2/}/

2. lā yamūtu^c Ūtmān^{3/}

3. awli^{4/} Atr^{ā,5/} j awlⁱ

4. Būd^{u 6/} b e l wī^{7/}

5. raḥmatu-1-lāhi^{8/}

6. ....^{9/}

FORDÍTÁS

1. (Ő az élő, aki)
2. nem hal meg. ^cUīmān
3. fia Ātrāy fia
4. Būdusnak emlékköve.
5. Az isten irgalma
6. ....

Jegyzetek

1/ =JT.20. 2/ J-nél nincs zárójelben. 3/ Az t-en nem láthatók a diakritikus pontok, de J kiteszi őket. 4/ J-nél a kesra hiányzik. 5/ A Ÿ diakritikus pontja hiányzik. 6/ J-nél az egész zárójelben. Szerinte g alatt három pont. 7/ J szerint l-en damra. 8/ A h után kesra. J-nél hiányzik. 9/ J nem jelöli, hogy egy sor hiányzik.

/Gordino, Balezino rajon, Udmurt ASSR, Gur'ja-Kala/

١ لا اله الا الله

٢ محمد رسول الله

٣ ..... الموات باب/

٤ /وكل الناس داخلون

٥ ..... هير بحم لوى

٦ /رحمة/ الله عليه رحمة /وا/

٧ /-/ به تاريخ جيات

٨ /جور جر /م (وج)م جال

1. lā ilāha illā-l-lāhi²/2. M^u_h^a m^a d rasūlu-l-lāhi³/3. .... al-maw/tu bāb^{un}/4. /wa kullu⁴/ -l-nāsi⁵/ dāhilūna⁶/5. ....⁷/ hīr-i Y^a_h^a m⁸/ b^e_l wī-k⁹/6. /rahmatu¹⁰/ -l-lāhi^c alayhi¹¹/ rahmat^{an}¹²/ /wā-/7. /si^fat^{an}¹³/ tāriḥ-a¹⁴/ jiyēti¹⁵/8. /ǧr jⁱr^e/m /w^ejⁱ/m¹⁶/ jāl

FORDÍTÁS

1. Nincs isten csak Allāh,
2. Muḥammad Allāh prófétája.
3. ....a ha(lál kapu)
4. (és min)den ember belép.
5. .... leánya Yaḥam emlékköve ez.
6. Az isten (irgalma) legyen rajta (szé)les irgalommal.
7. Dátumban hét-
8. (százhuszo)n(harma)dik év.

Jegyzetek

1/ =JT.21. 2/ Hiányzik az al névelő alif-ja. 3/ Hiányzik az al névelő alifja. 4/ J-nél a w nincs zárójelben. 5/ Az s alatt három pont. 6/ J-nél h helyett ḥ. 7/ J-nél egy d látható. 8/ J-nél két fatha van, melyek az eredetin nem láthatók. 9/ J-nél a h alatt a pont ki van téve. 10/ J-nél a tā marbūta nincs zárójelben. 11/ Helyesen: alayhā, mert nőről van szó. Az ayn alatti pontot J nem jelzi. 12/ Az r alatt pont, melyet J nem jelez. Szerinte az m-en fatha. 13/ J-nél a tā marbūta-ra ki van téve a két pont. Az ayn alatti pontot nem jelzi. 14/ Helyesen: ta' rih^a. 15/ J-nél a y-n fatha van. 16/ J-nél nincs zárójelben, szerinte a w-n fatha. Az eredetin csak töredékek láthatók.

- ١ هُوَ الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوتُ
 ٢ وَكُلُّ حَيٍّ سَيَمُوتُ
 ٣ رَمَضَانَ هِيَ سَيِّئَةٌ بِلَوَى
 ٤ كَرَحْمَةِ اللَّهِ عَلَيْهَا
 ٥ رَحْمَةً وَاسِعَةً
 ٦ دُنْيَا إِنْ يَفْهَرُ
 ٧ طَنْزُورِي تَارِيحُ جِيَا
 ٨ تِ جُورُ وَجَم / جا /
 ٩ ل / اِج الموت باب /
 ١٠ / وكل الناس داخله /
 ١١ / ربح الاول ايج /
 ١٢ / اشن ارتاحو /

1. huwa-l-hayyu-l-ladī lā yamūtu
 2. wa kullu hayy^{in2/} sayamūtu^{3/}
 3. Ramaḍān hīr-i Sāytā^{4/} b^{eū} l wī-
 4. -kū raḥamatu^{5/} -l-lāhi^{6/} c alayhā
 5. raḥmat^{an} wāsi^c at^{an7/}
 6. dunyā-rān^{8/} safar-a^{9/}
 7. ṭⁱnruwī tāriḥ-a^{10/} jiyē-
 8. ti jūr wejⁱ m^{11/} //jā-
 9. l eji-l-mawtu bāb^{un}
 10. wa kullu-l-nāsi dāhiluhu^{12/}
 11. r^aicu^{13/} -l-aw^a l ayhⁱ^{14/}
 12. ? ešⁱ n ertējū^{15/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg,
2. és minden élő meg fog halni.
3. Ramadān leánya Seyte emlékköve
4. ez. Az isten irgalma legyen rajta
5. széles irgalommal.
6. A világból utazást
7. befejezte. Dátumban hét-
8. százharminc (év,
9. A^h halál kapu
10. és minden ember belép rajta.
11. Rabi^C al-awwal hava)
12. ?

Jegyzetek

1/ =JT.23, a 8. sor végétől csak J után. 2/ J-nél van egy felesleges damma a y fölött. 3/ J-nél a t dammá-ja hiányzik. 4/ A y nem látszik? 5/ Helyesen: rahmatu. J-nél a h fathá-ja hiányzik. 6/ A h alatt kesra? J nem jelöli. 7/ J-nél a tā marbūta két pontja ki van téve, az g alatti három pont viszont hiányzik. 8/ Az r alatti pont J-nél hiányzik. 9/ Az g alatti három pont J-nél hiányzik. Nála a második fatha az r felett van. 10/ Helyesen: ta' rih-a. A h feletti fathá-t J nem jelzi. 11/ J a w felett dammá-t olvas, de a fatha jól látható. Innen kezdve a szöveg ellenőrizhetetlen, a fényképen nem látszik. 12/ Helyesen: dāhiluhu. 13/ Helyesen: rabi^C u. 14/ Helyesen: ayhⁱ. 15/ J-nél a j pontja hiányzik.

19¹/

1337. ápr. 8.

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ (الحكم لله العلى)
- ٢ الكبير (كل نفس)
- ٣ ذابقة الموتى / الهنا / تر / جمون /
- ٤ زهرى هير ..... بلو
- ٥ يك (و) لاء بلطوى (تاريخ جيا)
- ٦ (ت) جيو وطر جياتى جا / ل /
- ٧ رمضا / ن / يح بلج كوان
- ٨ ..... (رحمة واسعة)

1. /al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-²/
2. -l-kabīri³/kullu nafs^{in 4}/
3. dāyiqatu⁵/-l-mawti⁶/ tumma /ilaynā/ tur/ʔa^cūna/
4. Z^ahr^{a 7}/hīr-i⁸/ ..... b^el^uw-
5. ĩ-k^u/w^a/fāt-ⁱ⁹/ bal^uwi¹⁰/ /tārīh-^{a11}/ yⁱyē-¹²/
6. t^{i 13}/ ʔūr¹⁴/ w^ut^r¹⁵/ ʔⁱyētⁱ šⁱ ʔā/1/
7. r^am^a dā/n a/yhⁱ¹⁶/ b^elⁱ ʔⁱk^uwēn
8. .... /rahmat^{an} wāsi^c at^{an17}/

FORDÍTÁS

1. (Az ítélet a magasságos), nagy (istené).
2. (Minden lélek)
3. megismerli a halált, azután (hozzánk) vissza fogtok térítettni.
4. Zahra's leánya ..... emlékkö-
5. ve ez. Halála beállta (dátumban hét-)
6. százharminchetedik é(v)
7. ramadā(n ha)va ötödik napja.
8. .... (széles irgalommal).

Jegyzetek

- 1/ =JT.24. 2/ J-nél nincs zárójelben. 3/ r alatt pont. J-nél hiányzik.
 4/ J-nél nincs zárójelben. 5/ Helyesen: da'iqatu. 6/ t helyett tā marbūta.
 7/ r alatt pont, melyet J nem jelöl. 8/ r alatt kesra (?) és pont, melyeket
 J nem jelöl. 9/ J-nél: wāfāt, zárójel nélkül. 10/ t alatt pont. 11/ J-nél
 nincs zárójelben. Helyesen: ta' rīh^a. 12/ J-nél nincs zárójelben. 13/ J-nél
 nincs zárójelben. 14/ r alatt pont, melyet J nem jelöl. 15/ t és r alatt
 pont, melyet J nem jelöl. 16/ J-nél az egész szó zárójelben. Helyesen:
ayhⁱ. 17/ J-nél nincs zárójelben.

20¹/

1338. márc. -ápr.

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

١ (الحكم لله العلى)

٢ الكبير كل نفس ذاهقة المو

٣ ٢ ثم الينا ترجمون اينوك (٢) هير (٢)

٤ صبر (٢) بلوى كوفات بلطو

٥ ى رمضان ايج بلج ٠٠٠ تاريخ

٦ جياچ جور وطر پكبر

٧ جال قور (٢) رحمة رحمة وا

٨ پيمنة

1. /al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi/²/

2. -l-kabīri kullu nafsⁱⁿ dāyiqatu³/-l-maw-

3. ti⁴/tumma ilaynā⁵/ turfa^c ūna⁶/ īndūk /ʔ/ hīr-ⁱ/ʔ/⁷/

4. ...ṣ^a b^a r/ʔ/⁸ bel wī-kū w^a fāt-ⁱ⁹/ b^a l^u w-¹⁰/

5. -i/ʔ/ r^a m^a dān¹¹/ ayhⁱ¹²/ b^e lⁱ jⁱ ... tāriḥ-^{a13}/

6. jⁱ yējⁱ jūr w^u r^u r^u sākⁱ r¹⁵/

7. jāl .... qwar/ʔ/¹⁶ raḥmatu¹⁷/ raḥmat^{an18}/ wā-

8. si^c ata¹⁹/

FORDÍTÁS

1. (Az ítélet a magasságos), nagy (istené).
2. Minden lélek megizleli a ha-
3. lált, azután hozzánk vissza fogtok téríttetni. İnŭk (?) leánya
4. Šabar (?) emlékköve ez. Halála beállta
5. ramadān hónap dátumban
6. hétszázharmincnyolc
- 7-8. é(v) .... irgalom széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.25. 2/ J-nél nincs zárójelben. 3/ Helyesen: dā'iqatu, 4/ A t tā marbūtā-val van írva. 5/ Szóvégi ali alatt kesra? 6/ r alatt pont, melyet J nem jelöl. 7/ J-nél nem szerepel. A h bizonytalan. 8/ J-nél nem szerepel. r alatt pont. 9/ t helyett tā marbūta van. 10/ t alatt pont. 11/ J-nél r-en, m-en fatha, Eredetiben m alatt kesra? 12/ Helyesen: ayhⁱ, 13/ Helyesen: ta'rih^a, J-nél h helyett h. 14/ t és r alatt pont. Az utóbbit J nem jelöli. 15/ g alatt három pont, r alatt pont, melyeket J nem jelöl. 16/ J-nél nem szerepel. 17/ r alatt pont, melyet J nem jelöl. A rahmat- után az al-lāhi szó az eredetiben nem látható, habár J-nél szerepel. 18/ r alatt pont, melyet J nem jelöl. 19/ g alatt három pont, az ayn^c alatt egy pont. Utóbbit J nem jelöli.

21^{1/}

1339/40

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ كل نفس ذائقة
٢ الصوت ثم الما برجمو(ن)
٣ مَآت هير مَرَجَا(ن)
٤ بلوى ك سارنج ج(ه)ات
٥ جور خرن

1. kullu^{2/} nafsⁱⁿ dāyiqatu-^{3/}
2. -l-mawti^{4/} lumma ilaynā^{5/} turja^{c_ū}/na^{6/}
3. Mamāt hīr-ⁱ Marjāⁿ/^{7/}
4. b^{e_ū} l^ū wī-k^ū tāriḥ-^a ḡⁱ/y/ēⁱ^{9/}
5. ḡar^{10/} ḡirḡ^{11/}

FORDÍTÁS

1. Minden lélek megizleli
2. a halált, azután hozzánk vissza fogtok térít(tetni).
3. Mamāt leánya Marjā(n)
4. emlékköve ez. Dátumban hét-
5. száznegyven.

Jegyzetek

1/ =JT. 26. 2/ J-nél a k-n damma. 3/ Helyesen: dā'iqatu. 4/ J-nél az alif-on és az m-en fatha. l alatt kēšra? 5/ J-nél alif alatt kesra, n felett fatha, és jelöli a hiányzó pontokat. 6/ J-nél az n nincs zárójelben. Szerinte a ī-n fatha, és jelöli a t pontjait. 7/ J-nél az n nincs zárójelben. 8/ Helyesen: ta'riḥ^a, J-nél ḥ helyett h. 9/ J-nél a y nincs zárójelben, de a pontjait nem jelöli. 10/ A waw hurka nem látszik. 11/ J a második h pontját nem jelöli.

22^{1/}

1351/52

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ الْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ (١) الْكَبِيرِ
 ٢ / كل / نفسي ذَايَقَةُ السَّوْتِ
 ٣ نَم (ال) إِنَّا تَرْجَمُونَ رَقِيعًا
 ٤ هِيرِ اِيْمَنُ كَلَوِي كُ
 ٥ وَفَاتٍ بَلْجَح .....
 ٦ ..... تَايِيخَ (جِهَات)
 ٧ جِيرُ أَلْ أَرِ جَال .....
 ٨ (رَحْمَةُ اللَّهِ طَوْبَهُ رَحْمَةُ وَاسْمُهُ) ؟

1. al-ḥukmu^{2/} li-l-lāhi^{3/} -l-^caliyyi^{4/} -l-kabīri^{5/}
 2. /kullu/ nafs^{in6/} dāyiqatu^{7/} -l-mawti^{8/}
 3. tumma /ila/ynā^{9/} turja^cūna^{10/} Riyyā^{11/}
 4. hir-i^{12/} A^cmaš^{13/} bel^uwī-ku
 5. wafāt-i^{14/} balt^u^{15/} ....
 6. .... tāriḥ-a^{16/} /jⁱyētⁱ/^{17/}
 7. jūr^{18/} āl^ueki jāl-a^{19/}
 8. /raḥmatu-l-lāhi^c alayhā raḥmat^{an} wāsi^c at^{an20/} ?

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. (Minden) lélek megízleli a haldít,
3. azután hozzánk vissza fogtok téríttetni. Riḡyāḡ
4. leánya A^c maš emlékköve ez.
5. Halála beállt .....
6. .... dátumban (hét)-
7. százötvenkét évben ....
8. (Az isten irgalma legyen rajta széles irgalommal)?

Jegyzetek

1/ =JT.27. 2/ Az l-en sukūn, mely J-nél hiányzik. 3/ Az l-en tašdīd és fatha, melyek J-nél hiányoznak. 4/ Az l-en sukūn, mely J-nél hiányzik. 5/ Az al- névelő alif-ja nem látszik, J-nél jelölve van. r alatt pont, mely J-nél hiányzik. 6/ Az s alatt három pont, melyet J nem jelez. 7/ Helyesen: dā'iqatu-, J szerint a tā marbūta-n fatha van, mely azonban inkább a felső sor kesrā-jának tekinthető. 8/ A t alatt kesra, melyet J nem jelöl. 9/ J-nél nincs zárójelben. 10/ r és ^cayn alatt pont, mely J-nél hiányzik. 11/ J a kesrā-t és a fathā-t nem jelöli. Előbbi helyett a-t olvas. 12/ A h nem látszik világosan az eredetin, J-nél h van. 13/ Az ^cayn alatt pont van. 14/ A tā marbūta helyett t van. 15/ A t alatt pont van. A Y nem látszik világosan. J-nél hiányzik. A t után w és felette damma? Utána y? 16/ Helyesen: ta' rīh-a; J-nél a két fatha hiányzik és h helyett h van. Az r alatt pont, mely J-nél hiányzik. 17/ J-nél nincs zárójelben. 18/ J-nél a Y felett damma. Az r alatt pont, felette sukūn, melyeket J nem jelöl. A w hurka nem látszik. 19/ J az l fathā-ját nem jelöli. 20/ J-nél nem szerepel, egyes betűk kivehetők.

1352. nov. 25.

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَكْمِ
 ٢ لِلّٰهِ الْعَلِیِّ الْكَبِیْرِ كُلِّ نَفْسٍ ذَا یَقِیْنَةٍ /
 ٣ الْمَوْتِ ثُمَّ الْیْنَآ تَرْجَمُونَ تَارَ / یَخْ /
 ٤ جِیَاتٍ جَوِیْرٍ اِلَ وَجْهِ جَالٍ مُّوَلِّ
 ٥ وَنَ بِیْأَمِّ كَوْنٍ وَفَاتٍ بَلَتْ مِنْهُ اِطْرَ جِر (٩) .....
 ٦ بَلَوَى كَ (رَحْمَةً) اللّٰهُ (عَلِیْهِ)
 ٧ رَحْمَةً وَ (سَمَةً)

1. bismi-l-lāhi-l-rahmāni-^{2/}l-rahīmi^{3/}-l-hukmu
 2. li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri^{4/} kullu nafs^{in5/} dā/yiqatu/-^{6/}
 3. -l-mawti tumma ilaynā tarja^cūn^{7/} tār/h^a-^{8/}
 4. jⁱyēti^{9/} j^ur^{10/} āl^u w^ejⁱm jāl š^aw^al^{11/}
 5. w^an^{12/} bⁱyālem^{13/} k^uwēn-e^{14/} w^afāt-i^{15/} b^alt^{u16/} M^an^ajⁱ^{17/} awli^{18/} j^r^{19/}...
 6. b^el^uwī-k^u/rahmatu^{20/}-l-lāhi /^calayhi/^{21/}
 7. rahmat^{an22/} wā/si^cat^{an23/}

FORDÍTÁS

1. Az irgalmas, a könyörületes istennek nevében. Az ítélet
2. a magasságos, nagy istené. Minden lélek megiz(leli)
3. a halált, azután hozzánk vissza fogtok térítettetni. Dát(umban)
4. hétszázötvenharmadik év šawwāl
5. tizenötödik napján halála beállta (volt). Manaĵ fia ĵr...
6. emlékköve ez. Az isten ir(galma) legyen (rajta)
7. szé(les) irgalommal.

Jegyzetek

- 1/ =JT.28. 2/ Az r alatt pont, a h-n és az n-en sukūn, melyeket J nem jelöl. 3/ Az r alatt pont, az m felett sukūn, melyeket J nem jelöl. 4/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 5/ Az s alatt három pont, melyet J nem jelöl. 6/ Helyesen: dā'iqatu. 7/ Helyesen: turĵa^cūna. Az r alatt pont, a t és a ĵ felett fatha, az n felett sukūn (?). Ezeket J nem jelöli. 8/ Helyesen: ta'r(īh)-^a. Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 9/ J-nél a kesra nem szerepel. 10/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 11/ Helyesen: s^awāl. 12/ Az alif hiányzik, de van hely a w és n között. 13/ J a fathā-t nem jelöli. 14/ Az n-en fatha (?), J nem jelöli. 15/ A k^uwēn fölé van írva, mint-ha eredetileg kifelejtették volna. A kesrā-t J nem jelöli. A tā marbūta helyett t van. 16/ Szokatlan írásmód, mert t helyett t van. A w hurka nem látszik. 17/ A ĵ után kesra? J nem jelöli. 18/ A w-n fatha (?), az l alatt kesra, melyeket J nem jelöl. 19/ J-nél nem szerepel. 20/ J-nél nincs zárójelben. 21/ J-nél nem szerepel. 22/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 23/ J-nél nincs zárójelben.

1357. aug. -szept.

/Bol' šie Nyrsy, Tjuljači rajon/

- ١ الْحُكْمُ لِلَّهِ الْبَلَى الْكَبِيرُ
 ٢ اِيَّاهُ أَطْرَ بَلِيَسَا
 ٣ نَ أَطْرَ شَجَرِ
 ٤ (يَا) رَزَقَ (كَ) (رَحْمَةُ اللَّهِ)
 ٥ عَلَيْهِ رَحْمَةُ وَاسِعَةٍ
 ٦ سَارِحَ جَمَاتٍ جَوِيْرٍ
 ٧ أَلُو سَكْرَ حَالٍ رَمَضَا
 ٨ رَمَضَانَ أَمَحَ ات

1. al-hukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi^{2/}-l-kabīri
 2. Isuh^{3/} awli^{4/} Sulaymā^{5/}
 3. n awli šā^{6/}m ā^{6/}z^{7/}
 4. /yā/rat-i^{8/}- /k^{9/}/rahmatu-l-lāhi/
 5. ^calayhi rahmat^{an10/} wāsi^cat^{an11/}
 6. tāriḥ-^{a12/} ḡyēti ḡdr^{13/}
 7. ālu s^{ā14/}k r^{14/} jā^{15/} ramadā^{16/}
 8. ramadān ayh^{i17/} ātⁱ

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Isuh fia Sulaymān
3. fia Šāmāy sir-
4. (he)lye (ez). (Az isten irgalma legyen)
5. rajta széles irgalommal.
6. Dátumban hétszáz-
7. ötvennyolc év, ramadān
8. ramadān hava volt.

Jegyzetek

1/ =JT. 29. 2/ Az ^cayn alatt pont, melyet J nem jelöl, a y alatt szerinte kesra. 3/ Az s alatt három pont, melyet J nem jelöl. 4/ Az l után, megemelve n? J nem jelöli. 5/ Az s alatt három pont, melyet J nem jelöl. 6/ J-nél a szöveg innen kezdve a következő sor végéig zárójelben van. Szerinte: Šayh. 7/ A z diakritikus pontjának hiányát és a z alatti pontot J nem jelzi. 8/ J-nél a t helyén tā marbūta van. A fathā-t és a kesrā-t nem jelzi. 9/ J-nél a k helyett y van, nem olvasható. 10/ J-nél a tā marbūta hiányzó két pontja ki van téve. 11/ J-nél a tā marbūta hiányzó két pontja ki van téve. Az ^cayn alatt pont van, melyet J nem jelöl. 12/ Helyesen: ta'riḥ^a. Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 13/ Az r alatt pont van, melyet J nem jelöl. 14/ Az r alatt pont van, melyet J nem jelöl. 15/ A y pontja hiányzik, J-nél megvan. 16/ J a fathā-kat nem jelöli. A szó nem fért ki, ezért kezdték újra a következő sorban. 17/ Helyesen: ayhⁱ.

25^{1/}

1357. nov. 3.

/Starye Ašit, Tukaj rajon/

١. هو الحى الذى لا يموت
٢. (وكل حى يموت جالوا اى ت
٣. وقطار زيارتك رحمة الله
٤. عليه رحمه وا (سنة)
٥. فاني دنيا ران كوالحسن ياتى اخره
٦. سطوى سارج حمام جور لا مكر
٧. حال ذو القعدة (دة) ايج وان
٨. مكر كوان ات حمام كوان ا (ت)

1. huwa-l-hayyu-l-ladī lā yamūtu^{2/}
2. /wa kullu ḥa/yy^{in 3/} sayamūtu^{4/} jālūr awlⁱ T-
3. w Q^a tār^{5/i} z yār^{a 1/} t^{u 6/} k^{7/} rahmatu-l-lāhi
4. c^{an} alayhi rahmat^{an 7/} wā/si^c at^{an 8/}
5. fānī d^u nyā-rān k^u wēl^{9/} s^e n^{9/} bāqī aḥⁱ r^a t^{a 10/}
6. b^a t^u wī^{11/} tāriḥ^{a 12/} jⁱ yēt^{i 13/} jⁱ r^u āl^{u 14/} s^a kⁱ r
7. jāl^{15/} dū-l-qa^c /dati^{16/} ayḥ^{i 17/} wān^{18/}
8. s^a k^u r^u k^u wēn^{19/} āt^{i 20/} jⁱ yēt^{i 21/} k^u wēn^{22/} ā/t^{i 23/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg,
2. (és minden élő meg fog halni. Jālūr fia T-
3. w Q^a tār sirhelye ez. Az isten irgalma legyen
4. rajta szé(les) irgalommal.
5. A mulandó világból elköltözve, a maradandó másikba
6. távozott. Dátumban hétszázötvennyolc
7. év dū-l-qa^c da hava tizen-
8. nyolc(adik) nap volt, het(edik) nap volt.

Jegyzetek

- 1/ =JT. 30. 2/ J-nél az eredetiben hiányzó diakritikus pontok ki vannak téve.
- 3/ J-nél nincs zárójelben. 4/ J-nél az eredetiben hiányzó diakritikus pontok ki vannak téve, de a y hiányát nem jelzi. 5/ J átírása Tūktār. 6/ J-nél zárójelben, és k helyett y. A t alsó része nem látszik. 7/ A tā marbūta két pontja hiányzik. 8/ J-nél az egész zárójelben. 9/ J-nél a szó hiányzik. 10/ J-nél h helyett h van. 11/ A b pontja hiányzik. J b helyett y-t pontoz.
- 12/ Helyesen: ta' rih^a. J jelzi a hiányzó diakritikus pontokat. 13/ J kiteszi a j, a y és a t eredetileg hiányzó pontjait is. 14/ Az eredetiben az l megelőzi az alif-ot. 15/ J jelöli a j hiányzó pontját. 16/ J-nél csak dū-l-qa^cd van, zárójel nélkül. 17/ J-nél h helyett h van. 18/ J jelöli az n hiányzó pontját. 19/ J jelöli az n hiányzó pontját. 20/ J a t mindkét pontját jelöli. 21/ J jelzi a hiányzó diakritikus pontokat. 22/ J jelzi az n hiányzó pontját is. 23/ J-nél nincs zárójelben a t, pedig az eredetin nem látható.

26^{1/}

1353/54/7/

/Ašit, Tukaj rajon/

- ۱ هو الحى الذئ
- ۲ لا يموت وكل حى پـ(يه)موت
- ۳ البلفارى (۲) تظر (۲) ابل صالح
- ۴ ربارد ك رحمة الله عليه رحمة
- ۵ واحد (۲) فاندلى (دند) (يه)اران
- ۶ كوالجمن باقى اخرة طوى
- ۷ تاريخ جيباء جبر
- ۸ نا ا (ل) تو (ال) ج (م) جال الم (۲) را (۲) ..
- ۹ ..... بلج كوان ات

1. huwa-l-ḥayyu-l-ladī^{2/}
2. lā yamūtu wa kullu ḥayyⁱⁿ sa/ya/mūtu^{3/}
3. a¹-B^ulgārī^{4/} T^aa^{5/} awlⁱ Šālⁱh
4. zⁱyār t⁻ⁱ-k^{u6/} raḥmatu^{7/} -l-lāhi^c alayhi^{8/} raḥmat^{an}
5. wāsi^c a/t^{an}9/ fān/ī¹⁰ d^un/y/ā-rān^{11/}
6. k^uwēlj^en^{12/} bāqī aḥⁱ r t^{-a}13/ b^au^{14/} wī^{14/}
7. tāriḥ-^a15/ jⁱyēti^{16/} jūr
8. dā^{17/} ā^u/l^{18/} t^uw/ā/jⁱ/m/^{19/} jāl alm/?^{20/} ... rā/?^{21/}...
9. ... b^elⁱjⁱ k^uwēn ātⁱ

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki
2. nem hal meg, és minden élő meg fog halni.
3. Al-Bulgārī Tatar fia Šālih
4. sírhelye ez. Az isten irgalma legyen rajta széles irgalommal.
5. A mulandó világból
6. elköltözve, a maradandó másikba távozott.
7. Dátumban hétszáz-
8. ötven(?) negyedik(?) év....
9. ....ötödik napja volt.

Jegyzetek

- 1/ =JT.31. 2/ A y-ben lévő három pontot J nem jelzi. 3/ J nem jelöli a y hiányát, sem az g alatti három pontot. 4/ J-nél: Bul^Cār, de a pont világosan látható a g-n. Az al- névelő bizonytalan. 5/ J olvasata: Totay. 6/ J jelöli a z és a y hiányzó pontjait is, k helyett y-t olvas. 7/ J jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait is. 8/ J jelzi a y hiányzó pontjait. 9/ J-nél nincs zárójelben. 10/ J-nél: fā(nī). 11/ J nem jelzi a y hiányát. 12/ J: deest. 13/ J-nél h helyett h. 14/ J olvasata: ytwy. 15/ Helyesen: ta' rih^a. 16/ A j felett pont látható, J ezt nem jelöli, sem a kesrā-t. 17/ J-nél: deest, 18/ J-nél: deest. 19/ J-nél: w¹. 20/ J-nél: deest. 21/ J-nél: deest.

27^{1/}

Dátum nince

/Tatareskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ بسم (الله) الرحمة (ن)
- ٢ الرحيم والحكم
- ٣ إِلَهَ الْعَالَمِ الْكَبِيرِ كُلِّ
- ٤ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
- ٥ نَسْمُ الْإِنْسَانِ يَرْجِعُونَ بِهِ
- ٦ ج هَبِيرَ أَحَبْ بِلَوِي ك
- ٧ رَحْمَةُ اللَّهِ

1. bismi^{2/} -l-lāhi^{3/} -l-rahmā^{4/} ni^{4/} -
2. -l-rahīmi^{5/} wa-l-hukmu^{6/}
3. li-l-lāhi^{7/} -l-^caliyyi^{8/} -l-kabīri^{9/} kullu
4. nafs^{in10/} dāyiqatu^{11/} -l-mawti
5. tumma^{12/} ilaynā^{13/} turja^c ūna^{14/} S^aru-^{15/}
6. j^{16/} hīr-i Aqaj^{17/} b^o l wī-k^{u18/}
7. rahmatu^{19/} -l-lāhi

FORDÍTÁS

1. Az irgalma(s), a könyörületes (istennek) nevében.
2. És az ítélet
3. a magasságos, nagy istené. Minden
4. lélek megizleli a halált,
5. azután hozzánk vissza fogtok térítettetni.
6. Saruľ leánya Aqaľ siremléke ez.
7. Az isten irgalma.

Jegyzetek

1/ =JT. 32. 2/ Az s alatti három pontot J nem jelzi. 3/ J-nél nincs zárójelben. 4/ J-nél nincs zárójelben. 5/ Az r és h alatti pontot, valamint a fathá-t J nem jelöli. 6/ J-nél az al- névelő alifja hiányzik. 7/ A szó előtt van egy felesleges alif. A kesrá-t és a fathá-t J nem jelzi. 8/ J a fathá-t, a kesrá-t és az ^cayn alatti pontot nem jelöli. 9/ J a fathá-t és az r alatti pontot nem jelzi. 10/ J az n-en lévő fathá-t, az f-en lévő fölösleges pontot és az s alatti három pontot nem jelöli. 11/ Helyesen: dā'iqatu; J a két fathá-t, a kesrá-t és a dammá-t nem jelöli. 12/ J a fathá-t nem jelzi. 13/ J a kesrá-t és a két fathá-t nem jelzi. 14/ Az r és az ^cayn alatti pont J-nél hiányzik. 15/ Az s alatt három pont. 16/ J a 7. sorban lévő fathá-t a y kesrá-jának tekinti. 17/ J olvasata: Afh. A q két pontja hiányzik. 18/ A betűknek csak egyes részei látszanak világosan. 19/ J a fathá-t és a dammá-t nem jelöli.

28^{1/}

XIV. század

/Bol' šie Kibja-Kozi, Tjuljači rajon/

۱ .....وایر

۲ لار (۲) اول امل نیاراج ک / فانی دنیا /

۳ / ران کو / جروی تاریخ جیات جور ..... /

۴ جال / ار / مول ایج وجم / کوان /

۵ / الله طیه / رحمة .....

1. ...wār^{2/} .....

2. lār/? / awlⁱ Imūl/? /^{3/} z yārāⁱ-k^{u4/} /ānī d^unyā-^{5/}

3. /-rān kū/? r^uwī^{6/} / tārlh-^{a7/} jⁱyētⁱ jār.....

4. jāl ar/? / š^aw^al^{8/} / ayh^{i9/} w^ejⁱm^{10/} /k^uwēn/^{11/}

5. /-l-lāhi^c alay/hi^{12/} rahmat^{an}

FORDÍTÁS

1. ....
2. .... fia Imūl(?) sírhelye ez. (A mulandó világ -
3. ból) elköltözött. Dátumban hétszáz.....
4. .... šawwāl hava harmadik (napja)
5. (Az isten ..... legyen raj)ta ..... irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.33. 2/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 3/ J a szót fordításában nem hozza, az alif-ot pontokkal választja el a szó többi betűjétől. 4/ A ŷ felett két pont látható, mintha átjavították volna t-re. J k^u helyett y-t olvas és a ŷ feletti pontokat nem jelzi. 5/ J-nél a fān nincs zárójelben. 6/ J-nél: kŷrwy, zárójel nélkül. 7/ Helyesen: ta' rīh^a. A h alatt esetleg kesra van, melyet J sem jelöl. 8/ Helyesen: sawwāl. 9/ Helyesen: ayhⁱ. 10/ J a ŷ pontját nem jelzi. 11/ J-nél nincs zárójelben. 12/ J-nél nincs zárójelben. Helyesen kiegészítve: rahmatu-l-lāhi^c alayhi rahmat^{an} wāsi^c at^{an}.

29^{1/}

Dátum nines

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

- ١ فالحكم لله الجلى
- ٢ الكبير كل نفس
- ٣ ذابقت الموت نعم الينا
- ٤ ترجعون طباج هير
- ٥ پار بلى
- ٦ رحمة الله رحمة واپمة

1. fa-l-hukmu^{2/} li-l-lāhi-l-^caliyyi^{3/} -
2. -l-kabīri^{4/} kullu nafs^{in5/}
3. dāyiqatu^{6/} -l-mawti tumma^{7/} ilaynā
4. turja^c ūna^{8/} T^a qāj/?^{9/} hīr-^{i10/}
5. Sāra^{11/} belūwī-k^{u12/}
6. rahmatu^{13/} -l-lāhi rahmat^{an14/} wāsi^c at^{an15/}

FORDÍTÁS

1. És az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Minden lélek.
3. megízleli a halált, azután hozzánk
4. vissza fogtok téríttetni. Taqāʾ(?) leánya
5. Sāra emlékköve ez.
6. Az isten irgalma széles irgalommal.

Jegyzetek

- 1/ =JT.34. 2/ Az al névelő alif-je hiányzik. J az f helyett w-t olvas. 3/ Az ʿayn alatt pont, az l alatt két pont, melyeket J nem jelöl. 4/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 5/ Az s alatt három pont, melyeket J nem jelöl. 6/ Helyesen: dāʾiqatu. J a két fathá-t, a kesrá-t és a dammá-t nem jelzi. 7/ Az eredetiben két m van, melyet J nem jelez. A második felett damma? 8/ Az r feletti sukūn-t, valamint az alatta és az ʿayn alatti pontot J nem jelzi. 9/ A q két pontja nem látható, felette fatha. J olvasata: Tbāʾ, és csak a t alatti pontot jelzi. 10/ J nem jelzi az r alatti pontot. 11/ Az s alatt három pont, az r alatt egy pont, felette fatha, melyeket J nem jelez. 12/ J nem jelzi a fathá-t és a dammá-t, sem a k alatti pontot. 13/ Az r alatt pont, felette fatha, melyeket J nem jelez. 14/ Az r alatt pont, felette fatha, az m felett fatha, a tā marbūʿá-n nunációs accusativus végződés, melyeket J nem jelez. 15/ A w-n lévő fathá-t, az s alatti három pontot és az ʿayn alatti két pontot J nem jelzi.

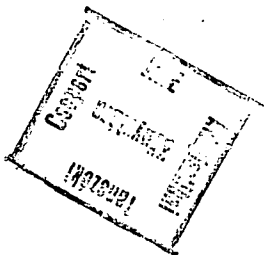
30^{1/}

Dátum nince

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

١ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
٢ کُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ
٣ تَسْمِ الْیَمَنَکَ تَرْجَمُونَ
٤ سَمَکَانِ هِیْرَ جَوهر
٥ بِلَوِی کُ

1. bismi^{2/} -l-lāhi^{3/} -l-rahmāni^{4/} -l-rahīmi
2. kullu nafs^{in5/} dāyiqatu^{6/} -l-maw-
3. ti^{7/} tumma^{8/} ilaynā^{9/} turja^{cūna10/}
4. Samān^{11/} hīr-i^{12/} Jawh^{a13/} r
5. belūwī-kū^{13/}

FORDÍTÁS

1. Az irgalmas, a könyörületes istennek nevében.
2. Minden lélek megízleli a ha-
3. lált, azután hozzánk vissza fogtok térítettetni.
4. Samān leánya Jawhar
5. emlékköve ez.

Jegyzetek

1/ =JT.35. 2/ J nem jelöli a két kesrá-t. 3/ J nem jelöli a fathá-t és a kesrá-t. 4/ J a két fathá-t és az r alatti pontot nem jelzi. 5/ Az s alatt három pont, melyet J nem jelöl. 6/ Helyesen: dā'iqatu. J a két fathá-t nem jelöli. 7/ J nem jelöli a kesrá-t. 8/ J a dammá-t nem jelöli. 9/ J szerint az alif alatt kesra. 10/ Az r és az ^cayn alatt pont, melyet J nem jelöl. 11/ Az s alatt három pont. 12/ J a két kesrá-t és az r alatti pontot nem jelöli. 13/ A j felett fathā, melyet J nem jelöl, szerinte az r alatt kesra. 14/ J nem jelöli a b fatháját és az l dammáját.

31^{1/}

Dátum nincs

/Tatarskie Kirmeni, Mamadyš rajon/

۱ ..... وان (؟) وفات

۲ .... رحمه الله رحمه

۳ واسمه لطوه

۴ محس اول صل بلوی ک

1. .... wān /^{2/} w^a fāt^{3/}
2. .... raḥmatu^{4/} -l-lāhi^{5/} raḥmat^{an6/}
3. wāsi^c at^{an7/} b^a ltwh^{8/}
4. M^u hⁱ s awlⁱ S^a l^{9/} b^e l wī-k^{ū10/}

FORDÍTÁS

1. .... halál-
2. .... az isten irgalma széles irgalommal
3. ....
4. Muhi fia Šal emlékköve ez.

Jegyzetek

1/ =JT.36. 2/ J-nél deest 3/A tā marbūta helyett t van. J-nél a szó zárójelben van. 4/ J jelzi a tā marbūta hiányzó két pontját. 5/ A szó fölött látható a hiányzó ^calayhi (rajta)-ból az ^cayn, melyet J nem jelez. 6/ J jelzi a tā marbūta hiányzó két pontját. 7/ J jelzi a tā marbūta hiányzó két pontját. 8/ J olvasata: bltrh, melyet nem fordít. Jelzi a b pontját is. 9/ J olvasata: Sly, melyet Šalī-nak ír át. 10/ J jelzi a b hiányzó pontját.

32^{1/}

Dátum nince

/Tautermen', Tjuljači rajon/

١ الْحُكْمُ لِلَّهِ الْمَلِيِّ
٢ /اسم/ اعمل يوا /رى/
٣ ..... و هجر ك'
٤ كمال سار ...
٥ ..... رحمه ...

1. al-ḥukmu^{2/} -li-lāhi^{3/} -l-^caliyyi^{4/}
2. /tem/ā^cīl^{5/} Y^uwā/rī^{6/}
3. ....w^{7/} hīr-i^{8/} Ke^{9/}
4. K^emōli^{10/} Māri^{11/} ....
5. ....rahmat-^{12/} .....

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos istené.
2. (Ism)ā^cīl Yuwā(rī)
3. .... leánya Ke
4. Kemēli Māri
5. ... irgalom- ....

Jegyzetek

1/ =JT.37. 2/ J nem jelöli a fathá-t és a dammá-kat. 3/ J nem jelöli a kesrá-t. 4/ J nem jelöli a fathá-t. 5/ J nem jelöli a fathá-t és a kesrá-t. 6/ J-nél az r nincs zárójelben. 7/ J-nél deest. 8/ J a két kesrá-t és az r alatti pontot nem jelöli. 9/ J k helyett y-t olvas, a fathá-t nem jelöli. Helyhiány miatt a következő sorban megismételve. 10/ J nem jelöli a kesrá-t, sem a sukūn-t. 11/ J nem jelöli a kesrá-t. 12/ Az r-en lévő fathá-t J nem jelöli. A tā marbūta két pontja hiányzik.

/Bolgary, most Bolgary muzeum, Kujbišev rajon/

- ١ كل من داعه الموت
 ٢ نم الينا ترجمون
 ٣ الطريق هو سوس
 ٤ ال بطك رحمه الله
 ٥ عليه رحمه
 ٦ واسمه

1. kullu nafs^{in2/} dāyiqatu^{3/} -l-mawti^{4/}
 2. tumma ilaynā turja^{cūna5/}
 3. Alⁱn - bū^{6/} hīr-i^{7/} Sūs /S^uas?[/]
 4. Alp^{8/} B^atik^{9/} raḥmatu^{10/} -l-lāhi
 5. ^calayhi^{/!11/} raḥmat^{an12/}
 6. wāsi^cat^{an13/}

FORDÍTÁS

1. Minden lélek megizleli a halált,
2. azután hozzánk vissza fogtok térítettetni.
3. Altin-bū leánya Sūs
4. Alp Baṭīk. Az isten irgalma legyen
- 5-6. rajta széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.38. 2/ Az g alatt kesra ? J sem jelöli, de jelzi az n és az f pontjait. 3/ Helyesen: dā'iqatu. A diakritikus pontok nincsenek kitéve, de J jelzi őket. 4/ J jelzi a t pontjait. 5/ J jelzi a ṣ és az n pontjait. 6/ J jelzi az n és a b pontjait. 7/ J jelzi a y pontjait. 8/ J jelzi a b pontját. 9/ J jelzi a b és a y pontjait. 10/ A tā marbūta hiányzó pontjait J jelzi. 11/ Helyesen: ^calayahā, mert nőről van szó. 12/ A tā marbūta hiányzó pontjait J jelzi. 13/ A tā marbūta hiányzó pontjait J jelzi.

- ١ هو الحى الذى / لا يموت
 ٢ وكل حي / يموت/
 ٣ لعلك ا / دل / ..... (نبا)
 ٤ ردة / رحمة الله عليه/
 ٥ رحمة / و / سمعة دنيا/
 ٦ ران پفرط / نروى تار/
 ٧ بچ / حركات / جسر/
 ٨ بيمالم

1. huwa^{2/} -l-hayyu^{3/} -l-ladī^{4/} /lā yamū/tu
 2. wa^{5/} kullu hayy^{in6/} /sayamūtu/
 3. B^ā l^tulāk/?^{7/} a/wlⁱ /...../zⁱyā-^{8/}
 4. r^at-ⁱ-kū^{9/} ra/hmatu^{10/} -l-lāhi^c alayhi/
 5. rahmat^{an11/} wā/si^c at^{an} d^unyā-/
 6. rān^{12/} s^af^r 13/ t/ⁱnr^uwī tār-/
 7. īh-^a14/ jiyēt^{i15/} /jār/
 8. bⁱyēl^em^{16/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki (nem hal me)g,
2. és minden élő (meg fog halni).
3. Bāltūlāk (?) f(ia).....(sir-)
4. helye ez. (Az isten irgalma legyen rajta)
5. szé(les) irgalommal. (A világ-)
6. ből utazást b(e)fejezte dá-
7. tumban hét(száz....)
8. ötödik.

Jegyzetek

1/ =JT.39. 2/ J a ḍammā-t és a fathā-t nem jelöli. 3/ J a fathā-t és a ḍammā-t nem jelöli. 4/ J-nél a y már zárójelben van. A fathā-t nem jelöli. 5/ J a fathā-t nem jelöli. 6/ J nem jelöli a fathā-t és a kesrā-kat. 7/ J jelöli a b pontját. Felette pont? Az l helyett esetleg alif olvasandó? J olvasata Bāltūlāk. Szerinte a k felett sukūn van. 8/ J-nél nincs zárójelben. 9/ J szerint az r felett fathā és a k helyett y-t olvas, a felette lévő ḍammā-t nem jelöli. 10/ Az r fathā-ját J nem jelzi. 11/ J nem jelzi a fathā-kat. 12/ J jelzi az n pontját. 13/ Az s alatt három pont. 14/ Helyesen: ta' rīh^a-. 15/ Csak homályosan látezik. J-nél t alatt kesra. 16/ Csak részben látható az eredeti fényképén. J szerint az l alatt kesra.

35^{1/}

Dátum nines

/Bolgary, Kujbišev rajon/

١ الْحُكْمُ لِلَّهِ
٢ يَلْبَسُهُ هَبِير
٣ أَسَايَاهُ زِيَارَتُكَ
٤ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهَا
٥ رَحْمَةُ وَأَمْعَةٍ

1. al-ḥukmu^{2/} li-l-lāhi
2. Yelbeh^{3/} hīr-ⁱ
3. Asayah^{4/} z yār t-i-k^{5/}
4. raḥmatu^{6/} -l-lāhi^c alayhā
5. rahmat^{an7/} wāsi^c at^{an8/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet az istené.
2. Yelbeh leánya
3. Asayah sírhelye ez.
4. Az isten irgalma legyen rajta.
5. széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.40. Ašmarin 1902, rajz és p. 77. 2/ J-nél van egy felesleges alif a szó elején. A fatha tulajdonképpen az l felett van. 3/ J-nél a második fatha a h felett van, olvasata Yālbā. 4/ J olvasata Ašīyya, a h-t szóvégi a-nak tekinti, az első fathā-t az alif-ra teszi. 5/ J-nél a fatha és a kesra hiányzik, és k helyett y-t olvas. 6/ J szerint a tā-marbūta felett fatha, 7/ Az m felett fatha? 8/ A w feletti fathā-t J nem jelzi. Ašmarinnál a 7. sor: ma^c a ʾirānīhā ("nad sosedjami eja").

36^{1/}

Dátum nincse

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ الحكم لله
٢ العلى الكبير
٣ بطبر بلتوك
٤ هير حچم بلوى
٥ ك رحمة الله
٦ بطبر رحمة واسعة

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-
2. -l-^caliyyi-l-kabīri
3. Tatar^{2/} Beltük^{3/}
4. hīr-^{i4/} Ḥajima belūwī-
5. -kü^{5/} rahmatu^{6/} -l-lāhi^{7/}
6. ^calayhi^{8/} rahmat^{an9/} wāsi^cat^{an10/}

FORDÍTÁS

1-2. Az ítélet a magasságos, nagy istené.

3. Tatar Beltük

4. leánya Hajima emlékköve

5. ez. Az isten irgalma legyen

6. rajta széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.41. Bulatov, 1963, No 13, fénykép No 11. 2/ A két t alatt pont. A két fathá-t és az r feletti pontot(?) J nem jelzi. 3/ Az l alsó része elmosódott. 4/ J a kesrá-t nem jelzi. 5/ J a dammá-t nem jelzi. 6/ J nem jelzi a fathá-t és a dammá-t. 7/ J a fathá-t nem jelzi. 8/ Helyesen: ^calayhā, mert nőről van szó. J-nél a h-n két pont van, de a két fathá-t, a kesrá-t és az ^cayn alatti pontot nem jelzi. 9/ J nem jelzi a fathá-kat. 10/ J nem jelzi a két fathá-t és a kesrá-t.

37^{1/}

Dátum nines

/Bolgary, Kujbišev rajon/

١ / اَلْحُكْمُ لِلّٰهِ
٢ مَسْئِلِ الْاَمْرِ
٣ طَلَبِيْ بَلَوِيْ

1. / al-/ḥukmu^{2/} li-l-lāhi^{3/}
2. Mām^a li^{4/} awli^{5/}
3. ^cAlī belūwī-ku^{6/}

FORDÍTÁS

1. (Az) ítélet az istené.
2. Mamali fia
3. ^cAlī emlékköve ez.

Jegyzetek

- 1/ =JT.42. 2/ J a h dammá-ját nem jelöli. 3/ A h-n sukūn? J nem jelöli.
4/ J olvasata: Mamli. 5/ Az l alatti kesrá-t J nem jelöli. 6/ J a második dammá-t nem jelöli.

38^{1/}

Dátum nince

/Bolgary, Kujbišev rajon/

١ هو الحي الذي لا يموت

٢ كذ...ه... /ه/ ب

٣ سُبَيْتٌ بِلَوِي ك

٤ رحمه الله عليها

٥ رحمه واسمها

1. huwa-l-hayyu-l-ladi^{2/} lā yamūtu^{3/}

2. k^{4/}...h^{5/}..../h/ir-i^{6/}

3. Subeyte^{7/} b^{8/} l^{9/} wī-k^{10/}

4. rahmatu^{8/} -l-lāhi^{9/} calayhā^{10/}

5. rahmat^{an10/} wāsi^c at^{an11/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg.
2. K...h.. (le)ánya
3. Sübeyte emlékköve ez.
4. Az isten irgalma legyen rajta
5. széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ =JT.43. 2/ A đ hiányzó pontja J-nél ki van téve. 3/ A y és a t hiányzó pontjai J-nél ki vannak téve. 4/ J-nél nem szerepel. 5/ J-nél nem szerepel. 6/ A y hiányzó pontjait J jelzi és szerinte a h alatt kesra van. Az r alatt pont? J nem jelzi. 7/ J olvasata: Söbäytä. 8/ A tä marbūta hiányzó pontjait J jelzi. 9/ A y hiányzó pontjait J jelzi. 10/ A tä marbūta hiányzó pontjait J jelzi. 11/ A tä marbūta hiányzó pontjait J jelzi.

39^{1/}

1340. szept. 24.

/Nižnie Jaki, Mamadyš rajon/

- ١ | (ل) حکم لله .....
 ٢ کل نفس (ذایقة) الموت ثم الینا ترج
 ٣ بمون تا / ریح / ججا جر خینج برو
 ٤ / جال / اجو نطابل روجل
 ٥ خبر اینج بروج کن اج بلخ او
 ٦ ل حسن بلن ک رحمة الله

1. a/l/-hukmu^{2/} li-l-lāhi.....
 2. kullu nafeⁱⁿ/dāyīqa/tu^{3/}-l-mawti^{4/}tumma ilaynā turja-
 3. cūna^{5/}tā/rīh-a^{6/}jījē j^u7/r hⁱrh^{8/}bⁱrū^{9/}
 4. /jā/l ājⁱ10/w nⁱtābl^{11/}r^aicu^{-1-a-}12/
 5. h^a13/r ayhⁱ14/bⁱr jⁱ15/ū^u n ājⁱ B^a1^ah^{16/}aw-
 6. lⁱ Hasa-n^{17/}b^el^uy-k^{18/}rahmatu^{19/}-l-lāhi

FORDÍTÁS

1. A(z) ítélet az istené.....
2. Minden lélek (megizle)li a halált, azután hozzánk vissza fogtok
3. térítettetni. Dá(tumban) hétszáznegyvenegy
4. (é)v volt ..... rabi^c al-a-
5. har hava első napján volt. Balah fi-
6. a Hasan emlékköve ez. Az isten irgalma.

Jegyzetek

1/ =JT.47. 2/ J-nél nincs zárójelben. 3/ J-nél nincs zárójelben. Helyesen: dā'iqatu. 4/ J-nél az egész szó zárójelben van. A szóvégi t tā marbūtā-val van írva, J ezt nem jelzi. 5/ Az cayn alatt pont. 6/ Helyesen: ta' rīh-^a. 7/ Az r alatt pont, melyet J nem jelez. 8/ Az r alatt pont. 9/ A w nem, vagy aligha olvasható m-nek. 10/ J-nél a w nem szerepel. A w nincs egybeírva a j-vel. 11/ J olvasata: nhtābl, de a b alá nem teszi ki a pontot. 12/ Helyesen: rabi^cu-l- āhar. A szövegben az al névelő l-jé egybe van írva a rabi^cu szóval, az alif pedig hiányzik. Az cayn alatt pont van. J a b pontját nem jelzi. 13/ Az r alatt pont, melyet J nem jelöl. 14/ J-nél h helyett h. 15/ J-nél n van a j előtt. 16/ J olvasata: Bālāh. 17/ Az s szóvégi alakban van írva, az n pedig önállóan. Az s alatti három pontot J nem jelöli. 18/ A y két pontja nem a betű alatt, hanem a betűben van. J-nél a betű alatt. J szerint a k-n damma. 19/ Az r alatti pontot J nem jelöli.

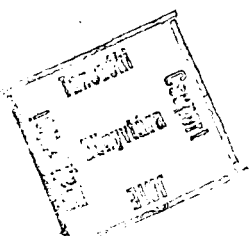
40^{1/}

1355. aug. 16.

/Ismeretlen lelőhely, jelenleg: Tatár Állami Múzeum/

١ الْحَكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ
٢ مَفْدُوحٌ أَوَّلُ .....
٣ بَلَوَى كُ / رَحْمَةً طَيِّبَةً /
٤ رَحْمَةً وَاسِعَةً دَنِيًّا
٥ رَانَ رَحْلَةً طَرَوَى
٦ تَارِيحٌ جِيَّاتٌ جَوْرُ الْ
٧ الطَّيِّبُ جَالٌ / مَعْبَانٌ /
٨ اِجْ مَالٌ كَوَانٌ اِ

1. al-ḥukmu^{2/} li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri
2. Mamduḥ^{3/} awl^{i4/} .....
3. belūwī-kū /rahmatu^c alayhi^{5/}
4. rahmata^{6/} wāsi^c at^{7/} d^unyā-^{8/}
5. -rān rⁱhl^at-a^{9/} tⁱnr^ūwī^{10/}
6. tāriḥ-^{a11/} jiyētⁱ jūr ālā^{12/}
7. alⁱt^{13/} ḡ^{14/}āl /ḡ^{ac}bān/
8. ayhⁱ mēl^e m^{14/} kūwēn^{15/} ātⁱ

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Mamduh fia .....
3. emlékköve ez. (Irgalom reá)
4. széles irgalommal. A világ-
5. ból utazást befejezte.
6. Dátumban kétszázötven-
7. hatodik év (šā^c bān)
8. hava ötödik napja volt.

Jegyzetek

1/ =JT.48. 2/ J az első dammá-t és a sukūn-t nem jelzi. 3/ J a fathá-t és a sukūn-t nem jelzi. 4/ A w-n fatha? 5/ J-nél nincs zárójelben. Szerinte a tā marbūtā-n damma. Tulajdonképpen rahmatu-l-lāhi lenne helyesen. 6/ Helyesen: rahmat^{an}. 7/ Helyesen: wāsi^c at^{an}. J a w fathá-ját és a sukūn-t nem jelzi. 8/ A d-n damma, az n-en sukūn, a y-n fatha? 9/ A h-n sukūn (?), a tā marbūtā-n fatha, melyeket J nem jelez. 10/ Az n-en sukūn, melyet J nem jelöl. J a t felett dammāt jelöl, de nem látszik. 11/ Helyesen: ta' rīh^a. 12/ A fatha az alif és az l között van. A második fathá-t J nem jelzi. 13/ Helyesen: ayhⁱ. 14/ A fathá-t J nem jelzi. 15/ J-nél az alif hiányzik.

/Pravaja Volga, Batraki patak, Kujbišëvi oblast' /

- ١ / كل نفس ذائقة الموت ثم
 ٢ (ال)ينا ترجهوان
 ٣ اهج اول الحمد
 ٤ بلوى ك الله ر
 ٥ حمه طنط(ر)
 ٦ م ان ها الله ا(ين)

1. /kullu nafsⁱⁿ dāyiqatu^{2/} -l-ma/wti tumma
 2. /Āla/ynā^{3/} turjā^cūna^{4/}
 3. Ah^aj^{5/} awli^{6/} al-H^am^ad
 4. b^el^uwī-k^u al-lāh- r^a-
 5. ḥmat- t^antⁱ-r[?]7/
 6. m^a in šā^{8/} -l-lāhu ām/ān^{9/}

FORDÍTÁS

1. (Minden lélek megízleli a ha)lált, azután
2. (hoz)záánk vissza fogtok térítettni.
3. Aḥaṣ fia al-Hamad
4. emlékköve ez. Az isten
5. irgalma ?
6. ...ha isten akarja. Ām(en).

Jegyzetek

1/ =JT.50. 2/ Helyesen: dā'iqatu. 3/ J-nél nincs zárójelben. 4/ A w és az n között van egy felesleges alif. Az ^cayn alatti pontot J nem jelzi. 5/ J olvasata: ihī. 6/ J a kesrá-t nem jelzi. 7/ J-nél atn, de az alif biztosan nincs. Vö. Nb 3:6. 8/ Helyesen: šā'a. 9/ J-nél: āmi(n).

42^{1/}

1319/20

/Tetjuši, Tetjuši rajon/

١ الحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ
٢ غَلَايَ اَسْمَاءِ اَوَّلِ عِيَسَىٰ مَلُوكِ
٣ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ رَحْمَةً وَاسِعَةً
٤ وَفَاتِ مَلُوكِ تَارِيخِ حَيَاتِ
٥ جُورِ وَاَنْ طَحَرَ جَالِ اَمِنْ

1. al-ḥukmu^{2/} li-l-lāhi -l-^caliyyi^{3/} -l-kabīri^{4/}
2. Ġ^alāy Emēt^{5/} awli^{6/} c-īsa^{7/} b^e lūwī-kū^{8/}
3. raḥmatu^{9/} -l-lāhi^c alayhi^{10/} raḥmat^{an11/} wāsi^c at^{an12/}
4. wafāt-i^{13/} b^a lūwī^{14/} tāriḫ-^{a15/} jiyēti^{16/}
5. ĵūr wān t^u h^u r ĵāl-a^{17/} eṣⁱ n^{18/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. Galāy Emēt fia ^cĪsā emlékköve ez.
3. Az isten irgalma legyen rajta széles irgalommal.
4. Halála beállta dátumban hét-
5. száztizenkilenc év...

Jegyzetek

1/ = Malov, 1947, 43-44, fénykép No.4. Vö. még Katanov, 1896, 235, Ašmarin, 1902, 92-93 fénykép nélkül. 2/ M nem jelöli a dammá-t. 3/ M nem jelöli a kesrá-t. 4/ M nem jelöli a fathá-t. 5/ M jelöli a két pontot a tā marbūta-n. 6/ M nem jelöli a kesrá-t. 7/ M nem jelöli a három pontot az g alatt. 8/ M-nél: blwky. A dammá-kat nem jelöli. 9/ A tā marbūta két pontja hiányzik. 10/ M a fathá-t és a kesrá-t nem jelöli. 11/ A tā marbūta két pontja hiányzik. M nem jelöli a két fathá-t. 12/ A si^cat^{an} helyhiány miatt a sor fölé van írva. M a két fathá-t és az ayn alatti pontot nem jelöli. A tā marbūta két pontja hiányzik. 13/ M a két fathá-t és a kesrá-t nem jelöli. 14/ M a dammá-t nem jelöli. 15/ Helyesen: ta' rīh^a. M a fathá-t nem jelöli. 16/ M a két kesrá-t és a fathá-t nem jelöli. A ti a sor fölé írva helyhiány miatt. 17/ M a fathá-t nem jelöli. 18/ M n helyett z-t olvas.

43¹/

1326/27

/Bolgary, Kujbišev rajon/

١. الْحُكْمُ لِلَّهِ
٢. كُلِّى أَقْبَلِ أَخْبَدِ
٣. رَمَضَانَ تَلَوَى
٤. رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَ
٥. جَمَّةٌ وَاجِبَةٌ تَابِخُ
٦. جِيَاكُ جِيَزُ جِيَمِ
٧. جِيَاكُ جَالُ أَكُ

1. al-hukmu²/ li-l-lāhi³/
2. ^cAli⁴/ awli⁵/ Ahmad⁶/ /a/wli⁷/
3. Ramadān⁸/ bel^ūwī-ku⁹/
4. raḥmatu¹⁰/ -l-lāhi^c alayhi¹¹/ ra-
5. ḥmat^{an12}/ wāsi^cata¹³/ tāriḥ-a¹⁴/
6. Jiyēti Jūr¹⁵/ Jīrem¹⁶/
7. Jiyēti¹⁷/ Jāl-a¹⁸/ āti¹⁹/

FORDÍTÁS

1. Az ítélet az istené.
2. ^cAlī fia Aḥmad fia
3. Ramadān emlékköve ez.
4. Az isten irgalma legyen rajta
5. széles irgalommal. Dátumban
6. hétszázhuszon-
7. hét évben volt.

Jegyzetek

1/ = Malov, 1948, 46-47, rajz No. 6-7, melyet M. N. F. Katanovtól kapott fényképek alapján közöl. 2/ M a fathá-t, a két sukūn-t és a két damma-t nem jelöli. 3/ M a két kesrá-t és a fathá-t nem jelöli. 4/ M jelöl egy kesrá-t az ^cayn alatt. 5/ M a fathá-t nem jelöli. 6/ A d baloldali része hiányzik. 7/ A rajzon az alif hiányzik, M jelöli. Szerinte a w-n sukūn. 8/ A d fathá-ját M nem jelöli. 9/ M-nél a fatha hiányzik, de a h pontja ki van téve. A w felett pont(?), melyet M nem jelöl. A k feletti damma helyett a rajzon fatha van, melyet M nem jelöl. Szerinte a k után még egy y van. 10/ Az m fathá-ját M nem jelöli. 11/ M az ^cayn alatti pontot nem jelöli. 12/ A h alatt helytelenül pont, melyet M nem jelöl. A tā marbūṭā-n csak egy fathá-t jelez. 13/ A w fathá-ját M nem jelöli, de kiteszi a tā marbūṭā két pontját. Az s alatt három pont, az ^cayn alatt egy pont, mely utóbbit M nem jelöli. 14/ Helyesen: ta' rīḥ-a, A h előtt valamivel fatha, melyet M nem jelöl. 15/ A j pontja hiányzik, de M jelzi. 16/ Az r alatt pont. 17/ M a két kesrá-t és a fathá-t nem jelöli. Szerinte a t után y. 18/ A j pontja hiányzik, de M jelzi. Az l-en vízszintes vonalka (fatha?), melyet M sukūn-nak tekint. 19/ M a fathá-t nem jelzi.

1328.okt. 26.

/Bolgary, Kujbišev rajon/

١ تَارِخ حَنَا حُور جر/م/
 ٢ سَكَر حَال ذُو الْعَمَد اس
 ٣ وَن سَكَر كُوانِ اَتِ

1. tārlh^{a2/} jⁱyēti^{3/} jūr^{4/} jⁱr^e/m/^{5/}
2. sākⁱr^{6/} jāl^{7/} dū-l-q^ad^{a8/} ayhⁱ^{9/}
3. wan^{10/} sākⁱr^{11/} kūwēn^{12/} āti^{13/}

FORDÍTÁS

1. Dátumban hétszázhuszon(?) -
2. nyolc évben dū-l-qa^c da havában
3. tizennyolc nap volt.

Jegyzetek

1/ = Malov 1948, 48, fénykép. Nb 9. 2/ Helyesen: ta' rīh^a. A y két pontja hiányzik, de M jelzi őket, a fathá-t és a kesrá-t viszont nem jelöli. 3/ A Y és a y pontjai hiányoznak, M jelzi őket, de nem jelöli a fathá-t és a kesrá-t. 4/ A dammá-t M nem jelöli, de jelzi a Y hiányzó pontját. 5/ Az r után az m bizonytalan. M szerint a Y után y van. 6/ M a fathá-t nem jelöli. 7/ A Y hiányzó pontját M jelzi, de a fathá-t nem. 8/ A szó végéről a tā marbūta hiányzik. Ugyanebben a formában ld. még 25:7-ben. M-nél a dū-l-qa^c da hiányzik. 9/ Helyesen: ayhⁱ. A y és a h hiányzó pontjait M jelzi. 10/ M-nél: (alif)wn, a fathá-t nem jelzi. 11/ M a fathá-t nem jelzi. 12/ M a dammá-t nem jelzi. 13/ M a fathá-t és a kesrá-t nem jelzi.

1315. nov. -dec.

/Bol' šie Atrjasy, Apas rajon/

- ۱ هو الحى الذى / لا يموت/
 ۲ ..... هير عاشراً
 ۳ بلوى كُ رَحْمَهُ
 ۴ الله عَليها ر
 ۵ حيمه واد/ مة/
 ۶ وفات بلطوى
 ۷ سارج حسات حو
 ۸ ر وان بيمالم حال
 ۹ ..... و.....
 ۱۰ / كوان ات/
 ۱۱ / شعبان ۱۲/

1. huwa-l-hayyu-l-ladī /lā yamūtu/^{2/}
 2. .... hīr-ⁱ c^{3/} Āšura
 3. b^{e,ū} lⁱ wī-kū rahmatu-^{4/}
 4. -l-lāhi^c alayhā^{5/} ra-^{6/}
 5. hmat^{an7/} wāsi^c at^{an8/}
 6. w^a fāt-^{i9/} b^a l^t wī^u
 7. tārlh-^{a10/} jⁱ yēt^{i11/} jū-^{12/}
 8. r^{13/} wān^{14/} bⁱ yēl^e m jāl^{15/}
 9. ....w^{16/} .....
 10. /k^u wēn āt^{i17/}
 11. /s^{ac} bān?^{18/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki (nem hal meg).
2. .... leánya ^cĀśura
3. emlékköve ez.
4. Az isten irgalma legyen rajta
5. szé(les) irgalommal.
6. Halála beállta
7. dátumban hétszáz-
8. tizenöt év
9. ....
10. (nap volt)
11. (ša^cbān ?)

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1963, 58, fénykép No.1. 2/ B a szót a fényképre kézzel beírta. 3/ B az r fathá-ját nem jelzi. 4/ B a két fathá-t és a dammmá-t nem jelöli, de jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 5/ B az ^cayn fathá-ját nem jelzi. 6/ B-nél zárójelben. 7/ B jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 8/ B a zárójelben lévő részt kézzel beírta a fényképre. 9/ A tā marbūta helyett t van. 10/ Helyesen: ta' rih^a. B jelzi a t, y és a h hiányzó pontjait. 11/ B-nél hiányzik a szó. 12/ B jelzi a j hiányzó pontját. 13/ B-nél az r helyett d. 14/ B jelzi az n hiányzó pontját. 15/ B jelzi a ŷ hiányzó pontját. 16/ B-nél nem szerepel. 17/ B-nél nincs zárójelben, valószínűleg B retusrajza látható a képen. 18/ B-nél csak az alif és az n van zárójelben, de az egész szót ő írta be a fényképre.

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ هو الحى الذى لا يموت

٢ وكل حى يموت

٣ .....

٤ يُوْسُفُ اَوَّلِ مُحَمَّدٍ

٥ اِسْمَاعِيلُ زِيَارَتُكَ

٦ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ر

٧ حَمْدٌ وَاسِعَةٌ فَنَانِ

٨ دُنْيَا رَانَ بَقَاىِ اَحَدٍ رَدِّ

٩ رَحْلَةُ طَنْدُورِى سَارِجِ جِيَا

١٠ تَجَرُّوْا نَ تُوَاتِمِ جَالِ

1. huwa^{2/} -l-hayyu-l-ladī lā yamūtu^{3/}2. wa kullu hayyⁱⁿ sayamūtu^{4/}

3. ....

4. Yūsuf^{5/} awli Muḥam^a d i^{6/}5. Ismā^c īl^{7/} z yār^a t-ⁱ -kū^{8/}6. raḥmatu^{9/} -l-lāhi^c alayhi ra-^{10/}7. ḥmat^{an} 11/ wāsi^c at^{an} 12/ fānī8. dunyā-rān^{13/} bāqī aḥⁱ /r t-^a a^{14/}9. rⁱ ḥl t-^a 15/ tⁱ nduwī^{16/} tāriḥ-^a 17/ jⁱ yē-^{18/}10. tⁱ jūr wān tūwētīm^{19/} jāl^{20/}

FORDÍTÁS

1. Ő az élő, aki nem hal meg.
2. és minden élő meg fog halni.
3. ....
4. Yūsuf fia Muhammad
5. Ismā'īl emlékköve ez.
6. Az isten irgalma legyen rajta
7. széles irgalommal. A mulandó
8. világból a maradandó má(sikba)
9. utazását befejezte, dátumban hét-
10. száztizennyolcadik év.

Jegyzetek

- 1/ = Bulatov 1963, 61-63, erősen retusált fénykép No. 5. Vö. még JSz.1.
- 2/ B jelöli a dammá-t és a fathá-t. 3/ B jelöli a fathá-t és az m dammá-ját. 4/ B jelöli a fathá-t a y-n. 5/ B a második dammá-t nem jelöli, de jelzi a y és az f hiányzó pontjait, valamint három pontot az s alatt. 6/ B-nél az alif zárójelben van és utána: .... Valójában az Ismā'īl alif-járól van szó.
- 7/ Az s alatt három pont. B szerint az alif alatt kesra. 8/ A tā marbūta helyett t van. B-nél kū helyett y van. 9/ B jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 10/ B ezt beírta a fényképre, de nála is zárójelben van. 11/ B a fathá-kat nem jelzi, de jelöli a tā marbūta hiányzó pontjait. 12/ B jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 13/ A szóvégi n-en damma? 14/ Helyesen: āhirat-.
- 15/ Az r nem látszik? 16/ Az n hiányzó pontját B jelzi, de a dammá-t nem. A d és a w helytelenül egybe van írva a retusált fényképen. Lehet, hogy a d csak a retusálás eredménye és eredetileg r volt. J r-et olvas. 17/ Helyesen: ta'rih-^a. B jelzi a t és a h hiányzó pontjait. 18/ B-nél zárójelben. 19/ B-nél az első t-n három pont, de a damma hiányzik. Az alif alig látszik, J-nél hiányzik. 20/ B-nél az l zárójelben van.

47^{1/}

Dátum nincs

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ / هو الحي الذي /

٢ لا سموت سما

٣ أول اسج اول

٤ يونس (٢) بلوى

٥ رحمه الله

1. /huwa-l-hayyu-l-ladī/
2. lā yamūtu^{2/} cU^{3/} tmān
3. awl^{i4/} Ätr^{ä5/} awlⁱ
4. Yūn^u s/?^{6/} b l wi^{7/}
5. rahmatu^{8/} -l-lāhi^{9/}

FORDÍTÁS

1. (Ő az élő, aki)
2. nem hal meg. ^cUtmān
3. fia Ātrā^y fia
4. Yūnus(?) emlékköve.
5. Az isten irgalma.

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1963, 63, retusált fénykép No.6. 2/ B jelzi a y és a t hiányzó pontjait. 3/ B jelzi az t és az n hiányzó pontjait. 4/ B a fathā-t nem jelzi. 5/ B jelzi a t és a j hiányzó pontjait. 6/ Bizonytalan olvasat. B-nél: nwre, olvasata: Naurus. 7/ B jelzi a b hiányzó pontját. A szó után nála zárójelben k. 8/ B jelzi a tā marbūta hiányzó pontjait. 9/ A két l külön van írva. B-nél három l van.

48^{1/}

Dátum nince

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ الحكم لله العلى الكبير
٢ على هر جوهر بلوى
٣ رحمة الله طمها رحمة وا
٤ سمعة

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri
2. ^cAli^{2/} hīr^{i3/} j^a whar^{4/} bel^u wī^{5/}
3. rahmatu^{6/} -l-lāhi ^calayhā^{7/} rahmata^{8/} wā-
4. si^c at^{an9/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. ^cAlī leánya Ĵawhar emlékköve.
- 3-4. Az isten irgalma legyen rajta széles irgalommal.

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1963, 65-67, No.10, retusált fénykép No.9. 2/ B-nél az ^cayn felett fatha. 3/ B jelzi a kesrá-t a h alatt és a y pontjait. 4/ B-nél a Ĵ felett fatha. 5/ B-nél a szó után zárójelben van még egy k. 6/ B-nél az r felett fatha. 7/ B jelzi a y hiányzó pontjait. Szerinte az első fatha az ^cayn felett van. 8/ B az r és az m fathá-ját nem jelzi. Szerinte a tā mar-būta felett két fatha van. 9/ Innen kezdve a szöveg teljesen olvashatatlan. B-nél ^cayn-on fatha, tā marbūtá-n két fatha.

49^{1/}

1320/21

/Bol' šie Atrjasy, Apas rajon/

١ الحكم لله العلى الكبير
٢ ارجو هير أبو بلوى
٣ ك رحمة الله عليها
٤ رحمة واجدة ونا
٥ ت بلطوى تاينخ
٦ جيات جهر جيار
٧ من جال آت

1. al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-kabīri^{2/}
2. Arḡawu^{3/} hīr-^{i4/} Aywu^{5/} bel^u wī-
3. kū rahmatu-l-lāhi^c alayhā
4. rahmat^{an6/} wāsi^c at^{an7/} wafā-
5. t-^{i8/} balṭuwī tāriḥ-^{a9/}
6. jiyēti^{10/} jūr j'yēr^{11/} -
7. mⁱ šī jāl-a āti^{12/}

FORDÍTÁS

1. Az ítélet a magasságos, nagy istené.
2. ArJawu leánya Aywu emlékköve
3. ez. Az isten irgalma legyen rajta
4. széles irgalommal. Halá-
5. la beállta dátumban
6. hétszázhusza-
7. dik évben volt.

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1963, 66-67, No.11, retusált fénykép, No.10. 2/ B jelzi a b és a y hiányzó pontjait. 3/ B-nél a j felett damma, a w felett fatha. 4/ B-nél az r után y van. 5/ B-nél a damma a y felett van. 6/ B az m fathá-ját nem jelöli. 7/ B az a kesrá-ját és az ^cayn fathá-ját nem jelöli, de jelzi a tā marbūta két pontját és két fathá-ját. 8/ A tā marbūta helyett t van. 9/ Helyesen: ta' rih^a. A fathá-t, a kesrá-t és az r alatti pontot B nem jelzi. 10/ A t kesrá-ja alig látszik. B nem jelzi a j és a t kesrá-ját, sem a y fathá-ját. 11/ B-nél a y felett fatha van. 12/ A kesra alatt két pont látható, mely nem tartozik az íráshoz. B nem jelöli.

50^{1/}

1323/24 ?

/Bol'šie Atrjasy, Apas rajon/

١ / هو الحي الذي لا يموت /

٢ / وكل حي يموت /

٣ حت اول جلو هير

٤ حوم ..... بلجر بلوى

٥ ك رحمت الله

٦ عليها رحمة واسعة

٧ ..... بلطوى تار

..... ٨

..... ٩

..... ١٠

1. /huwa-1-hayyu-1-ladī lā yamūtu^{2/}

2. /wa kullu hayyⁱⁿ sayamūtu^{3/}

3. H^at/?^{4/} awli^{5/} j^alwi/?^{6/} /hīr-^{7/}

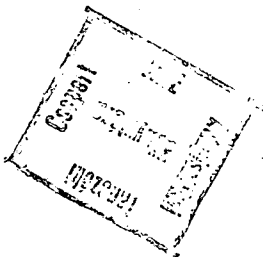
4. hum .....^{8/} B^cl^jir/?^{9/} b^el^uwī-^{10/}

5. -k^u rahmatu^{11/} -l-lāhi^{12/}

6. ^calayhā^{13/} rahmat^{an}^{14/} wāsi^cat^{an}^{15/}

7. .... b^al^uwī tār^{16/} -

8-10. ....^{17/}

FORDÍTÁS

1. (Ő az élő, aki nem hal meg.)
2. (és minden élő meg fog halni.)
3. Hat(?) fia Jalwi(?) szolgál-
4. lója ..... Beljir(?) emlékköve
5. ez. Az isten irgalma legyen
6. rajta széles irgalommal.
7. .... volt dát-
- 8-10. ....

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1963, 68-69, No.14, retusált fénykép, No.12. 2/ A fényképen olvashatatlan, B-nél nincs zárójelben. 3/ A fényképen olvashatatlan, B-nél nincs zárójelben. 4/ B-nél a h és a t között y van, olvasata: Hait. 5/ A kesra bizonytalan, az l felett fatha(?), B egyiket sem jelöli. 6/ B a kesrá-t nem jelöli, de olvasata: Jalwi. 7/ B a kesrá-t nem jelöli. 8/ Töredékes betűk, B-nél: ag. 9/ Az olvasat bizonytalan. A b(?) pontja hiányzik, szára majdnem olyan magas mint az l-é. Esetleg: l^aljir. B-nél: al-jir(?). 10/ A w fölött fatha ? B-nél a y zárójelben van. 11/ Helyesen tā marbūtā-val lenne. B ezt olvas. 12/ A szóban három l látható. B sem ezt, sem a fathā-t nem jelzi. 13/ B-nél zárójelben van, a fathā-kat nem jelzi. 14/ B a két fathā-t nem jelzi. 15/ B a kesrá-t nem jelzi. 16/ Helyesen: ta'r-. 17/ A 8-10. sor a fényképen nem látszik. B átírása biztosan helytelen: (8). -l^h jⁱyētⁱ jūr jiyārmā (9). t^uwētⁱmī jāl š^awāl (10). ayḥⁱ jiyārsā šī kū(n). Az ā-val jelölt betűket B arab átírásában h-val írja.

51^{1/}

1318/19

/Staroe Ibrajkino, Aksubaevo rajon/

١ الحکم لله
٢ الملی الکبیر
٣ اسماعیل اول
٤ حمّن اول مو
٥ ... اول محمد
٦ بلوی که تاریخ جیما
٧ ت جیور و(ن) مکر

1. al-ḥukmu li-l-lāhi^{2/}
2. -l-^caliyyi-l-kabīri
3. Ismā^cīl^{3/} awl^{i4/}
4. Ḥasan^{5/} awlⁱ Mū^{-6/}
5. .... awlⁱ M^u_h a^a m^a d
6. b^e l^u wī-k^u tāriḥ^{-a7/} jⁱ yē-
7. tⁱ jūr w/^a n/^{8/} s^ä i^{9/} r

FORDÍTÁS

1-2. Az ítélet a magasságos, nagy istené.

3. Ismā^cīl fia

4. Ḥasan fia Mū-

5. .... fia Muḥammad

6. emlékköve ez. Dátumban hét-

7. száztizen(?)nyolc.

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1967, 200-201, No.3, kissé retusált fénykép, No.1. 2/ Az első l nincs kötve a másodikhoz. B ezt nem jelzi. 3/ B a fathā-t nem jelzi. 4/ A sor végén még valamilyen olvashatatlan betű látszik, melyet B nem jelöl. 5/ B a fathā-kat nem jelzi. 6/ B-nél hiányzik. 7/ Helyesen: ta' rīh^a. B-nél y alatt kesra, a h felett fatha. A h pontját nem jelzi, de a y pontjait jelöli. 8/ wān ? Csak a w eleje látszik. B-nél: wn. 9/ B-nél a s k i után: (īāl), de ennek itt helye nincs. Esetleg a következő sorban?

- ١ حكم بامر الملى الكبير امتجى
 ٢ بكاي ٠٠٠ ربا ٠٠٠٠ وفات بلطو
 ٣ ى تاريخ جيات جور ال سكر
 ٤ حال بيع الحمر ابيع ون سالم
 ٥ كوان ات رحمة الله
 ٦ طليها رحمه واجمه
 ٧ الموت باب وكل الناهي داجله
 ٨ الموت كاس وكل الناس
 ٩ سايه

1. hukm^{un} bi'amri^{2/} -l-^caliyyi-l-kabīri Em^etji
 2. B^ugēy .... i^{3/}yā^{3/} ... w^afāt-^{i4/} b^al^uw-
 3. i^{5/}tārīh-a^{6/} jⁱyēt i^jūr^{7/} ālu^{8/} s^āk i^r
 4. jāl^{9/} r^abī^c 10/ a^ur^a 11/ ayhi^{12/} wan^{13/} bⁱyēlim^{14/}
 5. k^uwēn ātⁱ 15/ rahmatu-l-lāhi
 6. c^aalayha^{16/} rahmat^{an} 17/ wāsi^c at^{an} 18/
 7. al-mawtu^{19/} bāb^{un} wa kullu-l-nāsi^{20/} dāhiluhu^{21/}
 8. -l-mawtu kās^{un} 22/ wa^{23/} kullu-l-nāsi^{24/}
 9. šārībuhu^{25/}

FORDÍTÁS

1. Ítélet a magasságos, a nagy ügyében van (?) Emet^ī
2. Būgēy ... emlék(köve ez). Halála beáll-
3. ta dátumban hétszázötvennyolc
4. évben rabī^c āhar hónapban tizenötödik
5. napján volt. Az isten irgalma legyen
6. rajta széles irgalommal.
7. A halál kapu és minden ember belép rajta.
8. A halál serleg és minden ember
9. megissza.

Jegyzetek

1/ = Bulatov 1967, 203-206, No.5, kissé retusált fénykép, No.2. 2/ Helyesen valószínűleg: al-hukmu li-l-lāhi, B átírásában a bi'amr után szerepel az al-lāhi szó is. 3/ Valószínűleg ziyā(rat-i). B nem írja át, de fordítja. 4/ Helyesen a szóvégi t helyett tā marbūta lenne. 5/ B-nél a y az előző sor végén van. 6/ Helyesen: ta' rīh^a. A y pontjainak hiányát és a kesrá-t B nem jelzi. Szerinte a h-n fatha van. 7/ B a dammá-t nem jelzi. 8/ B a dammá-t nem jelzi. 9/ B jelzi a j hiányzó pontját, de a fathá-t nem. 10/ B a kesrá-t és a dammá-t nem jelzi. 11/ Az al- névelő hiányzik. 12/ B a fathá-t és a kesrá-t nem jelzi. 13/ B a fathá-t nem jelzi. 14/ B jelöli a b és a y hiányzó pontjait. A kesra bizonytalan. 15/ B-nél a t alatt kesra. 16/ B a fathá-kat nem jelzi. 17/ B a fathá-kat nem jelzi, de a tā marbūta pontjait igen. 18/ B az s kesrá-ját és az ayn fatháját nem jelzi, de a tā marbūta pontjait igen. 19/ B a fathá-t nem jelzi. 20/ Az s alatt három pont, melyet B nem jelez. 21/ Helyesen h helyett h^{un}. B a fathá-t nem jelzi. 22/ Helyesen: ka's^{un}. B a fathá-t nem jelzi. 23/ B a fathá-t nem jelzi. 24/ B a fathá-t és a kesrá-t nem jelzi. 25/ B jelzi az ā hiányzó pontjait, de a fathá-ját nem jelöli. Szerinte a b felett fatha, a kesrá-t nem jelöli.

SZÓJEGYZÉK

-a ld. axirat, jāl, tārix, rixlat, safar < PB -a/e > csuv. -a/e

axirat "más /világ/; the other /world/": ahirat-^a آخرت /2:5/, ahirat-a

آخر /3:2/, /ahⁱr^a-a/ /أخرة/ /5:5/, ahⁱr^a-a آخره /25:5/,
ahⁱr^a-a آخره /26:6/, ahⁱr^a-a /أخرة/ /46:8/ ← ar. آخره

alti "hat; six": altⁱ الط /1:7/, altⁱ الط /2:5/, alti الط /3:3/, alti

الط /5:7/, altⁱ الط /6:1/ < PB alti > csuv. ultā

altišⁱ "hatodik; sixth": altⁱšⁱ الطس /2:6/, altišⁱ الطس /9:8/, altišⁱ

الطس /11:7/, altⁱšⁱ الطس /40:7/ < PB altišⁱ /? < altimti/ cf.

csuv. ultāmēš

arnī "péntek, Friday": arnī ارنى /11:8/, ld. īrnī

awli "fia; his/her son": awlⁱ اول /7:3/, awli اول /9:3/, awlⁱ اول

/10:4, 5/, awli اول /12:2/, awlⁱ اول /13:4/, awli اول /16:3/,

awli اول /23:5/, awli اول /24:2/, awli اول /24:3/, awlⁱ اول

/25:2/, awlⁱ اول /26:3/, awlⁱ اول /28:2/, awlⁱ اول /31:4/, a/wlⁱ/

/ا/ /34:3/, awli اول /37:2/, aw-lⁱ اول /39:5-6/, awlⁱ اول

/40:2/, awli اول /41:3/, awli اول /42:2/, /a/wli/ اول /43:2/,

awli اول /46:4/, awlⁱ اول /47:3/, awli اول /50:3/, awlⁱ اول

/51:3, 4, 5/ < PB oḡul+i > csuv. ivāš

ayxi "hava; its month": ayhⁱ ايج /2:7/, ayhi ايج /3:4/, /ayhⁱ/ /اج/

/7:9/, ayhⁱ ايج /9:9/, ayhi ايج /11:8/, ayhi ايج /12:7/, ayhⁱ

اج /13:11/, /ayhⁱ/ /اج/ /18:11/, /a/yhⁱ/ /اج/ /19:7/, ayhⁱ

اج /20:5/, ayhⁱ ايج /24:8/, ayhi ايج /25:7/, ayhⁱ ايج /28:4/,

ayhⁱ ايج /39:5/, ayhⁱ ايج /40:8/, ayhi ايج /44:2/, ayhi ايج

/52:4/ < PB ayiq+i/PT āy/ > csuv. uyāxē

bāl- "lenni; to be": balt^uwī بلطوى /8:5/, b^alt^uwī بلطوى /9:6/, b^altuwī

بلطوى /11:5/, baltuwī بلطوى /12:5/, balt^uw بلطو /13:8/,

baltuwī بلطوى /14:5/, balt^uwī بلطوى /19:5/, b^alt^uwī بلطوى

/20:4-5/, balt^u بلطج /22:5/, b^alt^u بلت /23:5/, ?b^altwh بلطو

/31:3/, b^altuwī بلطوى /42:4/, b^alt^uwī بلطوى /45:6/, baltuwī

بَلَطُو /49:5/, b^al^uwī بَلَطُو /50:7/, b^al^uw-ī بَلَطُو /52:2-3/

< PB bol- > csuv. pul-

bāqī "maradandó; remaining": bāqī باقی /2:5/, bāqī باقی /5:5/, bāqī باقی

باقی /25:5/, bāqī باقی /26:6/, bāqī باقی /46:8/ ← ar. باقی

ba/x/- "eltávozni, meghalni; to go away, to die": baṭuwī بَطُو /3:2/.

baṭ^uwī بَطُو /5:6/, b^aṭ^uwī بَطُو /25:6/, b^aṭ^uwī بَطُو /26:6/

< PB bar- > csuv. pīr-

belījī "ötödik, fifth": b^elⁱjī بَلِج /3:4/, belⁱjī بَلِج /12:8/, b^elⁱjī بَلِج

بَلِج /19:7/, b^elⁱjī بَلِج /20:5/, b^elⁱjī بَلِج /26:9/ < PB

belinči / < ?bēlimti/ cf. csuv. pilēkēmēš.

belūwī "siremléke; his/her tomb, sepulchral monument": b^el^uwī-kū

بَلُو /1:5-6/, /b^el^uwī-/k^u بَلُو /5:3/, bel^uwī-k^u بَلُو

بَلُو /9:4/, belūwī-kū بَلُو /11:3/, belūwī-kū بَلُو

بَلُو /12:3/, belūwī-kū بَلُو /14:3/, b^el^uwī-k^u بَلُو

بَلُو /15:3/, b^el^uwī بَلُو /16:4/, b^el^uwī-kū بَلُو /18:3-4/, b^el^uw-

ī-k^u بَلُو /19:4-5/, bel^uwī-kū بَلُو /20:4/, b^el^uwī-k^u بَلُو

بَلُو /21:4/, bel^uwī-kū بَلُو /22:4/, b^el^uwī-k^u بَلُو

بَلُو /23:6/, b^el^uwī-k^u بَلُو /27:6/, belūwī-k^u بَلُو /29:5/.

belūwī-kū بَلُو /30:5/, b^el^uwī-k^u بَلُو /31:4/, belūwī-kū بَلُو

بَلُو /36:4-5/, belūwī-kū بَلُو /37:3/, b^el^uwī-k^u بَلُو

بَلُو /38:3/, b^el^uy-k^u بَلُو /39:6/, belūwī-kū بَلُو /40:3/.

b^el^uwī-k^u بَلُو /41:4/, b^elūwī-kū بَلُو /42:2/, bel^uwī-kū بَلُو

بَلُو /43:3/, b^el^uwī-kū بَلُو /45:3/, b^el^uwī بَلُو /47:4/.

bel^uwī بَلُو /48:2/, bel^uwī-kū بَلُو /49:2-3/ b^el^uwī-k^u بَلُو /50:

4-5/, b^el^uwī-k^u بَلُو /51:6/ < PB bālāg+i > csuv. palli, /cf.

még palāk, palkā/ < pallā+i.

bir "egy; one": bⁱrū/?/ برو /39:3/ < PB bir > csuv. pēr

biri'ī "első; first": bⁱrī'ī برج /39:5/ < PB birinči / < ?birimti/ cf.

csuv. pērremeš.

biyelem "ötödik; fifth": bⁱyēl^em بیالم /8:7/, bⁱyēl^em بیالم /23:5/.

bⁱyēl^em بیالم /34:8/, mēl^em مالم /40:8/, bⁱyēl^em بیالم

/45:8/, bⁱyēlim سالم /52:4/ < PB bēlim /~ PT bēšim/cf. csuv.

pilēkēm

bū "ez; this": ld. ziyārat. < PB bu

-či ld. -ji

dū-1-hijja "hónapnév: name of a month": dā/?/1-/hⁱja^t/ (؟)ال(حجة) /2:6/ < ar. ذُو الْحِجَّةِ

dū-1-qa^c da "hónapnév: name of a month": dū-1-qa^c/dati/ (ذو القعدة) /25:7/,
dū-1-q^a d^a ذُو الْعَمْدِ /44:2/ < ar. ذُو الْقَعْدَةِ

dunyā "világ; world": d^unyā-rā/n/ (دنيارآن) /2:4/, dunyā-/rān/

/5:5/, d^unyā-rān دنياران /10:7/, dunyā-rān

دن(ه)اران /25:5/, d^un/yā-rān دن(ه)اران /18:6/, d^unyā-rān

/26:5/, /d^unyā-rān/ دنيا ران /28:2-3/, /d^unyā-/rān دنيا ران /

/34:5-6/, d^unyā-rān دنيا ران /40:4-5/, dunyā-rān دنياران /46:8/

< ar. دُنْيَا > csuv. tēncē

-duwi ld. tin-, -ruwi

e- ld. e/r/-

-e ld. kūwen, -a

eki "kettő; two": eki اِكِي /22:7/ < PB eki > csuv. ikē

ekiš "második; second": ekiš اِكِيش /10:9/, ekiš اِكِيش /13:10/ < PB ekinč

/ < ? ekimti/ > csuv. ikkēmēš

ālū "ötven; fifty": āl^u اَلْ /22:7/, āl^u اَلْ /23:4/, ālū اَلْوُ /24:7/, āl^u اَلْ /25:

6/, āl^u اَلْ /26:8/, ālā اَلْ /40:6/, ālu اَلْ /52:3/ < PB ālig >

csuv. allā

ā/r/- "lenni; to be": ātⁱ اِت /1:9/, ātⁱ اِت /2:6,7/, āti اِت /3:5/, āti اِت

/6:3/, ātⁱ اِت /7:9/, āti اِت /8:8/, āti اِت /11:9/, āti اِت /12:9/.

ā/tⁱ/ (اِت) /13:12/, āi/ اِي /18:9/, ātⁱ اِت /24:8/, ātⁱ اِت /25:8/.

ā/ti/ (اِت) /25:8/, ātⁱ اِت /26:9/, āi/ اِي /39:4,5/, āti اِت /44:3/.

/ātⁱ/ اِت /45:10/, āti اِت /49:7/, ātⁱ اِت /52:5/ < PB ā- cf. csuv.

i-mēš "mintha lenne", i-kken "mutatkozik, vonatkozik", ar "férfi".

< PB ārdi > csuv. -čē/čēčē

erte- ? "elmulni; to pass away": /ertējū/ اِرْتَاوُ /18:12/ < PB ert- >

csuv irt-

ešin "؟" išin اِشِن /9:9/, /ešin/ اِشِن /18:12/, ešin اِشِن /42:5/

fānī "mulandó; transitory": fānī فَاَنِي /2:4/, fānī فَاَنِي /25:5/, fānī/

- ٢٦:٥/ /fānī/ / فانی / 28:2/ fānī / 46:7/ ← ar ٢٨ فانی
 hiḡrat "hidzera; hegira": hīḡrat-rān ٣:2/ hīḡr^at-rān ٥:7/ ← ar. ٥ هجرة ران
 hīr "leány, daughter": hīr-i 11:2/ hīr-i 14:2/ hīr-i 15:1/ hīr-i 17:5/ hīr-i 18:3/ hīr-i 19:4/ hīr-i 20:3/ hīr-i 21:3/ hīr-i 22:4/ hīr-i 27:6/ hīr-i 29:4/ hīr-i 30:4/ hīr-i 32:3/ hīr-i 33:3/ hīr-i 35:2/ hīr-i 36:4/ /hīr-i 38:2/ hīr-i 45:2/ hīr-i 48:2/ hīr-i 49:2/ < PB qīr-i / PT qīz-i / > csuv. xēr
 xīrx "negyven; forty": hīⁱrh 21:5/ hīⁱrh 39:3/ < PB qīrq > csuv. xērēx
 hīrxum "szolgálólány; maiden": hīr-ḡum 5:2-3/ /hīr/ḡum 9:3/ hīrḡum 7:4/ hīr-ḡum 50:3-4/ < PB qīrqīn > csuv. xārēxām
 -i "3. személyű birt. szem. rag; poss. suff. 3rd pers." ld. awli, hīr, ayxi, wafāt, belūwi, ziyārat, -rūwi, -tuwi < PB -i > csuv. -i/-ē
 ĩrñī "péntek; Friday": ĩrñī 2:7/ ld. arñī ← perzs. > csuv. erne.
 jāl "év; year": jāl 1:8/ jāl 2:6/ jāl 3:4/ jāl-a 5:8/ jāl-a 6:3/ jāl 8:7/ jāl 9:8/ jāl 10:9/ jāl 11:7/ jāl 12:7/ jāl 13:10/ jāl 17:8/ jāl 18:8-9/ jāl 19:6/ jāl 20:7/ jāl-a 22:7/ jāl 23:4/ jāl 24:7/ jāl 25:7/ jāl 26:8/ jāl 28:4/ jāl 39:4/ jāl 40:7/ jāl-a 42:5/ jāl-a 43:7/ jāl 44:2/ jāl 45:8/ jāl 46:10/ jāl-a 49:7/ jāl 52:4/ < PB jāl / PT yāš / > csuv. šul
 -ji ld. beliḡi, biriḡi < PB -či / < ?-mti / > csuv. /mē/š
 -ji ld. ā/r/- < PB -di > csuv. -čē
 jīrem ~ jirem "husz; twenty": jīrem 8:7, 8/ jīr^em 13:9/ jīr^e/m 17:8/ jīrem 43:6/ jīr^e/m 44:1/ < PB jīrim < jēgirmi / PT yegirmi / > csuv. bīrēm

Yiyermiši "huszadik; twentieth": yⁱyērmiši جيارميش /11:8/, yⁱyērminši/?/
جيارميش /12:6/, yⁱyēr-miši جيار مني /49:6/, < PB yegirminči
/ < ?yegirmimti/ > csuv. širēmš

Yiyeti "hét; seven": yⁱyēti حیات /8:6/, yⁱyētⁱ حیات /9:7/, yⁱyētⁱ حیات /10:8/, yⁱyēti حیات /11:6/, yⁱyēti حیات /12:6/, yⁱyēti حیات /13:9/, yⁱyēti حیات /14:6/, yⁱyēti حیات /17:7/, yⁱyē-ti حیات /18:7-8/, yⁱyē-tⁱ (حیات) /19:5-6/, yⁱyēji حیات /20:6/, yⁱ/y/ētⁱ حیات /21:4/, yⁱyētⁱ (حیات) /22:6/, yⁱyēti حیات /23:4/, yⁱyēti حیات /24:6/, yⁱyētⁱ حیات /25:6/, yⁱyētⁱ حیات /25:8/, yⁱyēti حیات /26:7/, yⁱyētⁱ حیات /28:3/, yⁱyētⁱ حیات /34:7/, yⁱyēti حیات /39:3/, yⁱyētⁱ حیات /40:6/, yⁱyēti حیات /42:4/, yⁱyēti حیات /43:6/, yⁱyēti حیات /43:7/, yⁱyēti حیات /44:1/, yⁱyētⁱ حیات /45:7/, yⁱyē-tⁱ حیات /46:9-10/, yⁱyēti حیات /49:6/, yⁱyē-ti حیات /51:6-7/, yⁱyētⁱ حیات /52:3/ < PB yēti /~PT yēti/ > csuv. šičš

Yiyetiš "hetedik; seventh" yⁱyētⁱš جياتش /19:6/ < PB yētinč / < ? yētimti/ /~PT yētinč / > csuv. šičšmš

Yumādā-1- uxrā "hónapnév; name of a month": y^umādā-1-uxr/a/

جمادی الآخرة ar. ← /5:8/ جمادی الاخری

yūr "száz; hundred": y^u/r /جور /1:7/, y^u/r /جور /2:5/, y^ur /جور /3:3/, y^ur /جور /5:7/, y^u/r /جور /6:2/, y^ur /جور /8:6/, y^ur /جور /9:7/, y^ur /جور /10:8/, y^ur /جور /11:6/, y^ur /جور /12:6/, y^ur /جور /13:9/, y^ur /جور /14:6/, y^u/r /جور /17:8/, y^ur /جور /18:8/, y^ur /جور /19:6/, y^ur /جور /20:6/, y^ur ? /جور /21:5/, y^ur ? /جور /22:7/, y^ur /جور /23:4/, y^ur /جور /24:6/, y^ur /جور /25:6/, y^ur /جور /26:7/, y^ur /جور /28:3/, y^u/r /جور /34:7/, y^ur /جور /39:3/, y^ur /جور /40:6/, y^ur /جور /42:5/, y^ur /جور /44:1/, y^u-r /جور /45:7-8/, y^ur /جور /46:10/, y^ur /جور /49:6/, y^ur /جور /51:7/, y^ur /جور /52:3/ < PB yūr /~PT yūz/ > csuv. šēr

kū "ez; this" ld. belūwi, ziyarat, és 6:3. < PB kū > csuv. ku

kūč- "elvándorolni, eltávozni; to migrate, depart": kūr^uwī کجوری /10:8/, /kū/jr^uwī کجوری /28:3/ < PB kūč- > csuv. kuš-

küweļ- "elvándorolni, eltávozni; to migrate, depart": k^uwēļs^en

كوالحصن /25:5/, k^uwēļs^en كوالحصن /26:6/, ld. kōč-

kūwen "nap; day": k^uwēn كوان /2:7/, kūwēn كَوَان /3:5/, /k^uwēn/

(كوان) /7:9/, kūwēn كَوَان /8:8/, k^uwēn كوان /11:9/, kūwēn

كَوَان /12:8/, k^uwēn/ (وَان) /13:12/, k^uwēn كوان /19:7/.

k^uwēn-e كوان /23:5/, k^uwēn كوان /25:8bis/, k^uwēn كوان /26:9/.

/k^uwēn/ /كوان/ /28:4/, k^un كن /39:5/, kūwēn كَوَان /40:8/.

kūwēn كَوَان /44:3/, /k^uwēn/ /كوان/ /45:10/, k^uwēn كوان /52:5/

< PB kūn /~PT kūn/ > csuv. kun

-m ld. biyelem, tūwetim, wānim, wečim < PB -m > csuv. -m

ma ld. tantir

mēlem ld. biyelem

muxarram "hónapnév; name of a month": muhar^am مُحَرَّم /8:7/.

m^uh^ar^am مُحَرَّم /9:9/, m^uharam مُحَرَّم /11:7/, muharam

مُحَرَّم /12:7/ ← ar. مُحَرَّم

-nši ld. -ši

rabi^cu-1- āxar "hónapnév; name of a month": r^abⁱc^u-1-a-h^ar رَجَبِ الْآخِر /39:4-5/, r^abⁱc^u-a-h^ar رَجَبِ الْآخِر /52:4/ ← ar. رَجَبِ الْآخِر

rabi^cu-1- awwal "hónapnév; name of a month": r^abⁱc^u-1-aw^a1 رَجَبِ الْأَوَّل /13:10-11/, /r^abⁱc^u-1-aw^a1/ /رَجَبِ الْأَوَّل /18:11/ ← ar. رَجَبِ الْأَوَّل

raǰab "hónapnév; name of a month": r^aǰab رَجَب /10:9/ ← ar. رَجَب

ramadān "hónapnév; name of a month": r^am^aǰān/ رَمَضَان /19:7/.

r^am^aǰān رَمَضَان /20:5/, ramadā r^amadān رَمَضَان /24:7-8/

← ar. رَمَضَان ld. még a nevet

-rān ld. dunya, hiǰrat < PB -dan > csuv. -tan/-ran/-čen

rixlat "utazás; journey": rⁱhl^at-a رَحْلَة /40:5/, rⁱhl^at-a رَحْلَة

/46:9/ ← ar. رَحْلَة

-rūwi ld. kōč-, -tuwi < PB -duq-i > csuv. -tti/-ri

safar "utazás; journey": safar^a سَفَر /18:6/, s^af^ar^a سَفَر /34:6/.

← ar. سَفَر

sākir "nyolc; eight": s^akⁱr سَكْر /1:8/, s^akⁱr سَكْر /2:7/, sākir سَكْر

/6:2/, sākⁱr سَكْر /8:8/, sākⁱr سَكْر /20:6/, sākⁱr سَكْر /24:7/.

sākⁱr سكر /25:6/, sākⁱr سكر /25:8/, sākⁱr سكر /44:2/, sākⁱr سكر /44:3/, sākⁱr سكر /51:7/, sākⁱr سكر /52:3/ < PB sākⁱr /~PT sākiz/ > csuv. sakār

-sen ld. küwelj- < PB ? > csuv. -san/-sen, -san/-sen

-š/i/ ld. altiši, ekiš, ŷiyetiš, ŷiyermiši < PB -nči / < ?mti/ > csuv. -/mē/š

ša^cbān "hónapnév; name of a month": ša^cbān شعبان /3:4/, /š^{ac}bān/ /شعبان/ /7:9/, /š^{ac}bān/ /شعبان/ /40:7/, /š^{ac}bān ?/ /شعبان/ /45:11/ ← ar. شَعْبَان

šawwāl "hónapnév; name of a month": šaw^al شوال /23:4/, šaw^al شوال /28:4/ ← ar. شَوَّال

tantir- "?" : tantir ma /?/ /طَنْطِرْمَ /3:6/, t^antⁱr/-m^a م (ر) طَنْطِرْمَ /41:5-6/ cf. PT üntur- "megbékéltet"?

tārīx "datum; date": tārīh^a تاريخ /1:7/, tārīh^a تاريخ /2:5/, /tārīh^a/ /تاريخ/ /7:7/, tārīh^a تاريخ /8:6/, /tārīh^a/ /تاريخ/ /9:7/, tārīh^a تاريخ /10:8/, tārīh^a تاريخ /11:6/, tārīh^a تاريخ /12:5/, tārīh^a تاريخ /13:9/, tārīh^a تاريخ /14:6/, tārīh^a تاريخ /17:7/, tārīh^a تاريخ /18:7/, /tārīh^a/ /تاريخ/ /19:5/, tārīh^a تاريخ /20:5/, tārīh^a تاريخ /21:4/, tārīh^a تاريخ /22:6/, tārīh^a تاريخ /23:3/, tārīh^a تاريخ /24:6/, tārīh^a تاريخ /25:6/, tārīh^a تاريخ /26:7/, tārīh^a تاريخ /28:3/, /tārīh^a/ /تاريخ/ /34:6-7/, /tārīh^a/ /تاريخ/ /39:3/, tārīh^a تاريخ /40:6/, tārīh^a تاريخ /42:4/, tārīh^a تاريخ /43:5/, tārīh^a تاريخ /44:1/, tārīh^a تاريخ /45:7/, tārīh^a تاريخ /46:9/, tārīh^a تاريخ /49:5/, tārīh^a تاريخ /50:7/, tārīh^a تاريخ /51:6/, tārīh^a تاريخ /52:3/ ← ar. تاريخ

-ti ld. -ji < PB -di > csuv. -čē/-rē

tih- "befejezni, felhagyni; to cease": tⁱnruwī طَنْرُو /18:7/, tⁱnruwī /طَنْرُو /34:6/, tⁱnruwī طَنْرُو /40:5/, tⁱnduwī /طَنْدُو /46:9/ < PB tih- > csuv. tăn-

tuxur "kilenc; nine": tūh^ur طُوخُر /2:6/, tūh^ur طُوخُر /3:3/, tūh^ur طُوخُر /5:7/, tūh^ur طُوخُر /42:5/ < PB toqur /~PT toquz/ > csuv. tāxār

-tuwi ld. bal-, ba/r/-, -rūwi < PB -duq-i > csuv. -tti/-ri

tūwātim "negyedik; fourth": /t^u wā/tⁱ m / 5:8/, /t^u wāⁱ m/

توانیم /7:9/, /t^u w/āⁱ/m/ (توانیم) /26:8/, tūwātim توانیم

/46:10/ < PB tōrtim > csuv. tāvatām

-ū ld. bīr

wafāt "halál; death": wafāt-ⁱ وفات /8:5/, wafāt-ⁱ وفات /9:6/.

wafāt-ⁱ وفات /11:5/, wafāt-ⁱ وفات /12:5/, wafāt-ⁱ وفات

/13:8/, wafāt-ⁱ وفات /14:5/, w^a fāt-ⁱ (و)فات /19:5/, w^a fāt-ⁱ

وفات /20:4/, wafāt-i وفات /22:5/, w^a fāt-i وفات /23:5/.

wafāt-i وفات /42:4/, w^a fāt-ⁱ وفات /45:6/, wafā-t-ⁱ وفات

/49:4-5/, w^a fāt-ⁱ وفات /52:2/, ← ar. وفات^s

wān "tiz; ten": wān وان /1:8/, wān وان /2:6/, wān وان /5:7/, wān وان

/6:2/, /wā/n وان /9:8/, wān وان /11:7/, wā/n/ (ان) /13:11/.

w^a n ون /23:5/, wān وان /25:7/, wān وان /42:5/, wan /1/ ون

/44:3/, wān وان /45:8/, wān وان /46:10/, w^a n?/(ن؟) /51:7/.

wan/1/ ون /52:4/ < PB ōn > csuv. vun

wānim "tizedik; tenth": wānim وانیم /3:4/ < PB ōnim > csuv. yunnām/šš/

wečim "harmadik; third": /w^e jⁱ/m (وچم) /17:8/, wejⁱ m وچم /18:8/.

w^e jⁱ m وچم /23:4/, w^e jⁱ m وچم /28:4/ < PB ūčim > csuv. viššēm/šš/

wutur "harminc; thirty": w^u-t^ur وطر /10:8-9/, w^u-t^ur وطر /19:6/.

w^u-t^ur وطر /20:6/ < PB otur /~PT otuz/ > csuv. vātār

ziyārat "siremlék; tomb, sepulchral monument": zⁱyār^at-ⁱ-k^u زیارت^ک

/7:5/, ziyārat-i-bū زیارت^{بو} /8:3/, zⁱyār^at-ⁱ-k^u زیارت^ک

/10:6/, zⁱyār^a-t-ⁱ-k^u زیارت^ک /13:5-6/, zi-/yā/rat-i-/k^u/

/25:3/, زیارت^ک /24:3-4/, zⁱyār^at-ⁱ-k^u زیارت^ک (یا)رت(ک)

zⁱyār^at-ⁱ-k^u زیارت^ک /26:4/, ziyārāf-ⁱ-k^u/1/ زیارت^اف^ک

/28:2/, /zⁱyā-/r^at-ⁱ-k^u زیارت^ک /34:3-4/, zⁱyār^at-ⁱ-k^u

زیارت^ک /35:3/, zⁱyār^at-ⁱ-k^u زیارت^ک /46:5/, zⁱyā...

زیارت^ک /52:2/ ← ar. زیارت^s

PROTO BULGÁR INDEX

- alti → alti, altiǵi
- ayıq → ayxi /PT ay/
- bar- → ba/r/-
- bēl → beliǵi, biyelem, mēlim /PT bēš/
- bālāg → belūwi
- bir → bir, birǵi
- bol- → bāl-
- bu → bu
- eki → eki, ekiš
- ālig → ālu
- ār- → ā/r/-
- ? ert- → erte-
- ǵāl → ǵāl /PT yāš/
- ǵegirmi → ǵirem, ǵirem, ǵiyermiši /PT yegirmi/
- ǵēti → ǵiyeti, ǵiyeči, ǵiyetiš /PT yēti/
- ǵūr → ǵūr /PT.yūz/
- kūč- → kūč-, kūwelj-
- kū → kū
- kūn → kūwen
- qīr → hir-i /PT qīz/
- qīrq → xirx
- qīrqum → hirxum /PT qīrqin/
- oǵul → awli
- ōn → wān, wānim
- otur → wutur
- sākir → sākir /PT sākiz/
- toqur → tuxur /PT toquz/
- tōrt → tūwātim
- ūč → wečim

FRAZEOLÓGIAI MUTATÓK

1.

fānī dunyārān kūweljseen baqi ahirata		batuwi /25:5, 26:5-6/
fānī dunyārān	bāqī aḥirata riḥlata	tinduwī /46:7-9/
fānī dunyārān	bāqī aḥirata	batuwi /2:4-5/
dunyārān	bāqī aḥirata	batuwi /5:5-6/
dunyārān	safara	tīnrūwī /18:7, 34:6/
dunyārān	riḥlata	tīnrūwī /40:4-5/
dunyārān		kūrūwī /10:8, 28:3/
wafāti bālṭuwī	/8:5, 11:5, 12:5, 14:5, 19:5, 20:4, 22:5, 42:4, 45:6, 49:5, 52:2-3/	
wafāti bālṭu	/23:5/	
wafāti bālṭuw	/13:8/	
bālṭuwī	/50:7/	

2.

bišmi-l-lāhi-l-raḥmāni-l-raḥīmi
lā ilāha illā-l-lāhu:
huwa-l-ḥayyu-l-ladī lā yamūtu
wa kullu ḥayyⁱⁿ sayamūtu:

huwa-l-ḥayyu-l-ladī lā yamūtu:
fa-l-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-
-kabīri:
wa-l-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-
-l-kabīri:
al-ḥukmu li-l-lāhi-l-^caliyyi-l-
-kabīri:

al-ḥukmu li-l-lāhi-l- ^C aliyyi:	32.
al-ḥukmu li-l-lāhi:	13, 35, 37, 39, 43.
ḥukm ^{un} bi'amri-l- ^C aliyyi-l-	
-kabīri /?/:	52.
kullu nafs ⁱⁿ dāyiqatu-l-mawti	
tumma ilaynā turja ^C ūna:	1, 5, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 29, 30, 33, 39, 41 /vō. Korán 29:57/.
tuwuffiyat ilā raḥmati-l-lāhi:	4.
qaddasa-l-lāhu rūḥahā wa nawwara	
darīḥahā:	4.
al-lāhumma-rḥamhā raḥmat ^{an}	
wāsi ^C at ^{an} :	4.
raḥmatu-l-lāhi ^C alayhi raḥmat ^{an}	
wāsi ^C at ^{an} :	8, 9, 11, 12, 13, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 36, 42, 43, 46.
raḥmatu-l-lāhi ^C alayhā raḥmat ^{an}	
wāsi ^C at ^{an} :	2, 5, 7, 10, 14, 15, 18, 35, 38, 45, 48, 49, 50, 52.
raḥmatu-l-lāhi raḥmat ^{an} wāsi ^C at ^{an} :	29, 31.
raḥmatu-l-lāhi:	16, 27, 39, 47.
al-lāhi ^C alayhi raḥmat ^{an} :	28.
al-lāh raḥmat-:	41.
raḥmatu ^C alayhi raḥmat ^{an}	
wāsi ^C at ^{an} :	40.
raḥmatu raḥmat ^{an} wāsi ^C at ^{an} :	20.
raḥmat ^{an} wāsi ^C at ^{an} :	19.
raḥmat ^{un} :	32.
al-mawtu bāb ^{un} wa kullu-l-nāsi	
dāḥilulu:	2, 18, 52.
al-mawtu bāb ^{un} wa kullu-l-nāsi	
dāḥilūna:	17.
al-mawtu kāsi ^{un} wa kullu-l-nāsi	
šāribuhu:	52.

wa yā layta šī^c rī ba^c da-l-mawti

bi-l-dāri:

2, 7.

in šā-l-lāhu:

41.

amīn:

41.

NÉVMUTATÓ

Agān	اغان	/8:2/	Berte	برت	/2:2/
Agwr	اغور	/1:5/	bint	بنت	/4:7/
Ahaĵ	احج	/41:3/	Būdus	بودس	/16:4/
Ahmad	احمد	/8:2/	al-Bulgārī	البلغارى	/26:3/
	أحمد	/43:2/	Būrāš	بوراش	/4:7/
^c Alī	علی	/5:2/	Būgēy	بکای	/52:2/
	علی	/37:3/	Emēt	اماء	/42:2/
	علی	/43:2/	Emetĵī	امتجی	/52:1/
	علی	/48:2/	Ātrāĵ	اتراج	/11:2/
Alp	الب	/33:4/		آنرج	/16:3/
Alqīs	القیس	/11:2/		ابرج	/47:3/
Alfin	الطن	/2:2/	Galāy	غلای	/42:2/
Altin-bū	الطن بو	/33:3/	hāĵī	حا (جی)	/1:4/
Anāl	انال	/12:2/		حاحی	/10:5/
A ^c mađ	امش	/22:4/		حاج	/12:3/
Aqaĵ	اچ	/27:6/	Haĵima	حجیم	/36:4/
Arĵawu	ارجو	/49:2/	al-Ĥamad	الحمد	/41:3/
Armāš	ارماش	/15:1/	Ĥarmās	خرماش	/14:2/
Asayah	اسیه	/35:3/	Ĥasan	حسن	/39:6/
Asnaba	أصنب	/13:4/		حسن	/51:4/
^c Āšura	عاشور	/45:2/	Ĥat...	حت	/50:3/
Aywu	ایو	/49:2/	Ĥusayn	حسین	/10:6/
Balah	بلخ	/39:5/	Ibrāhīm	ابراهیم	/12:2/
Baldās/?/	لداس	/2:1/	Ilġihisi	الفحمس	/8:2/
Baĵik	بطک	/33:4/	Īĵī	ایلجی	/4:7/
beg	بک	/4:7/	Imūl	امول	/28:2/
Belĵir/?/	بلجر	/50:4/	Īnūk	اینوک	/20:3/
Beltūk	بلتک	/36:3/	^c Īsā	عیسی	/42:2/
Bāltūlāk	للتک	/34:4/	Isma ^c īl	اسد / اعیل	/32:2/

	إسماعيل	/46:5/
	اسماعيل	/51:3/
Ishuh	إيڤ	/24:2/
Ĵah...h	جآح	/7:4/
Ĵālūr	جالور	/25:2/
Ĵalwi/?/	جلو	/50:3/
Ĵawhar	جوهر	/30:4/
	جوهر	/48:2/
Kemēli	کمال	/32:4/
Mamali	مل	/37:2/
Mamāt	مات	/9:3/
	مات	/21:3/
Mamduh	مدح	/40:2/
Manaĵi	منج	/23:5/
Māri	مار	/32:4/
Marĵā/n/	مرجان (ن)	/21:3/
Mayra/?/	مر	/12:2/
Mū...	مو	/51:4-/
Muḥamad	محمد	/7:3/
	محمد	/17:2/
	محمد	/46:4/
	محمد	/51:5/
Muḥis	محس	/31:4/
Qatār	قطار	/25:3/
Ramadān	رمضان	/18:3/
	رمضان	/43:3/
Riḡyāĵ	رغجاج	/22:3/
Samān	سمان	/30:4/
Sāra	سار	/29:5/
Saruĵ	سرج	/27:5-6/
Sāytā	سیت	/18:3/
Sulaymān	سليمان	/24:2-3/

Sūyārli	سویارلی	/13:4/
Suwas? Sūs?	سوس	/33:3/
Sübeyte	سبیت	/38:3/
Sabar	صبر	/4:7/
	صبر	/20:4/
Sal	صل	/31:4/
Sāliḥ	صالح	/26:3/
Saġilmuṣ	صطلمش	/13:5/
Šahīd	شهید	/12:2/
Šāmāĵ	شمج	/24:3/
T-w Qatār	ت و قطار	/25:2-3/
Türük mān	تورکان	/7:3/
Tatar	تطر	/26:3/
Ṭaṭar	ططر	/36:3/
Ṭaqāĵ	طعجاج	/29:4/
Utmān	عثمان	/14:2/
	عسان	/16:2/
	عسان	/47:2/
Utey	اتی	/8:3/
Yāham	یحم	/17:5/
Ya ^c qūb	یاقوب /	/7:3/
Ya ^c qūt	یحقوت	/15:2/
Yelbeh	یلبه	/35:2/
Yūnus /?/	یونس	/47:4/
Yūsuf	یوسف	/10:5/
	یوسف	/46:4/
Yuwārī	یواری	/5:2/
	یواری / ری	/32:2/
Zahraṣ	زهروش	/19:4/

APPENDIX

A NEM HITELESEN KIADOTT FELIRATOK

Az alábbiakban közöljük a nem hitelesen kiadott feliratok volgai bolgár anyagát. E feliratok nagy része csak "normalizált" arabbetűs átírásban, egy része u. n. "kézi másolatban" került közlésre. Nem vettük fel azokat a feliratokat, amelyek csak igen korai közlésekben (pl. Klaproth 1831, Berezin 1852) láttak napvilágot, mert ezek olvasatai oly mértékben torzítottak, illetve tévesek, hogy nincs tudományos értékük.

D: dátum L: lelőhely, N: név, B: bolgár szavak, r: rajon, T: Tatár ASSR

I

D: 704/1304-5

L: Bol'šie Atrjasy, Apas r., T

N: $\text{Ḥas}^a n$ /:4/

B: $b^e i w i$ /:3/, $h ū m$ /:4/, $t̃ n d^u w i$, $t ā r i h^a j i y ē$ /:6/ $t i j ū r b ū$ / $\tilde{a} t^i$? /:8/

Bulatov, 1963, 70-71, No. 16.

II

D: 706/? / 1306-7

L: Saltyganovo, Apas r., T

N: Alib $\text{Ḥā} j / i$ /:1/

B: $z i y ā$ - /1/ $r^a t^i - k^u$ $t ā r i h^a$ /:3/, $j i y ē t^i j ū r$ $a l / t^i s$ /?/ $j ā l$ /:4/ $r a m^a d ā n$ $a y h^i$
..... $k^u w ē n$ /?/

Ašmarin 1902, tábla No. 4, rajz

III

D: 706, ramadan hó 5-e / 1307. március 11.

L: Il'derjakovo, Aksuhaevo r., T

N:-

B: $w^a f ā t$ $b a l t^u w i$ $t ā r i h^a$ /:1/ $j i y ē t^i j ū r$ /:2/, $a l t^i s i^l$ / $j ā l m^u b ā r^a k$ /:3/ $r^a m^a d ā n$
 $a y h^i b^e i j i$ $k ū w ē n$ /:4/ $\tilde{a} t^i$

Bulatov, 1967, 208, No. 8. vö. még: Ašmarin 1927, 18, No. 2. 1/ A: $i l t^i s i$ /alif
alatt kesra/, 2/ A-nál $y^e l i h$ $\tilde{e} l \tilde{e} k$ -nek olvasva.

IV

D: 706/1306-7

L: Taš Bilgi, T

N: ilyāš ismā^cīl M^uh^am^ad

B: awlⁱ /bis/, bkwykⁱ / tāriḥ^{-a} jⁱyētⁱ jūr altes² / jāl ayhⁱ ašzā^j jrmes šwz br
sr w w t

Ašmarin 1902, 95-96, Ahmarov után. 1/ A javitja blwkī^{-re}, helyesen
b^el wī^u-k^u, 2/ A: altⁱnš

V

D: 707/1307-8

L: Atrjasy, Apas r., T

N: M^ust^a fā M^uh^am^ad Ibrāhīm

B: awlⁱ blwk/1/ tāriḥ^{-a} jⁱyētⁱ jūr jⁱyētⁱ jāl

Ašmarin 1902, 97, Ahmarov után

VI

D: 707/1307-8 /?/

L: Jambuhtino, Kujbišev r., T

N: -

B: tāriḥ^{-a} jⁱyēti jūr t^uwētiḥ/1/ jⁱyētⁱ

Ašmarin 1902, 99 Ahmarov után, 1/ A: ? t^uwēⁱm

VII

D: 708/1308-9

L: Bolgary, Kujbišev r., T

N: -

B: tāriḥ^{-a} jⁱyēti jūr /:2/ sākⁱr jāl dū-1-q^{ac}d^ah ayhⁱ /:3/, jeyerⁱm¹ / sākⁱr
kūwēn āti

Protokoly 1911, 17, No.2 1/ A diakritikus jegyek a közleményben mindenütt ki
vannak téve - valószínűleg a közlő interpretációjaként. A szóban a j és a y fe-
lett is fatha van jelezve.

VIII

D: 708/1308-9

L: Saltyganovo, Apas r., T

N: Memek /?/

B: b^el^uwī-k^u /:2/ d^unyā-rān ..... 1/ tⁱnd^uwī² /:4/, tāriḥ jⁱyētⁱ jū s^ākⁱr /:5/
jāl³ / r^am^adān ayḥⁱ wānⁱm⁴ / kūwenātⁱ 5/

Ašmarin 1902, tábla, No. 2, rajz 1/ A jegyzetben ? s^cd[?], talán s^af^ar^a ?
2/ Jegyzetben: tnrwi. 3/ A j után n[?] 4/ Az -m helyett w olvasd wānū ?
5/ Az n-hez kötve az alif, a t-n egy pont.

IX

D: 700/1300-1

L: Starye Savruši

N: -

B: hīrⁱ /?/ /4/ tāriḥ^a jⁱyētⁱ jūr /:7/ jāl k^uwēn ātⁱ /:8/

Malov, 1948, 42-43, rajz, szinte teljesen olvashatatlan.

X

D: 717/?/ 1317-18

L: Il'derjakovo /Tukmakli/, Aksubaevo r., T

N: Y^{ac}qūb H^as¹ /:2/, Ismā^cīl As^ad² /:3/ Abū H^us^ayn /4/

B: awlⁱ /:2/ awlⁱ /:3 bis/ awlⁱ /bis/ b^el^uwīk^{u3} /:4/ tāriḥ-a jⁱyētⁱ /:5/
jūr w...m⁴ / jⁱyētⁱ s[?] /?jāl/

Ašmarin 1927, 16-17, Bulatov 1967, 203 No.4. 1/ A: Yūn^us, 2/ A: As^an/?/,
3/ A: k^u az 5. sor elején, 4/ A: w^an

XI

D: 720/1320-21

L: Taš Bilgi, T

N: c^um^ar Ismā^cīl H^as^an R^ahb^azbāb /? ?/

B: awlⁱ /tres/ tāriḥ^a jⁱyētⁱ jūr jūrⁱmū¹ /jāl

Ašmarin, 1902, 95, Ahmarov után, 1/ olvasd jīrim?

XII

D: 727/1326-27

L: Bolgary, Kujbišev r., T

N: ^cAlī, Aḥmad /:2/, Ramaḍān /:3/

B: awli /:2 bis/ belūwī-ke /:3/ tāriḥ /:5/ jiyēti jūr jīrem /:6/, jiyēti jāl
āti /:7/

Protokoly 1911, 17, No.1.1d. No. VII.

XIII

D: 727/1326-27

L: Bajterjakovo, Čistopol' r., T

N: Yūn^us Ḥājī

B: awlⁱ b^el^uwī-kā /1/ w^afāt blkwī¹/ /1/ tāriḥ-^a jⁱyētⁱ jūr jīrīm j^etī /1/ jāl
sūr²/ /1/ ayḥⁱ jīrⁱm b^eš /11/ k^uwēn āti

Malov 1947, 42, Marjani /1886, 28/ után 1/ M: b^alt^uwi 2/ M: p. zūr

XIV

D: 730/1329-30

L: Bolgary, Kujbišev r., T

N: ^cA^{fif}^ah

B: hīrⁱ /:3/, tār-/:4/ iḥ-^a jⁱyētⁱ jūr wūt^ur jāl /:6/ r^abī^{cu}-l-aw^al ayḥⁱ /:7/

Berezin 1852, 128 /M: 57/, Malov 1948, 46, Ašmarin 1902, 86.

XV

D: 736 rabi^{cu}-al-āḥar hó 8 /1335. november 25

L: Novo Šešminsk, T, ma Čistopol'-i muzeum

N: -

B: b^el^uwī k^u /:3/, tāriḥ-^a jⁱyētⁱ jūr-/:4/ r wūt^ur altⁱš jāl r^abī^{cu}-l-ah^ar /:5/
sākⁱr k^uwēn

Bulatov 1967, 200, No. 2.

XVI

D: 748/1347-48

L: Djuma, Aksubaevo r., T

N: -

B: ayhⁱ w^a n b^e i m k^u wēn /:3/ ātⁱ tārh-a jⁱ yeti hⁱ rh /:4/ s^ā kⁱ r jāl āti jūr /:5/
Bulatov, 1967, 212, No. 12

XVII

D: 748/1347-48

L: Il'derjakovo /Tukmakli/, Aksubaevo r., T

N: Esk^e r¹ /:2/, Es^e d² /:3/

B: awlⁱ /:2bis/, b^e l^u w-ī-k^u 3/ /:3-4/, w^a fāt⁴ b^a l^u w/ī/ 4/ /:5/ tārh-a⁵ /
jⁱ yetⁱ jūr hⁱ rh /:6/ s^ā kⁱ r jāl ātⁱ /:7/

Ašmarin 1927, 19, No.3, Bulatov, 1967, 206, No.6 eltérő sorbeosztás.

1/ B: Askar, A: Asan, 2/ B, A, Asad, 3/ A: blwk, 4/ A: deest, 5/ A: tārh^a .

XVIII

D: 750 rajab hó 18 /1349, október 2/

L: Savruši, Aksubaevo r., T

N: -

B: tā /:2/ rīh-a¹ / jⁱ yetⁱ 12/ jūr ālu³ jāl /:3/ r^a j^a b⁴ / ayhⁱ 15/ wān s^ā kⁱ r⁶ /
k^u w/ēn/ 7/

Malov 1948, 43-44 No.4, Bulatov 1967, 212-213, No.13¹ /, M: tā-rīh,

2/ M: jⁱ yetⁱ de a rajzon jeyēji, 3/ M: wān, de a rajzon ālu, 4/ M raj-
zán raj^a b, 5/ M rajzán ayhⁱ, 6/ M: s^ā k, de B-nél sākⁱ r, 7/ M rajzán
a w-n fatha és utána ātⁱ.

XIX

D: 7/52 / 1351-52

L: Staro-Tatarskaja Kiremet' /Karmāt-baši/ Aksubaevo r., T

N: M^a hmūd

B: w^a fāt /2/ jūr āl^ū īk īṣī^l / jāl /3/ k^ū wēn ātⁱ /4/

Bulatov 1967, 214, No. 15, 1/ A szó elején alif+x

XX

D: 700+ muḥarram hó 5 /XIV. szd.

L: Djuma, Aksubaevo r., T

N: Hāji M^u_h^a m^a d /3/

B: aḥlī, awlⁱ /3/, b^el^ū wī-k^ū /4/ tāriḥ-a jⁱyētⁱ jūr /6/ /m^u_h^a r/ m^a āy^h_hⁱ
b^elⁱ jī k^ū wēn āti

Bulatov 1967, 210, No.10.

XXI

D: 700+ š^{ac} bān hó / XIV. szd.

L: Savruši, Aksubaevo r., T

N: Maḥmūd /1/

B: tāriḥ-a jⁱyētⁱ /3/ š^{ac} bān ay^h_hⁱ /4/

Bulatov 1967, 213, No.14.

XXII

D: 700+ /XIV. szd.

L: Staryj Kišit, Arsk r., T

N: -

B: tāriḥ-a jⁱyētⁱ jū /4/

Jusupov-Hisamutdinov, 1951, 74, No.3.

XXIII

D: 700+ /XIV. szd.

L: Demkino, Čistopol' r., T

N: M^u_h^a m^a d

B: awlⁱ /2/ b^elūwī-kū^l /3/ tāriḥ-a jⁱyētⁱ 2/ jūr /5/ ay^h_hⁱ b^elⁱ jī 3/ k^ū w^e n⁴ /
āti

Malov, 1948, 44, 5-ös rajz, 1/ M: átírásában k^u, 2/ A rajzon j̄iyēti,
 3/ M: b^el̄n̄j, de n biztos nincs a rajzon, 4/ A rajzon kūw..ne, az alit
 bizonytalan, talán kūw^ene?

XXIV

D: 700+ /XIV.sz.d.

L: Saltyganovo, Apas r., T

N: /t̄ema/^cīla, Arm^aj.../:1/

B: awl̄i/:1/, b^el̄w.../:2/, dunyā-rā s^af^ar-a t̄ⁱnr^uwf/:4/, tārīh-a j̄yētⁱ
 j̄ew^ur^l/ /1/ /:5/ āš /?/ j̄āl-a

Ašmarin 1902, tábla, No.3.1/ A j̄-n fatha.

XXV

D: -

L: Novo Šešminsk, T., ma Čistopol'-i muzeum

N: R^aj^ab/:4/, S^ākⁱr Hājī/:4/, Asal^ar, Hājī, Arlā/:5/

B: awlⁱ/:4/, awlⁱ/:5/, w^afāt tār.../:5/

Bulatov, 1967, 199, No.1.

XXVI

D: -

L: Il'derjakovo /Tukmaklⁱ/, Aksubaevo r., T

N: Yūjī, Hētm^et^l/ bint M^ansū/:3/

B: /x/^abī^{-cu}-l-aw^al

Bulatov, 1967, 207, No.7, 1/ B: Hatimat

XXVII

D: -

L: Djuma, Aksubaevo r., T

N: R^aj^ab/:4/, Mihri-al-Y^uwārī/?/ /:5/

B: hīr/:4/

Bulatov, 1967, 209, No.9.

XXVIII

D: -

L: Djuma, Aksubaevo r., T

N: Aḥmad /:2/ Q^ayⁱr, Š^{aca}h /:3/, Ay-Bikā /? /:7/

B: awlⁱ /:2/ awlⁱ w^a fāt bū- /:7/ ldī¹ /:8/

Bulatov 1967, 211, No.11. 1/ B ott is bolduwī-t /buldi-t/ olvas, ahol a hi-
teles fényképen baltuwi van.

XXIX

D: -

L: Bol'šie Atrjasy, Apas r., T

N: Y^uwarī /? /:2/

B: zⁱyār^a-ī /:3/ tā/rīh^a- /:5/

Bulatov, 1963, 64, No.8.

XXX

D: -

L: Matveevka, régi Spask uezd.

N: M^am^al /:2/, j^el^er, j^elg^er /:4/

B: awlⁱ /:2/, hīrⁱ /:4/

Malov, 1947, 40

XXXI

D: -

L: Staryj Baran /Iske Rājāb, ma Iske Rjazjap/, Al'keev r.

N: Aḥnab Aḥmad

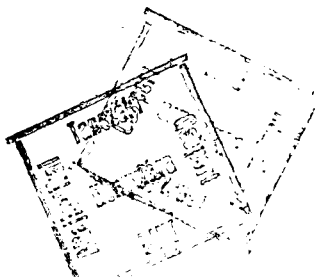
B: awlⁱ b^elewⁱ-kū /1/

Ašmarin 1902, 94, Ahmarov után

XXXII

D: -

L: Staryj Baran /Iske Rājāb, ma Iske Rjazjap/, Al'keev r.

N: Ahmāl,^{vac} f^ar, Ĥāĵī, Yūn^us
 B: awlⁱ /bis/, blkwī /t/, w^afātī tārīh
 Ašmarin 1902, 95, Ahmarov után

XXXIII

D: -

L: Taš Bilgi, T

N: Īr^ek, M^uh^am^ad, Š^arīh, Elĵī

B: awlⁱ

Ašmarin, 1902, 95, Ahmarov után

XXXIV

D: -

L: Krasnyj Ključ, Čyšmy, Čyšmy r., Baskir ASSR.

N: Al-mū/š/ /:2-3/

B: aw/lⁱ/ /b^el^uwī/- /:3/ kū /:4/ /d^unyā-rān s^af^ar/ tⁱndu- /:5/ -wī tārīh-^a
 /:6/ /a/yhⁱ/ /:8/ /š^awāl/ /:9/

Jusupov 1960, JT 9, olvashatatlan fénykép, zárójelben J kiegészítései.

IDŐRENDI MUTATÓ

1281/82 1
1288 6
1291 3, 4
1295 5
1297 2

1300/01 IX
1304/05 I
1306/07 (?) II, IV
1307 III
1307/08 V, VI
1308/09 VII, VIII

1315 45
1316 9, 11
1317/18 X
1318/19 46, 51
1319/20 42
1320 12
1321/22 49
1322 13
1323 17, 18

1323/24 (?) 50
1325 8
1326/27 43, XII, XIII
1328 44
1329/30 XIV
1332 10
1335 XV
1337 19

1338 20
1339/40 21
1347/48 XVI, XVII
1349 XVIII
1351/52 22
1352 23
1353/54 (?) 26
1355 40
1357 24, 25, 52

XIV. század: 14, 28, 34, XX, XXI,
XXII, XXIII, XXIV

Dátum nélkül: 7, 15, 16, 27, 29, 30,
31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 41,
47, 48, XXV, XXVI, XXVII,
XXVIII, XXIX, XXX, XXXI,
XXXII, XXXIII, XXXIV

FÖLDRAJZI MUTATÓ

r - rajon, o - oblast',   T - Tatar ASSR, B - Baskir ASSR,
U - Udmurt ASSR

Ašit, Tukaj r. (Ašit), T, 26
 Arhangelskoe, Čerdakli r., Ul'janov o. 9
 Bajterjakovo, Čistopol' r. (Bay Tirāk), T, XIII
 Bolgary, Kujbišev r., T, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 33, 34, 35, 37, 38, 43, 44, VII, XII, XIV
 Bol'šie Atrjasy, Apas r., T, (Oly Atrāč), 14, 15, 16, 18, 36, 45, 46, 47, 48, 49,
     50, I, V, XXIX
 Bol'šie Kibja-kozi, Tjuljači r., T, (Oli Kibāhuja), 28
 Bol'šie Nyrsy, Tjuljači r., T, (Oli Nirsj), 24
 Bol'šie Tarhany, Bol'šie Tarhany r., T, (Oli Tarhan), 12
 Demkino, Čistopol' r., T, XXIII
 Djuma, Aksubaevo r., T, XVI, XX, XXVII, XXVIII
 Gordino, Balezino r., U, 17
 Il'derjakovo, Aksubaevo r. (Tukmakli), T, 52, III, X, XVII, XXVI
 Izmja, Saba r., T, 10
 Jambuhtino, Kujbišev r. T, (Jambahti), VI
 Kazan', T, 2
 Kazán környék, Kaban tó, T, 2
 Krasny Ključ, Čyšmy, Čyšmy r., B, XXXIV
 Matveevka, régi Spask uezd, XXX
 Nižnie Jaki, Mamadyš r., T, (Túbān Yake), 39
 Novo Šešminsk (? Yana Šušma), T, XV, XXV
 Pravaja Volga, Batraki patak mellett, Kujbišev o., 41
 Russkij Urmat, Vysogorskij r., T, (Urmatj), 1
 Saltyganovo, Apas r., T, (Saltigan), II, VIII, XXIV
 Savruši, Aksubaevo r., T, XVIII, XXI
 Starye Ašit, Tukaj r., T, (Iske Ašit), 25
 Staryj Baran - Iske Rjazjap, Al'keev o., T, (Iske Rājāb), XXXI, XXXII

Staryj Kišit, Arsk r., T, (Iske Kišet), XXII
Starye Savruši, IX (Id. Savruši)
Staro-Tatarskaja Kiremet', Aksubaevo r., T, (Karmāt baši), XIX
Staroe Ibrajkino, Aksubaevo r., T, (Iske Ibrayi), 51
Taš bilgi, IV, XI, XXXIII
Tatarskie Kirmeni, Mamadys r., T, (Tatar Kirmän), 19, 20, 21, 22, 23, 27,
29, 30, 31
Tautermen', Tjuljači r., T, 32
Tetjuši, Tetjuši r., T, (Tātes), 42
Ismeretlen, 11, 40

BIBLIOGRÁFIA

Az alábbi bibliográfia a "Volgai bolgár feliratok kutatásának krónikája" c. fejezethez készült. Azokat a munkákat, amelyeket eredetiben nem láttunk, x-el jelöltük meg.

Ahmarov 1908: Ahmarov, G., Bulgar tarihi, Kazan' 1908

Andreev 1956: Andreev, N. A., Čuvašskie porjadjkovye čislitel'nye v sravnenii s porjadjkovym čislitel'nymi bulgarskih namogil'nyh nadpisej: Učenyje Zapiski Naučno-Issledovatel'skogo Instituta pri Sovete Ministrov Čuvašskoj ASSR XIV (1956), 236-245

Ašmarin 1898: Ašmarin, N. I., Materialy dlja issledovanija čuvašskogo jazyka, Kazan' 1898

Ašmarin 1902: Ašmarin, N. I., Bulgary i čuvaši: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XVIII (1902), 132 p.

Ašmarin 1905: Ašmarin, N. I., Ob odnom musul'manskom mogil'nom kamne v zagorodnom arhierejskom dome v Kazani: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XXI (1905), 92-112

Ašmarin 1927: Ašmarin, A. M., Bulgarskie nadpisi najdennye okolo s. Tukmaklā: Izvestija Obščestva Issledovanija i Izučeniija Azerbajdžana V (1927), 16-21

Benzing 1959: Benzing, J., Das Hunnische, Donaubulgarische und Wolgabulgarische (Sprachreste): Philologiae Turcicae Fundamenta I, Aquis Matricis 1959, 685-694

- Berezin 1852: Berezin, I., Bulgar na Volge: Učenyje Zapiski Kazanskogo Universiteta III (1852), 74-160
- Borozdin 1930: Borozdin, I. N., Dva tatarskih nadgrobija bliz gorodišča "Iski Kazan'": Materialy po Ochrane, Remontu i Restavracii Pamjatnikov TASSR IV (1930), 58-64
- Brosset 1862: Brosse, M., Ob armjanskikh nadpisjah v Bolgarah: Izvestija Arheologičeskogo Obščestva II (1862) /x/
- Bulatov 1963: Bulatov, A. V., Bulgarskie épigrafičeskie pamjatniki XIII-XIV vv. pravoberež'ja Volgi: Épigrafika Vostoka XVI (1963), 56-71
- Bulatov 1967: Bulatov, A. V., Épigrafičeskie pamjatniki Zakam'ja XIV veka: Učenyje Zapiski Naučno-Issledovatel'skogo Instituta pri Sovete Ministrov Čuvašskoj ASSR XXXVI (1967), 198-215
- Dmitriev 1957: Dmitriev, V. D., Nekotoryje istoričeskie dannye k voprosu ob étnogeneze čuvaškogo naroda: O proishozhdenii čuvaškogo, 1957 /x/
- Dul'skij 1929: Dul'skij, P., Neskol'ko slov po povodu ornamentirovki tatarskih pamjatnikov XVI-XVII vv.: Materialy po Ochrane Remontu i Restavracii Pamjatnikov TASSR III (1929), 22-26
- Dul'skij 1936: Dul'skij, P. M., Materialy po tatarskomu ornamentu: Trudy Kazanskogo Instituta Inženerov, Kommunal'nogo Stroitel'stva im. Gor'kogo IV (1936), 75-77
- Érdman 1832: Érdman, P. F., O nadgrobnyh pamjatnikah v Bolgarah: Zavolžskij Muravej 1832: 21, 1219-1230, 1342-1358 /x/
- Fejzhanov 1863: Fejzhanov, H., Tri nadgrobnyh bulgarskih nadpisi: Izvestija Imperatorskogo Arheologičeskogo Obščestva IV (1863), 395-404

Fehér 1921: Fehér G., Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V-XI. Jahrhunderten: Keleti Szemle XIX:2 (1921), 1-190

Fraehn 1816: Fraehn, C.N., De numorum bulgaricorum forte antiquissimo commentationis critico-philologico-historicae liber secundus, Casani 1816

Fraehn 1832: Fraehn, C.M., Drei Münzen der Wolga-Bulgaren: Mémoires de l'Académie Imp., 1832, ser VI, I

Fuks 1899: Fuks, K.F., Istorija goroda Kazani, Kazan' 1899

Fuks 1905: Fuks, K.F., Kratkaja istorija goroda Kazani, Kazan' 1905

Garipov 1972: Garipov, T.M., Starotjurkskie pis'mennye pamjatniki Baškirii: Sovetskaja Tjurkologija 1972:4, 39-45

Gening-Halikov 1964: Gening, V.F., - Halikov, A.H., Rannie bolgary na Volge, 1964

Gombocz 1912: Gombocz Z., Die bulgar-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache; Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX (1912)

Gombocz 1921: Gombocz Z., Die bulgarische Frage und die ungarische Hungensagen: Ungarische Jahrbücher I (1921), 194-203

Gombocz 1930: Gombocz Z., Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink, 1930. Közzéteszi Ligeti L., Nyelvtudományi Értekezések XXIV (1960)

Halikov 1971: Halikov, A.H., Istoki formirovanija tjurkojazyčnyh narodov Povolž'ja i Priural'ja: Voprosy 1971, 7-36

Il'minskij 1851: Il'minskij, N.I., Tatarskie nadpis'i iz vremen kazanskogo carstva v lajševskom uezde: Zapiski Arheologičeskogo Obščestva III (1851), 114-118 /x/

Il'minskij 1865: Il'minskij, N.I., O fonetičeskikh otnošenii meždu čuvašskim i tjurskim jazykami: Izvestija Imperatorskogo Arheologičeskogo Obščestva V (1865), 80-84

Istorija Tatarii 1937: Istorija Tatarii v dokumentah i materialah, Moskva 1937

Istorija 1955: Istorija Tatarskoj ASSR I, Kazan' 1955

Iznoskov 1893a: Iznoskov, I.A., Spisok naselennyh mest kazansoj gub. lajševskogo u., Kazan' 1893 /x/

Iznoskov 1893b: Iznoskov, I.A., Épigrafičeskij pamjatnik volžskoj Bulgarii: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XI:3 (1893), 278-280

J: Jusupov 1960.

JT: Jusupov 1960 fényképtáblák

JSz: Jusupov 1960 szövettáblák

Jegorov 1930: Jegorov, V.G., Vvedenie v izučenie čuvašskogo jazyka, Moskva 1930

Jegorov 1950: Jegorov, V.G., Étnogenez čuvašej po dannym jazyka: Sovetskaja Étnografija 1950:3, 79-92

Jegorov 1954: Jegorov, V.G., Sovremennij čuvašskij literaturnyj jazyk v sravnitel'no-istoričeskom osveščanii I, Čeboksary 1954

- Jusupov 1951: Jusupov, G. V., Tatarskie épigrafičeskie pamjatniki XV v. (K voprosu o proishozhdenii kazanskikh tatar): Épigrafika Vostoka V (1951), 78-94
- Jusupov 1953: Jusupov, G. V., O nekotoryh bulgarskikh épigrafičeskikh pamjatnikah: Épigrafika Vostoka VII (1953), 26-29
- Jusupov 1956: Jusupov, G. V., K voprosu ob istorii i klassifikacii bulgaro-tatarskoj épigrafiki: Épigrafika Vostoka XI (1956), 44-53
- Jusupov 1959: Jusupov, G. V., Dve nadgrobnye nadpisi s drevnego baškirskogo kladbišča: Voprosy baškirskoj filologii, Moskva 1959, 120-122
- Jusupov 1960: Jusupov, G. V., Vvedenie v bulgaro-tatarskuju épigrafiku, Moskva-Leningrad 1960
- Jusupov 1963: Jusupov, G. V., Novye nahodki épigrafičeskogo perioda kazanskogo hanstva: Épigrafika Vostoka XVI (1963), 68-78
- Jusupov 1971: Jusupov, G. V., Bulgaro-tatarskaja épigrafika i toponimika, kak istočnik issledovanija étnogeneza kazanskikh tatar: Voprosy 1971, 217-231
- Jusupov-Hisamutdinov 1951: Jusupov, G. V. - Hisamutdinov, G. M., Bulgarskie épigrafičeskie pamjatniki XVI v. najdennye letom 1947 g.: Épigrafika Vostoka IV (1951), 68-75
- Kahovskij 1965: Kahovskij, V. F., Proishozhdenie čuvašskogo naroda, Čeboksary 1965
- Kalinin 1948: Kalinin, N. F., K voprosu o proishozhdenii kazanskikh tatar: Proishozhdenie 1948, 90-107

Kalinin 1956: Kalinin N. F., Bulgaro-tatarskie épigrafičeskie pamjatniki kak istoričeskij istočnik: Tezisy 1956, 25-31

Katanov 1895: Katanov, N. F., Novye priobretenija Muzeja Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii v 1895: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XIII (1896), 234-243

Katanov 1898: Katanov, N. F., Opisanie odnogo metalličeskogo zerkala s arabeskoju nadpis'ju: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XIV (1898), 1-5

Katanov 1905: Katanov N. F., Épigrafičeskij pamjatnik Volžskoj Bulgarii: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XXI (1905), 263-268

Katanov 1920: Katanov, N. F., Čuvašskie slova v bolgarskih i tatarskih pamjatnikah, Kazan' 1920

Katanov 1921a: Katanov, N. F., Épigrafičeskij pamjatnik volžskoj Bulgarii: Kazanskij Muzejnyj Vestnik No 1-2 (1921), 54-56

Katanov 1921b: Katanov N. F., O nekotoryh vostočnyh veščah Kazanskogo gorodskogo Muzeja. O tatarskih veščah s arabskimi nadpisjami. II O marmornom bljude iz Samarkanda: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XXX (1921), 97-102

Klaproth 1831: Klaproth, J., Notice et explication des inscriptions de Bulgari: Journal Asiatique 1831, 483-503

Kornilov 1929a: Kornilov, P. E., K izučeniju épigrafičeskogo reznogo kamnja bulgaro-tatarskoj épohi: Materialy po Ochrane, Remontu i Restavracii Pamjatnikov TASSR III (1929), 1-10

- Kornilov 1929b: Kornilov, P. E., Bolgarskie pamjatniki za gody revoljucii (Ohrana, remont i izučenie): Vystavka bolgarskih drevnostej, Kazan' 1929 /x/
- Kovalskij 1954: Kovalskij, A. P., Čuvaši i bulgary po dannym Ahmeda Ibn-Fadlana: Učenyje Zapiski Naučno-Issledovatel'skogo Instituta pri Sovete Ministrov Čuvašskoj ASSR IX (1954), 1-64
- Kračkovskaja 1949: Kräčkovskaja, V. A., Évolucija kufičeskogo pis'ma v Srednej Azii: Épigrafika Vostoka II (1949), 2-27
- Kračkovskaja 1963: Kräčkovskaja, V. A., Arabskaja épigrafika v SSSR za sorok let: Épigrafika Vostoka XV (1963), 110-116
- Kratkij ukazatel' 1895: Kratkij ukazatel' kazanskogo public'nogo Muzeja im. A. F. Lihačeva, Kazan' 1895
- Kunik 1878: Kunik, A., Izvestija Al-Bekri i drugih avtorov o Rusi i slavjanah. Čast' I: Priloženie k XXXII-mu tomu Zapisok Imp. Akademij nauk No 2, SPbg 1878, Čast' II 1903
- Lepchin 1771: Lepchin, I., Dnevnie zapiski putešestvija I, SPbg 1771 /x/
- Lihačev 1890: Lihačev, N. P., Novaja nahodka veščej v g. Bulgare: Zapiski Vostočnogo Otdelenija Russkogo Arheologičeskogo Obščestva V (1890), 105-108
- Malov 1921: Malov, S. E., Recenzija na N. F. Katanov, Čuvašskie slova v bolgarskih i tatarskih pamjatnikah, 1920: Izvestija Severno-vostočnogo Arheologičeskogo i Étnografičeskogo Instituta II (1921) 131-133

Malov 1926: Malov, S.E., Zamok iz Biljarska s arabskoj nadpis'ju: Zapiski Kolegii Vostokovedov II (1926), 155-162

Malov 1947: Malov, S.E., Bulgarskie i tatarskie épigrafičeskie pamjatniki: Épigrafika Vostoka I (1947), 38-45

Malov 1948: Malov, S.E., Bulgarskaja i tatarskaja épigrafika: Épigrafika Vostoka II (1948), 41-48

Marĵani 1897: Marĵani, Šinab ad-Din, Mustafad al-ahbar fi ahwal Kazan wa Bulgar I-II, Kazan' 1897-1900

Marquart 1898: Marquart, J., Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898

Materialy 1948: Materialy po istorii Tatarii I, Kazan' 1948 /x/

Miller 1925: Miller, B.V., Ob armjanskikh nadpisjah v Bolgarah i Kazani: Izvestija Rossijskoj Akademii Istorii Materialnoj Kul'tury IV (1925), 65-80

Munkácsi 1903: Munkácsi B., A volgai bulgárokról: Ethnographia XIV (1903), 66-76, 147-152, 261-265

Nasyri 1926: Neizdannye proizvedenija Kajuma Nasyrova i materialy k 100-letnemu jubileju so dnja roždenija. Pod. red. A. Rahima, Kazan' 1926.

Navrockij 1856: Protokoly Arheologičeskogo Obščestva, 1856

Németh 1930: Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1930

O proišhoždenii čuvašskogo 1957: O proišhoždenii čuvašskogo naroda, Čeboksa-

ry 1957 /x/

P. A. 1908: P. A., Muzej v sele Anšuate Simbirskoj gub.: Istoričeskij Vestnik
1908, sentjabr, 982-986 /x/

Paasonen 1913: Paasonen, H., A magyar nyelv régi török jövevényszavai:
NyK XLII (1913), 37-68

Pallas 1771: Pallas, P. S., Reise durch die verschiedene Provinzen des rus-
sischen Reichs, I-III, SPbg. 1771-1776

Poppe 1927: Poppe, N. N., Čuvašy i ih sosedy, Čeboksary 1927

Porfir'ev 1922: Porfir'ev, S. I., K istorii sbornika bolgarskih nadpisej:
Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XXXI:4 (1922), 41-44

Pravtolupav 1927: Pravtolupav, V. A., Šyru istorijě, Šupaskar 1927 /x/

Pritsak 1959: Pritsak, O., Bolgaro-Tschuwaschica: Ural-Altaische Jahrbü-
cher XXXI (1959), 274-314

Proišhoždenie 1948: Proišhoždenie kazanskih tatar, Kazan' 1948

Protokoly 1911: Protokoly obščih sobranij i zasedanij soveta Obščestva Arhe-
ologii. Istorii i Étnografii pri Imp. Kazanskom universiteta za 1910 god,
Kazan' 1911

Radloff 1882-1883: Radloff, W. W., Phonetik der nördlichen Türkspachen,
Leipzig 1882-1883

Radlov 1877: Radlov, V. V.: Trudy IV. Zasedanija Arheologičeskogo Obščestva,
1877. aug. 2. /x/

Rahim 1923: Rahim, Ali, Tatar ädäbiyati tarihi I:1-2, Kazan' 1923

Rahim 1929: Rahim, Ali, O dvuh tatarskikh nadgrobnym pamjatnikam XVII v.:
Materialy po Ohrane, Remontu i Restavracii Pamjatnikov TASSR III
(1929), 14-21

Rahim 1930a: Rahim, Ali, Bulgaro-tatarskie épigrafičeskie pamjatniki v
Vjatskom krae: Materialy po Ohrane, Remontu i Restavracii Pamjat-
nikov TASSR IV (1930), 49-57 /x/

Rahim 1930b: Rahim, Ali, Tatarskie épigrafičeskie pamjatniki XVI v.:
Trudy Obščestva Izučeniya Tatarstana I (1930), 145-172

Saint-Martin 1831: Saint-Martin, Note sur les inscriptions arméniennes de
Bolghari: Journal Asiatique 1831, 503-506

Samojlovič 1918: Samojlovič, A.N., Turun-Tudun. Eščë primer turko-
-bulgarskogo rotacisma: Sbornik Muzeja Antropologii i Étnografii V
(1918), 398-400

Savel'ev 1852: Savel'ev, P.S., Opisaniye dvuh metalicheskikh zerkal s arabeskoj
nadpis'ju najdennyh bliz razvali Bulgara; Zapiski Arheologičeskogo
Obščestva IV (1852), 74 /x/

Serebrennikov 1956: Serebrennikov, B.A., K voprosy o dejstvitel'nyh
vzaimo-otnošenijah meždu čuvašskim, bulgarskim i tatarskim jazyka-
mi: Učenyje Zapiski Naučno-Issledovatel'skogo Instituta pri Sovete
Ministrov Čuvašskoj ASSR XIV (1956), 63-75

Serebrennikov 1957: Serebrennikov, B.A., Proischoždenie čuvaš po dannym
jazyka: O proischoždenii čuvašskogo 1957 /x/

Smirnov, 1951: Smirnov, A.P., Volžskie bulgary, Moskva 1951

Smolin 1926a: Smolin V.K., Izučenie kazanskogo kraja: Vestnik Naučnogo Obščestva Tatarovedenija II (1926), 141-142

Smolin 1926b: Smolin, V.K., Po-razvilinam drevnego Bulgara, Kazan' 1926

Sobolevskij 1929: Sobolevskij, A.M., Zapiska Ibn Fadlana: Doklady ANSSSR 1929, 223-227

Solov'ev 1884: Solov'ev, J.T., O mogil'nyh pamjatnikah bliz sela Russk. Kirmeni v Mamadyšskom uezde Kazanskoj gub. Trudy IV. Arheologičeskogo s"ezda I, Kazan' 1884, XLI-XLII /x/

Šahmatov 1918: Šahmatov, A.A., Zametka o jazyke volžskih bolgar: Sbornik Muzeja Antropologii i Étnografii V (1918), 395-397

Špilevskij 1877: Špilevskij, S.M., Drevnie goroda i drugie bolgarsko-tatarskie pamjatniki v kazanskoj gubernii, Kazan' 1877

Špilevskij 1884: Špilevskij, S.M., O zadačah dejatelnosti Kazanskogo Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii, Kazan' 1884

Tambovcev 1927: Tambovcev, L.M., Ob odnom arheologičeskom pamjatnike bolgarskoj kul'tury: Zapiski Tetjuškogo Muzeja I (1927), 14-16 /x/

Tarzimanov 1928: Tarzimanov, F.V., Mogil'niki bliz dereven' Staryj Baran i Tašbil'ge: Vestnik Naučnogo Obščestva Tatarovedenija VIII (1928), 175-177 /x/

Tezisy 1956: Tezisy dokladov na Konferencii po Arheologii, Drevnoj i Srednevekovoj Istorii Narodov Povol'ža v Kazani v 1956, Moskva 1956

Thomsen 1962: Thomsen, K., Zur wolgabolgarischen Epigraphie: Acta Orientalia Havniae XXVI:3-4 (1962), 189-192

Vel'jaminov-Zernov 1859: Vel'jaminov-Zernov, V. V., Pamjatnik s arabo-
-tatarskuju nadpis'ju v Baškirii: Zapiski Imp. Arheologičeskogo
Obščestva XIII (1859), 257-284

Voprosy 1971: Voprosy étnogeneza tjurkojazyčnyh narodov srednego
Povolž'ja, Kazan' 1971

Vorob'ev 1929: Vorob'ev, N. I., O bolgaro-tatarskih nadgrobnih kamniah
Mamadyšskogo kantona TASSR: Materialy po Ochrane, Remontu i Re-
stavracii Pamjatnikov TASSR III (1929), 11-13

Vysockij 1908: Vysockij, N. F., Neskol'ko slov o drevnostjah volžskoj Bol-
garii: Izvestija Obščestva Arheologii, Istorii i Étnografii XXIV:4
(1908), 340-351 + I-X. t.

Vysockij 1921: Vysockij, N. F., Neskol'ko slov o bolgarah i bolgarskoj
kul'ture: Kazanskij Muzejnyj Vestnik:1-2 (1921), 57-66

Wichmann 1903: Wichmann, Y., Die tschuwassischen Lehnwörter in den
permischen Sprachen: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXI
(1903)

Zolotnickij 1875: Zolotnickij, N. I., Kornevoj čuvašsko-russkij slovar',
Kazan' 1875

Zolotnickij 1884: Zolotnickij, N. I., Lingvističeskaja zametka o nazivanijah
Bulgar, Biljar i Morkvašy, Kazan' 1884

Supplementa

/awl ⁱ /	(اول)	/2:1/
awl ⁱ	اول	/16:3/
awli	اول	/43:2/
awl ⁱ	اول	/47:3/
b ^a t ^u wi	طوی	/2:5/
b ^e l ^u wi-k ^u	طوی ک	/17:5/
āt ⁱ	ات	/40:8/
āti	ات	/43:7/
jūr	جور	/43:6/
k ^u wen	کوان	/2:7/
kūw/en/	کو/ان	/6:3/
w ^a fat	وات	/31:1/